

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

Ústav etnologie

Bakalářská práce

Tobiáš Smolík

**Prezentace židovské kultury v Třebíči v kontextu evropských
židovských muzeí: analýza a návrh naučné stezky**

Presentation of the Jewish culture in Třebíč in context of the European Jewish
museums: analysis and proposal of the Education trail

Praha 2018

Vedoucí práce: PhDr. Petr Janeček, Ph.D.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 30. července 2018

.....

Klíčová slova (česky)

naučná stezka, Třebíč, Židé, židovský hřbitov, židovské muzeum

Klíčová slova (anglicky):

educational trail, Třebíč, Jews, Jewish cemetery, Jewish museum

Abstrakt (česky)

Bakalářská práce kriticky posuzuje zpřístupňování židovské kultury v Třebíči. Zřetel je kladen zejména na expozice spojené s židovskou tematikou, které provozuje Městské kulturní středisko Třebíč, ale i na další tematicky spojenou kulturně vzdělávací činnost této instituce. Vybrané aspekty prezentační strategie řešitel analyzuje ve světle současných trendů evropských židovských muzeí, s využitím analytické reflexe těchto institucí v odborných periodikách. Teoretickou část doplňuje praktická, ve které autor práce předkládá návrh možného rozšíření vzdělávací činnosti zkoumané instituce, skrze naučnou stezku po třebíčském židovském hřbitově.

Abstract (in English):

This B.A. thesis is a critical analysis of the popularization of Jewish culture in Třebíč. It is focused on the expositions and on other Jewish-themed educational and cultural program organized by the civic cultural center of Třebíč (Městské kulturní středisko). The chosen aspects of presentation strategy are analysed and compared to the up to date trends of the European Jewish museums and to their critiques in the scholarly journals. The theoretical part of the thesis is followed by the practical part, devoted to a proposal of the educational trail on the Jewish cemetery as an extension of the Třebíč's educational activities.

Poděkování

Rád bych touto formou poděkoval PhDr. Petru Janečkovi, Ph.D. za vstřícný přístup a podrobnou korekturu. Můj dík patří i Mgr. Danielu Polakovičovi, doc. PhDr. Pavlu Sládkovi, Ph.D., Ing. arch. Danimu Zissovi, doc. PhDr. Jiřině Šedinové, CSc. a Mgr. Pavlu Čechovi, Ph.D. za obrovskou ochotu, cenné rady a pomoc. Dále bych rád poděkoval zaměstnancům infocentra v Třebíči, zejména pak Dáše Juráňové a Renatě Poulové za přátelský přístup a trpělivost. V neposlední řadě bych rád projevil svůj vděk doc. PhDr. Ireně Štěpánové, CSc., za podporu na počátku projektu.

Poznámka k transkripci a překladům.....	8
Úvod.....	9
1 Fenomén evropských židovských muzeí	11
1.1 Definice židovského muzea	11
1.2 Historie židovských muzeí v Evropě	12
2 Vybrané aspekty evropských židovských muzeí	19
2.1 Cíle a poslání.....	19
2.2 Návštěvníci.....	20
2.3 Zaměstnanci, financování	21
2.4 Role místní židovské komunity.....	22
2.5 Sbírkové předměty a exponáty.....	24
2.6 Definice židovské kultury v expozici.....	29
2.7 Způsob prezentace, narativ expozice	31
2.8 Role holokaustu v expozici	32
2.9 Reflexe moderních dějin v expozici.....	34
2.10 Dějiny Židů nebo vztahů?	36
2.11 Sociální přesahy.....	37
3 Prezentace židovské kultury v Třebíči.....	40
3.1 Instituce	40
3.2 Budovy a objekty	42
3.3 Analýza expozic a průvodcovských služeb.....	45
3.4 Obraz židovské kultury	52
3.5 Kulturní činnost.....	53
3.6 Závěry analýzy	56
4 Návrh naučné stezky	58
4.1 Východiska projektu	58
4.2 Popis projektu a jeho cíle	59
4.3 „Tanceva: znamení, znaky a ozdoby židovského hřbitova v Třebíči“ (text návrhu).....	61
4.3.1 Plán zastavení naučné stezky.....	61
4.3.2 Úvodní text	61
4.3.3 Jak se navštěvuje židovský hřbitov?.....	62
4.3.4 Co je to „tanceva“?	62
4.3.5 Proč jsou některé hroby obrácené?	62

4.3.6	Co znamenají symboly na náhrobcích?	63
4.3.7	Jak se pozná „nejvznesenější lidumil“?	64
4.3.8	Odpočívají zde pouze Židé z Třebíče?	64
4.3.9	Co se píše na náhrobky?	64
4.3.10	Čí hrob leží tak stranou?	65
4.3.11	Co je to kamenný archiv?	66
4.3.12	Jakou řečí mluví náhrobky?	66
4.3.13	Kam se poděly židovské hvězdy?	67
4.3.14	Mapa hřbitova	67
Závěr	69
Seznam použité literatury a pramenů	73
Seznam obrázků	84

Poznámka k transkripci a překladům

Hebrejská jména jsou uváděna v německých ekvivalentech s ohledem na historický jazykový úzus ve zkoumaném prostoru a období. Všechny překlady z angličtiny, hebrejštiny, judendeutsch a němčiny jsou autorovy vlastní, není-li uvedeno jinak.

Transkripce hebrejštiny vychází z normy Čech-Sládek,¹ ze které byla v rámci práce užitá norma E.

¹ Čech, Pavel; Sládek, Pavel, „Transliterace a transkripce hebrejštiny: základní problémy a návrhy jejich řešení“, *Listy filologické*, 132 (2009), č. 3–4, s. 305–339. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/23468635>. *Poslední přístup 30. 6. 2017.*

Úvod

Předkládaná práce se sestává ze tří částí. První se pokouší zmapovat v základních rysech fenomén evropských židovských muzeí a na základě toho formulovat vybrané aspekty prezentace židovské kultury v kontextu Evropy 21. století. Tyto dílčí body pak slouží za východiska kritiky prezentace židovské kultury, kterou provozuje Městské kulturní středisko Třebíč. Případová studie analyzující činnost této instituce pak pokrývá druhou část práce. V třetím úseku pak získané teoretické závěry využívám v praktické části, která navrhuje naučnou stezku po místním židovském hřbitově.

Židovská muzea dosud stojí spíše stranou odborného zájmu humanitních věd. Jedná se o komplexní mezioborové téma, které vyžaduje znalosti v oblasti muzeologie, vizuálních studií, etnologie i jewish studies. Zřejmě i proto existuje jen malé množství monografií postihujících tento fenomén v širším kontextu a komparativní perspektivě.² Vycházel jsem tedy zejména z odborných (a částečně i publicistických) příspěvků a kritik v periodikách³, dílčích studií⁴ a ze současného výzkumu Brigitte Sion.⁵

Pro kontextualizaci některých kulturních mechanismů jsem zahrnul do této práce i stručné shrnutí historického vývoje židovských muzeí v Evropě, avšak hlavní část první kapitoly se věnuje vybraným aspektům, které ovlivňují prezentaci židovské kultury. Muzejní instituce jsem v rámci práce posuzoval převážně jako edukační média zprostředkovávající vzdělávací obsah, na úkor jejich činnosti sbírkotvorné, tezaurační a vědecké.⁶ Vycházel jsem z koncepce výzkumu Brigitte Sion, kterou jsem dále modifikoval podle dostupných zdrojů. V rámci možností jsem doplnil informace z případových studií o konkrétních evropských i českých židovských muzeích. V některých případech jsem využíval i paralely z oblasti etnografických muzeí a teoretické poznatky muzejní pedagogiky.

² Jednou z mála publikací tohoto typu je obsáhlá monografie Natalie Berger, která se věnuje několika židovským muzeím ve střední Evropě (ale i v Izraeli), avšak převážně v historické perspektivě. Viz Berger, Natalia, *The Jewish museum: history and memory, identity and art from Vienna to the Bezalel National Museum, Jerusalem* (Leiden; Boston: Brill, 2018).

³ Východiskem práce pak byly zejména tematická čísla periodik v oboru jewish studies. Viz: Cohen, Richard I. (ed.), *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012); Shneer, David; Shternshis, Anna (eds.), *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015).

⁴ Viz např. Feldman, Jefferey David, *Museum Without a Collection: Jewish Culture in the New Italian Multiculturalism* (Charlottesville: University of Virginia, 2002), s. XIV. Disertační práce. Department of Anthropology.

⁵ Viz Sion, Brigitte, *A Survey of Jewish Museums in Europe* (The Rothschild Foundation 'Hanadiv' Europe, 2016), s. 28. Dostupné z: <http://archive.jpr.org.uk/download?id=3041>. Poslední přístup 14. 2. 2018.

⁶ Tento pohled umožnil srovnávat muzea s dalšími institucemi, které se zabývají kulturní transmisí, ale nemají sbírky a status muzea. Dále k tomuto tématu viz s. 10–11.

Zaměřil jsem se převážně na specifické aspekty toho, jak židovská muzea konstruují obraz židovské kultury, jaký je narativ expozic, jaký prostor je v nich věnován vybraným tématům (holokaust, moderní dějiny, Izrael, židovští emigranti), jak instituce reflektuje „problematičnost“ sbírkových předmětů (míněno pozůstalosti po obětech holokaustu či konfiskáty), jak je navázána na současnou židovskou komunitu a jaká je její další programová nabídka kulturních a vzdělávacích akcí.

Výsledný přehled jsem pak použil v části druhé jako rámec a referenční aparát pro obsahovou analýzu prezentace židovské kultury v Třebíči. Vycházel jsem ze svých dvou výzkumných pobytů na místě v letech 2017–2018, v rámci kterých jsem mapoval expozice a další informační materiály, jako pozorovatel se účastnil prohlídek s průvodcem i kulturních akcí s tématem židovské kultury a vedl kvalitativní výzkum skrze polostrukturované rozhovory s činiteli instituce.

Z této analýzy pak vychází třetí, praktická část práce, která předkládá návrh naučné stezky po židovském hřbitově v Třebíči. Ta je koncipována tak, aby doplnila místní koncepci a odpovídala současným standardům prezentace a zpřístupňování židovské kultury, které definuje část první. Rozvrh projektu pak vychází z teorie Freemana Tildena.⁷ Projekt byl v průběhu vývoje veřejně otestován na návštěvnicích festivalu Šamajim v Třebíči.⁸

Tuto bakalářskou práci jsem vytvořil z pozice studenta etnologie a hebraistiky, nežidovského původu. Se situací v Třebíči jsem se začal obeznávat jako hudebník, účinkující na místních letních festivalech. Na základě tohoto prvotního kontaktu s prostředím i organizátory místní prezentace židovské kultury jsem se rozhodl provést analýzu současného stavu a navrhnout možné rozšíření. Výsledný návrh naučné stezky bude po obhájení práce nabídnut k realizaci.

⁷ Tilden položil základy disciplíny nazývané „Heritage interpretation“ (interpretace kulturního a přírodního dědictví), která zahrnuje průvodcovské služby, naučné stezky, expozice i další typy informačních materiálů pro veřejnost. Ve svém pojetí klade důraz zejména na odhalování souvislostí a významů a přímý kontakt s popisovaným, naopak se vymezuje vůči „pouhému“ předávání izolovaných faktů.

⁸ Viz s. 58–59.

1 Fenomén evropských židovských muzeí

1.1 Definice židovského muzea

Samotné označení „židovské muzeum“ je některými institucemi zpochybnováno či revidováno. Barbara Kirshenblatt-Gimblett, programová ředitelka instituce Muzeum Historii Žydów Polskich POLIN, považuje „svou“ instituci za muzeum historie a upozorňuje, že na definici „židovského muzea“ nepanuje konsenzus.⁹ Někteří představitelé těchto institucí se vymezují i vůči konotacím, které údajně způsobuje slovo muzeum, jako takové a preferují jiná označení, například „centrum pro kulturu a historii“.¹⁰ Pro zjednodušení však v celém textu používám pro všechny zahrnuté instituce označení „židovské muzeum“.

V této práci pak vycházím z definice Brigitte Sion, která pro účely svého výzkumu zkoumala pouze samostatné¹¹ a „stálé instituce, které se věnují prezentaci aspektů židovské historie a kultury, která je určena pro veřejnost, ať už za pomoci trvalé či krátkodobé výstavy objektů, organizované interpretace historické budovy (synagogy, mikve, apod.) nebo prostřednictvím vystavování archivního materiálu.“¹² Toto rozvržení umožňuje propojit velká muzea s lokálními institucemi nejrůznějšího druhu, které nemají sbírkový fond. Sion dále opomíjí památníky, koncentrační tábory a muzea holokaustu, jejichž agenda se značně odlišuje od muzeí židovských a nevěnuje se ani muzeím věnovaným jediné osobnosti. Předkládaná práce se zabývá židovskými muzei v Evropě (převážně pak střední) neboť je propojuje podobný historický vývoj. Naopak není dán prostor muzeím ve Spojených státech, které jsou (mimo

⁹ Upozorňuje na rozpor mezi židovským muzeem a muzeem přizpůsobeným praktikujícímu židovskému návštěvníkovi. Například zmiňuje otázku umístění mezuzy u vstupu, vztah návštěvních hodin a židovských svátků, nabídku košer pokrmů v muzejní kavárně. Viz Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, „Why do Jewish Museums Matter? An International Perspective“, *AEJM Annual Conference London* (2011), s. 1. Dostupné z: http://www.aejm.org/site/assets/uploads/2014/07/Barbara-Kirshenblatt-Gimblett_Why-Do-Jewish-Museums-Matter-An-International-Perspective_Keynote-2011.pdf. Poslední přístup 12. 2. 2018.

¹⁰ Sion, Brigitte, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17 (New York: The Steinhardt Foundation for Jewish Life, 2016), č. 3, s. 4. Dostupné z: <http://www.steinhardtoundation.org/wp-install/wp-content/uploads/2016/10/summer2016.pdf>. Poslední přístup 28. 7. 2018.

¹¹ Hannah Holtschneider, se ve své monografii (kterou v této práci používám) zabývá i londýnským Imperial War Museum, avšak její dílo je věnováno prezentaci Židů i holokaustu. Oproti tomu berlínské židovské muzeum původně mělo být součástí muzea národního. Toto „vydělování“ židovského elementu z celkových dějin státu v rámci muzeí bývá i předmětem některých kririk. Viz Holtschneider, Hannah, *The Holocaust and Representations of Jews: History and identity in the museum* (New York: Routledge, 2011), s. 17–44; Ostow, Rubin, „Review: Of Germans, Jews, and Dinosaurs“, *German Critique*, 81 (Durham: Duke University Press, 2000), s. 190; Dolák, Jan, „Muzejní dokumentace menšin doma i ve světě“, in: Veselská, Dana (ed.), *Tezaurace a prezentace kulturního dědictví minorit ve sbírkových a výstavních programech muzeí a galerií*, (Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006), s. 25; Spera, Danielle, „Memorial or living place of encounter?“, in: Spera, Danielle; Hanak-Lettner, Werner (eds.), *Jüdische Museen zwischen gestern und morgen: Reflexionen mit involvierter Außenperspektive / Jewish Museums Past and Future: Reflections - From the Outside Looking In* (Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2014), (nečíslováno).

¹² Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 12.

rozdílné muzeologické tradice) například diametrálně propojenější se zdrojovou židovskou komunitou než jejich evropské protějšky a z podobných důvodů jsou zcela opomenuty muzea moderního státu Izrael.¹³

1.2 Historie židovských muzeí v Evropě

První židovská muzea vznikla v prostoru střední Evropy na přelomu 19. a 20. století.¹⁴ Jejich zakládání iniciovali židovští učenci a souvisí s kulturně-spoolečenskými faktory moderní doby jako je emancipace různých skupin, nacionalismus a „Wissenschaft des Judentums“¹⁵ (věda o židovství).

Právní emancipace Židů ve střední a západní Evropě měla své kořeny již na konci 18. století a její plné završení datujeme lety 1867 až 1868.¹⁶ Tento proces souvisel s obecným rozvojem občanských práv specifických skupin obyvatelstva v moderní době (např. nekatolíků a žen). Židé byli postupně zbavováni diskriminačních zákonů (zejména profesní a sídelní omezení) a tak se v druhé polovině 19. století již mohli aktivně podílet na veškerých aspektech občanského života v moderním státě. Obdobně jako většinové obyvatelstvo zažívali vzestup střední třídy a občanské společnosti. Tuto velkou transformaci provázelo hledání nových referenčních bodů a skupinových identit, bylo to období rozvoje moderního nacionalismu a sociálních hnutí.¹⁷ Zakládání prvních sbírek a posléze celých židovských muzeí předcházely podobné pohnutky jako zakládání etnicky definovaných národních muzeí.¹⁸ Například Vít Strobach dává vznik židovského muzea v Praze v roce 1906 do přímé souvislosti s českým nacionálním hnutím. Český i židovský obrat k historii měl legitimizovat současnou přítomnost skupiny na daném území, definovat její identitu a propojit se „slavnou minulostí“.¹⁹ Tento

¹³ Tyto důvody zmiňuje i Barbara Kirshenblatt-Gimblett a částečně mezi instituce odlišné od evropských řadí i Britské, avšak v této práci je pro příklad Londýnské židovské muzeum zmíněno. Dále viz Kirshenblatt-Gimblett, „Why do Jewish Museums Matter?“, *AEJM Annual Conference London*, s. 2.

¹⁴ Konkrétně se jednalo o židovské muzeum ve Vídni (1896), Frankfurtu na Mohanem (1897), Praze (1906), Varšavě (1910), Wormsu (1912), Budapešti (1916). K historii fenoménu soukromých židovských sbírek, které se staly základem prvních výstav a muzeí spojených s židovskou tematikou viz Berger, *The Jewish Museum*, s. 33–37. Ke starší historii vystavování exponátů spojených s židovstvím například viz Korey, Michael, „Displaying Judaica in 18th-Century Europe: A Non-Jewish Curiosity“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 25–54.

¹⁵ Hnutí židovských akademiků zkoumajících židovskou kulturu. Viz Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), „WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS“ in: *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007) č. 21, s. 105–113.

¹⁶ Frankl, Michal, *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století* (Praha; Litomyšl: Paseka, 2007), s. 26–27.

¹⁷ Strobach, Vít, *Židé: národ, rasa, třída: Sociální hnutí a „židovská otázka“ v českých zemích 1861–1921* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015), s. 6–7.

¹⁸ Berger, *The Jewish Museum*, s. 18.

¹⁹ Strobach, *Židé: národ, rasa, třída*, s. 126–129.

proces propojuje ve svém článku Richard I. Cohen s širší „vizuální revolucí“ –vzrůstající zájem střeoevropských Židů o umělecké, historické a archeologické sbírky vnímá jako projev i prostředek integrace, „nepochybně inspirovaný“ nacionálním hnutím majoritní společnosti.²⁰ Což v kontextu Prahy dosvědčuje i Magda Veselská ve své monografii.²¹

Prostý zájem o historii a ochranu památek měl také svůj zásadní význam. V několika střeoevropských městech (včetně Prahy)²² bylo založení nebo aktivita židovského muzea v těsné návaznosti na probíhající či plánovanou asanaci židovských čtvrtí a synagog.²³ Neopomenutelným inspiračním zdrojem pro výslednou podobu židovských muzeí byla i muzea etnografická.²⁴

První židovská muzea vznikala z iniciativy jednotlivců a ze soukromých sbírek, avšak na začátku 20. století vzrůstal podíl komunitních projektů,²⁵ které byly typické pro období po první světové válce.²⁶ Byť motivace jednotlivých iniciátorů mohly být rozličné,²⁷ jejich vyústění v založení židovského muzea měly stejné odůvodnění: „věřili, že uchováváním a vystavováním židovského umění mohou prosadit konkrétní obraz sebe sama,²⁸ a „rozptýlit starodávné předsudky a stereotypy, zvýšit povědomí o tom, jakým přínosem byli Židé a židovská komunita pro celou společnost.“²⁹ Jednalo se tedy o vyústění snah o kulturně-společenskou emancipaci s využitím dobově moderních trendů a institucí. V tomto ohledu bývají židovská muzea dávana do souvislosti s hnutím „Wissenschaft des Judentums“ (věda o židovství), které v návaznosti na haskalu³⁰ prosazovalo studium židovských dějin a kultury moderními akademickými metodami. Nedílnou součástí tohoto hnutí však byl od začátku i politický aspekt – emancipace židovství ve veřejném prostoru, jeho prezentace pro většinové

²⁰ Cohen, Richard I., „The Visual Revolution in Jewish Life – An Overview“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 4–5.

²¹ Veselská, Magda, *Archa paměti: Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím* (Praha: Academia, Židovské muzeum v Praze, 2012), s. 11.

²² Tamtéž, s. 12–15.

²³ Metzler, Tobias, „Collecting Community: The Berlin Jewish Museum as Narrator between Past and Present, 1906–1939“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 71.

²⁴ Propojení etnografického výzkumu a židovských muzeí představuje S. Ansky, jehož rozsáhlá sbírka židovského etnografického materiálu byla součástí židovského muzea v Petrohradu, nebo skupina badatelů v Budapešti. Viz Litvak, Olga, „Museums and Exhibitions“, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Dostupné z:

http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Museums_and_Exhibitions. Poslední přístup 20. 5. 2018.

²⁵ Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), „MUSEUMS“, *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007) č. 14, s. 625.

²⁶ Cohen, „The Visual Revolution in Jewish Life – An Overview“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 6.

²⁷ Cohen uvádí důvody apologetické (obrana před židovskými stereotypy a antisemitismem), nostalgické, lokálně patriotické až nacionalistické či motivace ze zájmu o historii a památky. Viz Cohen, „The Visual Revolution in Jewish Life – An Overview“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 7.

²⁸ Tamtéž, s. 7.

²⁹ Skolnik; Berenbaum (eds.), „MUSEUMS“, *Encyclopaedia Judaica*, č. 14, s. 626.

³⁰ Židovské osvícenství. Viz Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), „HASKALAH“, *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007) č. 8, s. 434–443.

obyvatelstvo i pro výchozí komunitu za účelem její větší soudržnosti.³¹ Vznik muzeí, jakožto moderních vědeckých institucí, byl jen logickým důsledkem snah těchto židovských akademiků.³²

Dalším aspektem přítomným v problematice vědy o židovství i židovských muzeí byla reakce na postupující sekularizaci a kulturní asimilaci Židů (oproti kýžené akulturaci a emancipaci). Muzea proto fungovala nejen jako prostředek integrace kultury, ale i její ochrany.³³ Skrze konstrukci vlastního historického narativu byly nejen sumou úspěchů minulých, ale stimulovaly i „nové formy židovské národní existence.“³⁴ Doslovného naplnění tento koncept muzea jako „spojnice mezi minulostí a budoucností“ došel později v židovských muzeích v Londýně a Berlíně, jejichž expozice zahrnovaly jak obřadní objekty, tak moderní umění autorů pocházejících z židovského prostředí.³⁵ Muzeum se tak výraznou měrou podílelo na konstrukci lokální židovské identity (městské a národní), která by byla ukotvena v historii a tradici a zároveň představovala pevnou součást moderní občanské společnosti. Tobias Metzler v případě Berlínského židovského muzea mluví doslova o jeho roli „dílny na alternativní pojetí židovství, které by obstálo ve zkoušce moderní doby.“³⁶

Muzea zároveň fungovala jako manifestace židovské přítomnosti ve veřejném prostoru velkoměsta,³⁷ ve kterém se Židé převážně již neodlišovali oděvem, místem bydliště ani povoláním. Tím, že formulovala židovskou kolektivní identitu, vytvářela i do jisté míry komunitní prostor, který měl ambice propojovat různé společenské skupiny židovské i nežidovské, odborné i laické. A to nejen produkcí expozic a výstav, ale i příspěvků do periodického tisku a pořádáním přednášek. Podle Tobiasa Metzlera důraz na komunitu (v muzejním narativu i ve fungování muzea jako instituce a veřejného prostoru), který přikládalo představenstvo Berlínského židovského muzea (založeného v roce 1933), představuje „zásadní posun v sebe-pojetí (židovského, pozn. autora) muzea.“³⁸ Tuto snahu o koncipování židovského

³¹ Dále k tomuto tématu: Skolnik; Berenbaum (eds.), „WISSENSCHAFT DES JUDENTUMS“, *Encyclopaedia Judaica*, č. 21, s. 105–114; Bush, Andrew, *Jewish Studies: A Theoretical Introduction* (New Brunswick, NJ: Rutgers University Press, 2011), s. XI.

³² Cohen, „The Visual Revolution in Jewish Life – An Overview“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 8.

³³ Skolnik; Berenbaum (eds.), „MUSEUMS“, *Encyclopaedia Judaica*, č. 14, s. 625.

³⁴ Cohen, „The Visual Revolution in Jewish Life – An Overview“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 7.

³⁵ Metzler, „Collecting Community“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 56.

³⁶ Tamtéž, s. 72.

³⁷ Tamtéž, s. 55.

³⁸ Tamtéž, 26, s. 61.

muzea jako komunitního projektu podle Víta Strobacha projevoval již na konci 19. století Eduard Lederer³⁹ v případě židovského muzea v Praze.⁴⁰

Výše zmíněné funkce židovského muzea nabývaly v meziválečné, politicky postupně se radikalizující Evropě na důležitosti. Ať už šlo o potřebu zdůraznit historicitu židovské přítomnosti na území konkrétního státu,⁴¹ či vymezit skrze muzeum komunitní prostor⁴² nebo doklad „viditelné urbánní židovské přítomnosti.“⁴³

V průběhu druhé světové války byla činnost evropských židovských muzeí většinou pozastavena. Židovské muzeum ve Frankfurtu nad Mohanem bylo zničeno v průběhu tzv. Křišťálové noci, berlínské bylo uzavřeno. Sbírká amsterdamského, kyjevského a krakovského židovského muzea byla rozkradena. Oproti tomu v Budapešti se zaměstnancům židovského muzea podařilo sbírkové předměty ukrýt.⁴⁴ Nejednoznačnou roli za války sehrálo židovské muzeum v Praze, které shromažďovalo a katalogizovalo zabavený majetek československých Židů (včetně sbírky regionálních židovských muzeí v Prešově⁴⁵, v Mladé Boleslavi a v Mikulově⁴⁶). Vědomé snahy i shody náhod zřejmě vyústily v určitou podobu spolupráce mezi židovským muzeem v Praze (fungujícím jako Ústřední židovské muzeum) a protektorátní Ústřednou pro židovské vystěhovalce. Následkem toho se podařilo velké množství majetku jednotlivých židovských obcí uchovat v Praze, kde probíhala katalogizace, a dokonce vznikly i některé bezpříznakové expozice.⁴⁷

Poválečná situace židovských muzeí v Evropě byla determinována holokaustem, který zdecimoval židovskou populaci i její ekonomické prostředky, i následnou změnou politického uspořádání. Velká část židovského majetku podlehla konfiskaci a po válce v mnoha případech zůstala ve vlastnictví jednotlivých států. Restituce v mnohých případech nebyly možné a v zemích tzv. socialistického bloku byla muzea (např. budapešťské a pražské) zestátněna. Nová židovská muzea v Evropě byla téměř bezvýhradně projekty realizovanými nežidovským

³⁹ Eduard Lederer (1859–1944) byl pražský židovský spisovatel a intelektuál, vrchní představitel českožidovského hnutí. Viz Krejčová, Helena, „Lederer, Eduard“, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Dostupné z: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lederer_Eduard. Poslední přístup 20. 5. 2018.

⁴⁰ Strobach, *Židé: národ, rasa, třída*, s. 128–129.

⁴¹ Berger, *The Jewish Museum*, s. 281.

⁴² Tobias Metzler to ilustruje na činnosti židovského muzea v Berlíně, které v roli autonomního vitálního kulturního centra ve 30. letech pořádalo přednášky a koncerty pro veřejnost, ale i konzultační hodiny pro umělce z židovské komunity, která byla stále více vytlačována z veřejného života. Viz Metzler, „Collecting Community“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 67–68.

⁴³ Metzler, „Collecting Community“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 66.

⁴⁴ Skolnik; Berenbaum (eds.), „MUSEUMS“, *Encyclopaedia Judaica*, č. 14, s. 627–630.

⁴⁵ Tamtéž, s. 629.

⁴⁶ Veselská, *Archa paměti*, s. 63–66.

⁴⁷ Více na toto téma pojednává Magda Veselská, která se ve své monografii zároveň důrazně vymezuje proti rozšířenému mýtu, že židovské muzeum v Praze fungovalo za protektorátu nikoliv autonomně, ale jako nacisty řízený projekt propagandistického „muzea vyhynulé rasy“. Viz Veselská, *Archa paměti*, s. 54–104.

obyvatelstvem, neboť židovské komunity si vlastní projekty tohoto typu nemohly dovolit (jinak tomu bylo ve Spojených státech a Velké Británii, kde se udržela vitální židovská menšina).⁴⁸

V Evropě tedy v koncepci židovských muzeí dochází po druhé světové válce ke změně paradigmatu: zatímco předválečná muzea vznikala z iniciativy židovských komunit a měla sloužit výchozí skupině i k její reprezentaci navenek, mezi poválečnými muzei vzrůstá počet státních a městských projektů iniciovaných nežidy a určené převážně nežidům.⁴⁹ Samozřejmě existují i výjimky.⁵⁰ Přetrhané vazby mezi předválečnými a poválečnými muzei lze ilustrovat i na sbírkách, které významnou měrou rozšířil majetek po obětech holokaustu, i na výstavních budovách muzeí, často tvořených synagogami, které již pozbyly svého účelu.⁵¹

Další zásadní změna v pojetí židovských muzeí byla tematická. Oproti emancipačnímu diskurzu se do popředí dostala tematika holokaustu, ať už záměrně či nikoliv.⁵² Instrukce, která dříve artikulovala pozici Židů v budoucnosti, se po druhé světové válce převážně vyrovnává s jejich minulostí. V západním Německu tak vlna nových výstav a muzeí věnovaných židovské kultuře kopíruje veřejnou debatu o událostech druhé světové války, která probíhala v šedesátých a sedmdesátých letech.⁵³ V Praze také výstavní činnost židovského muzea důrazně artikulovala právě holokaust.⁵⁴ V osmdesátých letech pak mělo dojít k posunu vnímání holokaustu jako „hlavní události nacismu,“⁵⁵ což mělo podnítit velké muzejní projekty v Hamburku a západním Berlíně, avšak tato diskuze neměla srovnatelný ohlas v zemích spadajících pod vliv sovětského svazu a to z ideologických důvodů.⁵⁶ Utrpení Židů během druhé světové války nebyla v zemích východního bloku připisována výraznější pozornost a sovětská politika se vymezovala jak proti přeživším holokaustu, tak proti politice moderního státu Izrael.⁵⁷ Aby v této společenské atmosféře židovské muzeum v Praze mohlo zachovat svou existenci, muselo se podle Veselské

⁴⁸ Kirshenblatt-Gimblett, „Why do Jewish Museums Matter?“, *AEJM Annual Conference London*, s. 1–2.

⁴⁹ Bertz, Inka, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 80–81.

⁵⁰ Výjimku tvoří několik komunitních muzeí ve východní Evropě z poválečné éry (Bělehrad, Sofie, Bukurešť), které však plnily spíše roli památníku. Viz Gruber, Ruth Ellen, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘: Jewish Museums in Eastern Europe after the Holocaust and before the Fall of Communism“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 116.

⁵¹ Gruber, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 118.

⁵² Tamtéž, s. 114

⁵³ Bertz, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 88.

⁵⁴ Veselská píše, že „vedle péči o sbírky a expozice muzea patřil mezi hlavní úkoly, jimiž se pracovníci sbírkového oddělení v tomto období zabývali, již zmíněný boj proti nacismu a fašismu.“ Jednalo se o tematické výstavy (historického i soudobého umění), ale i vybudování památníku obětem holokaustu v Pinkasově synagoze. Veselská, *Archa paměti*, s. 172–186.

⁵⁵ Bertz, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 91.

⁵⁶ Výjimku tvořil určitý vzestup zájmu o židovskou kulturu, který nastal v 80. letech v Polsku, ale i projekt židovského muzea v Berlíně – architektonická soutěž na budovu tohoto muzea byla také spuštěna ještě před rokem 1989. Viz Gruber, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 117.

⁵⁷ Gruber, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 116.

„vydat svou cestou, jež se nesla ve znamení opatrného a nebezpečného balancování mezi připomínáním a potlačováním toho židovského v jeho obsahu.“⁵⁸

Hlavní vlna zakládání židovských muzeí v Evropě však přišla až počátkem 90. let. Množství odborníků odůvodňuje nárůst židovských muzeí po roce 1989 rekonfigurací ideového směřování státu a společnosti (či přímo hodnotovou krizí na straně většinového i židovského obyvatelstva) po skončení studené války.⁵⁹ Zakládání těchto institucí bylo spojeno s definováním nových narativů národní a lokální historie i s manifestováním sdílených univerzálních hodnot, ke kterým patřilo důsledné zhodnocení a odsouzení holokaustu, péče o židovské památky (a památky obecně) či vědomí globalizace a multikulturní společnosti. Neopomenutelným aspektem vlny vznikajících židovských muzeí i restaurovaných synagog byl i vzrůstající význam turismu, který byl předtím značně omezen přítomností tzv. železné opony.⁶⁰

Jen na území Západního Německa, kde mezi lety 1945 a 1990 vzniklo 9 židovských muzeí, bylo založeno 40 nových jen v průběhu prvního desetiletí po skončení studené války.⁶¹ Brigitte Sion se k roku 2016 zmiňuje o více než sto třiceti židovských muzeích v celé Evropě⁶² (padesát hlavních z nich pak sdružuje Organizace Association of European Jewish Museums), avšak započtením všech regionálních muzeí a institucí, které se věnují prezentaci židovské kultury by bylo výsledné číslo ještě výrazně navýšeno. Například Diane Muir Appelbaum odhaduje přes tisíc židovských muzeí na světě (mimo Izrael).⁶³ K nejvýraznějším evropským porevolučním institucím tohoto typu patří židovské muzeum v Berlíně (2001), v Kodani (2004), v Mnichově (2007) a ve Varšavě (2013).

Hlavní muzejní instituci věnovanou židovské kultuře tvoří v České republice Židovské muzeum v Praze (dále jen ŽMP). Jedná se o instituci založenou Federací židovských obcí, které

⁵⁸ Veselská, *Archa paměti*, s. 163.

⁵⁹ Viz Bertz, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 100; Deme, Katalin, „From Restored Past to Unsettled Present: New Challenges for Jewish Museums in East Central Europe“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 257; Gruber, Ruth Ellen, „Beyond Prague’s ‚Precious Legacy‘: post-communist Jewish exhibits and synagogue restorations in the Czech Republic“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 265; Gershenson, Olga – Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, „Introduction: New Jewish museums in post-communist Europe“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 154–156; Felcher, Anastasia, „Small exhibits, major steps: four post-Soviet Jewish museums“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 319; Manchin, Anna, „Staging Traumatic Memory: Competing Narratives of State Violence in Post-Communist Hungarian Museums“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 236; Huyssen, Andreas „The Voids of Berlin“, *Critical Inquiry*, 24 (Chicago: The University of Chicago Press, 1997), č. 1, s. 57; Feldman, *Museum Without a Collection*, s. IX.

⁶⁰ Gruber, „Beyond Prague’s ‚Precious Legacy‘“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 268.

⁶¹ Bertz, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 80.

⁶² Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 3.

⁶³ Appelbaum, Diane Muir, „Why Are There So Many Jewish Museums?“, *Mosaic* (2016). Dostupné z: <http://mosaicmagazine.com/response/2016/02/why-are-there-so-many-jewish-museums/>. Poslední přístup 12. 2. 2018.

byly v restitucích přenechány objekty i sbírky zaniklého Státního židovského muzea. ŽMP v současnosti provozuje expozice v šesti historických budovách (převážně synagogy), spravuje Starý židovský hřbitov a provozuje archiv. V jeho agendě je krom vědecké činnosti (vydávání periodika *Judaica Bohemia* a dalších publikací) dále produkce široké škály workshopů, lektorských programů, kulturních akcí a přednášek pro veřejnost.⁶⁴

Mimo ŽMP se v Česku nalézá velké množství zrestaurovaných synagog,⁶⁵ mnohdy vybavených drobnou expozicí o historii místní židovské komunity. Tyto regionální počiny bývají spravovány kulturním odborem či turistickým informačním centrem příslušného města (např. Kdyně, Bechyně, Turnov, Třebíč, Třešť, Velké Meziříčí, Lomnice, Břeclav, Strážnice, Holešov), případně přímo Federací židovských obcí (např. Plzeň, Děčín) nebo občanskými spolky (např. Kosova Hora, Čkyně, Hartmanice, Úsov, Loštice).⁶⁶ Na expozicích mnohdy ŽMP spolupracuje a zapůjčuje sbírkové předměty. Poněkud výjimečný případ v českém kontextu pak tvoří Muzeum Dr. Šimona Adlera v Hartmanicích, které inicioval a financoval potomek místního židovského rodáka, jehož jméno instituce nese. Projekt dále dofinancovalo město a ministerstvo kultury, na expozicích a provozu se podílí Západočeské muzeum v Plzni.

Pod Federací židovských obcí byl pak v roce 2009 spuštěn pětiletý projekt Deset hvězd. Jednalo se o sérii obnov synagogálních objektů⁶⁷ a jejich vybavení expozicemi. Oproti regionálním muzeím (v jejichž centru obvykle bývá lokální historie židovské obce) jsou expozice v jednotlivých budovách tematické⁶⁸ a tvoří tak dohromady propojený celek, „jediné muzeum rozptýlené po celém státě.“⁶⁹ Zatímco úroveň zpracování regionálních expozic je kolísavá, narativ expozic generický a rozpočet omezený, projekt 10 hvězd přinesl jednotný vysoký standart – Ruth Ellen Gruber projekt řadí mezi nejambicióznější v Evropě.⁷⁰

⁶⁴ ŽMP provozuje Oddělení pro vzdělávání a kulturu s pobočkami v Praze i v Brně.

⁶⁵ Během 25 let od Sametové revoluce bylo restaurováno 65 synagog. Viz Gruber, „Beyond Prague’s ‚Precious Legacy‘“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 264.

⁶⁶ Opomímám zde budovy synagog, které slouží městským (nikoliv partikulárně židovským) muzeím (např. v Kasejovicích, Vodňanech).

⁶⁷ Projekt se týkal budov v Boskovicích, Brandýse nad Labem, Březnici, Jičíně, Krnově, Mikulově, Nové Cerekvi, Plzni, Polné a Ústěku.

⁶⁸ Např. „Prameny judaismu: rabínské písemnictví a vzdělanost“, „Židovští průmyslníci, podnikatelé a vynálezci“, „Architektura synagog v českých zemích“ nebo „Jevišť antisemitismu. Případ Leopolda Hilsnera“.

⁶⁹ Gruber, „Beyond Prague’s ‚Precious Legacy‘“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 264.

⁷⁰ Zároveň však poukazuje na některé nedostatky, jako je malé množství cizojazyčných materiálů. Dalším zásadní slabinou je pro Gruber otázka udržitelnosti: mnohé objekty se nacházejí v malých obcích a podmínkou projektu je nekomerční využití těchto budov (tj. neobsahují muzejní obchody nebo kavárny). Gruber, „Beyond Prague’s ‚Precious Legacy‘“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 265, 274.

2 Vybrané aspekty evropských židovských muzeí

2.1 Cíle a poslání

Sdíleným cílem všech židovských muzeí je pozitivistická dokumentace čili „zachycování, prezentování a předávání židovské historie a kultury a jejího přínosu místnímu, regionálnímu a národnímu prostředí“, avšak častým dodatkem je i aplikovaná dimenze, důraz na „podporu porozumění a tolerance mezi Židy a nežidy a boj s antisemitismem.“⁷¹ Tyto instituce by podle Kirschenblatt-Gimblett měly volit především historiografický přístup, usilovat o „znovu otevření příběhu“⁷² evropských Židů a přijetí aktivní role v jeho pokračování.⁷³

Zároveň v mnoha muzeích (založených v posledních letech i v průběhu 20. století) dochází k příklonu k většímu univerzalizmu: posláním těchto institucí se navíc stává podpora demokratických a humanistických hodnot, obecného mezikulturního dialogu a porozumění mezi lidmi různých národností, etnik a vyznání.⁷⁴ Brigitte Sion na tento poválečný posun v koncepci upozorňuje a za jeho hlavní inspirační zdroje považuje muzea holokaustu.⁷⁵ Obraz židovské zkušenosti tak v narativu expozice může sloužit za modelový příklad osudů menšin všeho druhu, migrantů jakožto i identity obecně a její role v post-koloniálním,⁷⁶ „post-nacionálním a trans-kulturním světě.“⁷⁷ Tyto snahy pracují zejména s předpokladem, že Židé představují pro evropskou společnost referenční kulturní menšinu nebo až určitý symbol jinakosti.⁷⁸

Do diskuze o univerzalistických židovských muzeích vstoupil ostrou kritikou Edward Rothstein, který se věnoval rozboru zejména amerických židovských muzeí (avšak své závěry zobecnil i na muzea evropská a izraelská). Podle Rothsteina výše popsané rozšíření koncepce ochuzuje návštěvníka o informace o židovské specifičnosti (popřípadě zlehčuje závažnost

⁷¹ Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 5.

⁷² Kirshenblatt-Gimblett, „Why do Jewish Museums Matter?“, *AEJM Annual Conference London*, s. 1–2, 4.

⁷³ Garbowski, Christopher, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum. An interview with Barbara Kirschenblatt-Gimblett“, *The Polish Review*, 61 (Champaign: University of Illinois Press, 2016), č. 2, s. 17.

⁷⁴ Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 5–6.

⁷⁵ Ta totiž měla začít s rozšiřováním obecně vnímané skupiny obětí holokaustu tím, že se věnovala i osudu Romů, homosexuálů a dalších skupin zasažených nacistickou ideologií. Dále v expozicích těchto muzeí a památníků docházelo i k reflexi dalších genocid a etnických čistek v Kambodži, Rwandě a na dalších místech. Mnohé tyto instituce se tedy posunuly od záběru na partikulární část historie k rozkrývání sdílených mechanismů lidské společnosti a artikulování obecných morálních poselství. Viz Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 24–25.

⁷⁶ Dále k tomuto tématu viz s. 22–23.

⁷⁷ Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 24.

⁷⁸ Bunzl, Matti, „Of Holograms and Storage Areas: Modernity and Postmodernity at Vienna’s Jewish Museum“, *Cultural Anthropology*, 18 (Hoboken: Wiley, 2003), č. 4, s. 436; Holtschneider, *The Holocaust and Representations of Jews*, s. 1.

židovského holokaustu), je „falešným“, „sebe-negujícím“ a „schizofrenickým“.⁷⁹ K Rothsteinově příspěvku se vyjádřila řada odborníků: Brigittte Sion se domnívá, že vzdělávací poslání nelze od židovských muzeí oddělit a že pro udržitelnost v moderní společnosti musí dynamicky reagovat na nové (a ne jen historické) podněty.⁸⁰ Jillian Weyman se také domnívá,⁸¹ že univerzalizmus židovských muzeí není „ku škodě, ale přispívá k jejich úspěchu a udržitelnosti.“⁸² Liam Hoare píše, že židovské muzeum v Evropě by mělo být ve svém narativu obojím zároveň: univerzálním i partikulárním.⁸³ Naopak se vyskytují i hlasy zpochybňující význam těchto univerzalistických „poselství“ židovských muzeí.⁸⁴

2.2 Návštěvníci

Návštěvníci evropských židovských muzeí se z většiny sestávají z osob, které se samy s židovstvím v rovině náboženské ani etnické neztotožňují,⁸⁵ což alespoň některá muzea předpokládají a přizpůsobují tomu koncepci celé instituce.⁸⁶ Varšavské muzeum POLIN uvádí 15–20 % židovských a izraelských návštěvníků.⁸⁷ Návštěvnost evropských židovských muzeí je pak přímo ovlivněná diverzitou těchto institucí. Muzea umístěná v turistických centrech a hlavních městech se v některých případech již stala součástí hlavních turistických atrakcí i

⁷⁹ Rothstein, Edward, „The Problem with Jewish Museums“, *Mosaic* (2016). Dostupné z: <https://mosaicmagazine.com/essay/2016/02/the-problem-with-jewish-museums/>. Poslední přístup 16. 2. 2018.

⁸⁰ Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 6.

⁸¹ Na základě výzkumu v několika amerických židovských muzeích, které Rothstein kritizoval.

⁸² Weyman, Jillian, „Universalism in Jewish Museums Yields More Similarity to Jewish Communal Life, Not Difference“, *eJewish Philanthropy* (2016). Dostupné z: <http://ejewishphilanthropy.com/universalism-in-jewish-museums-yields-more-similarity-to-jewish-communal-life-not-difference/>. Poslední přístup 16. 2. 2018.

⁸³ Hoare, Liam, „European Jewish Museums: Universal or Particular?“, *eJewish Philanthropy* (2016). Dostupné z: <http://ejewishphilanthropy.com/european-jewish-museums-universal-or-particular/>. Poslední přístup 16. 2. 2018.

⁸⁴ Olga Gershenson upozorňuje, že „Tolerance Center“ (zřejmě inspirované Museum of Tolerance v Los Angeles), které je součástí židovského muzea v Moskvě, sice obsahuje explicitní výzvy k respektování „odlišných“ osob, ale opomíjí tematiku homosexuálů. Zmíněné muzeum je totiž projektem židovského ortodoxního hnutí Chabad, což podmiňuje ideové vyznění celé expozice. Matti Bunzl a Jeffrey David Feldman se s ohledem na židovská muzea ve Vídni a Boloni domnívají, že vnímání Židů jako referenční minoritu pro evropskou společnost nikterak nebrání rozvoji xenofobní rétoriky a politiky, která dokonce může být propojena s určitou mírou filosemitismu. Viz Gershenson, Olga, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow: Judaism for the masses“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 164; Bunzl, „Of Holograms and Storage Areas“, *Cultural Anthropology*, 18, č. 4, s. 436, 453–457; Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 1, 187, 245–246, 250–251.

⁸⁵ Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 5.

⁸⁶ Uvádí to například vrcholní představitelé židovského muzea v Moskvě, Boloni a Berlíně. Viz Nathans, Benjamin „Torahs, Tanks, and Tech: Moscow’s Jewish Museum and Tolerance Center“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 196; Feldman, *Museum Without a Collection*, s. XIV; Grodzinski, Vera, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49 (Abingdon: Taylor & Francis, 2002), č. 4, s. 10.

⁸⁷ Kirshenblatt-Gimblett, Barbara „Curating between hope and despair: POLIN Museum of the History of Polish Jews“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 232.

nabídek městských návštěvnických karet.⁸⁸ Tyto instituce pak vykazují návštěvnost 100,000 osob ročně,⁸⁹ v případě muzeí v Berlíně, Varšavě a Praze se jedná o 500,000.⁹⁰ V těchto divácky nejatraktivnějších institucích je obsažena i přidaná hodnota objektů, ve kterých muzea sídlí: v případě Varšavy a Berlína se jedná o výrazné příspěvky k moderní architektuře, v Praze zas o unikátní komplex historických synagog. Což podle Sion rozšiřuje publikum i o zájemce o architekturu, pro které jsou samotné expozice až druhotné.⁹¹

Mezi návštěvníky se pak objevuje výraznější poměr cizinců, avšak židovská muzea jsou primárně navštěvována občany příslušného státu,⁹² byť není jasné, zdali v tomto ohledu ŽMP netvoří výjimku.⁹³ Školní skupiny zastoupené v celkové návštěvnosti více než padesáti procenty uvádí jen 15 % muzeí zapojených do průzkumu Brigitte Sion (avšak 33 % muzeí data neposkytla), vyskytují se i výjimečné případy muzeí, kde skupiny studentů tvoří 70-80 % návštěvníků (Manchester, Merano, Trondheim). ŽMP pak v roce 2016 prodalo 29,3 % vstupenek školním skupinám, studentům do dvaceti šesti let a dětem do patnácti let.⁹⁴

Sion se však domnívá, že většina evropských židovských muzeí ve výzkumu svého publika zaostává a neshromažďuje data o návštěvnících relevantními způsoby.⁹⁵ V první řadě tak nejsou vždy dostupná data o demografii návštěvníků, ale v řadě druhé většinou zcela absentují data o percepci muzejních expozic.⁹⁶

2.3 Zaměstnanci, financování

Mezi velkými muzejními projekty, které vznikly v Evropě na přelomu 20. a 21. století, nalezneme jak instituce financované ze státního rozpočtu (Berlín), tak ze soukromých fondů

⁸⁸ Návštěvnická karta Prague Card inzeruje Židovské muzeum v Praze mezi hlavními památkami. Viz <https://www.praguecard.com/index.php?lang=cz>. Poslední přístup 14. 2. 2018.

⁸⁹ Náleží k nim židovské muzeum v Gironě, Amsterdamu, Paříži, Vídni a Budapešti.

⁹⁰ Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 5.

⁹¹ Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 28.

⁹² Brigitte Sion uvádí, že jen 20 % ze zkoumaných institucí vykazuje mezi návštěvníky nadpoloviční většinu zahraničních turistů (dalších 20 % institucí však nevedlo žádná data), zároveň však píše o „hluboké diskrepanci“ v poměru návštěvníků místních a turistů. V některých případech je tento poměr 9:1 (Franky, Parma, Frankfurt, Korsun, Londýn), v jiných 1:8 až 1:9 (Rhodos, Budapešť, Sarajevo, Granada, Seville). Viz Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 29.

⁹³ ŽMP ve výročních zprávách poměr českých a zahraničních návštěvníků neuvádí. Avšak obsahuje zmínku, že muzeum „je vyhledáváno především hosty z ciziny.“ Viz *Výroční zpráva Židovského muzea v Praze za rok 2009*, s. 6. Dostupné z: <https://c.jewishmuseum.cz/files/obsah/vyrocní-zpravy/czvz09.pdf>. Poslední přístup 26. 5. 2018.

⁹⁴ Viz *Výroční zpráva Židovského muzea v Praze za rok 2016*, s. 6.

⁹⁵ Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 30.

⁹⁶ Petra Šobáňová píše o stavu českých muzeí obecně, že nezájem o „účinnost muzejních expozic je bohužel dosud charakteristický pro řadu muzeí, v nichž mnohdy dochází k míjení mezi úmysly tvůrců výstav a tím, jakým způsobem a jakou měrou jim porozumí návštěvníci.“ Šobáňová, Petra, „Problém vzdělávacího obsahu v kontextu muzejní pedagogiky“, in: Šobáňová, Petra (a kol.), *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015), s. 30.

(Moskva) či jejich kombinace (Varšava). Regionální židovská muzea jsou zakládána ze soukromých zdrojů zejména v případech, ve kterých existuje početnější místní židovská komunita (Bratislava), v opačném případě se jedná o projekty města či občanských sdružení (opět nejčastěji financovaných ze státního rozpočtu a fondů EU).

Prominentní lokace (hlavní města, turistické oblasti) s vysokým návštěvním potenciálem pak dosahují na bohatší financování a tomu odpovídá i jejich zaměstnanecká skladba. Židovská muzea v Praze,⁹⁷ Berlíně a Varšavě mají přes stovku stálých zaměstnanců, zatímco počet zaměstnanců menších muzeí nepřesahuje číslo deset a podstatnou část muzeí tvoří pouze zaměstnanci na částečný úvazek, brigádníci a dobrovolníci (Rhodos, Veitschöchheim, Rotenburg, Dublin).⁹⁸ Podle průzkumu Brigitte Sion je na činnosti dobrovolníků závislých až 63 % evropských židovských muzeí,⁹⁹ což opět ukazuje široké spektrum těchto institucí, tvořené krom několika velkých organizací i množstvím drobných subjektů, fungujících více na zájmové bázi. Přesto je podle Sion spolupráce mezi jednotlivými židovskými muzei na nízké úrovni. Malý je i počet putovních výstav.¹⁰⁰

2.4 Role místní židovské komunity

Komplexním a citlivým tématem je vztah současného židovského muzea v Evropě (které je typicky institucí zřizovanou městem)¹⁰¹ s lokální židovskou komunitou. Muzea jsou v poválečné Evropě jedny z hlavních manifestací židovské kultury ve veřejném prostoru. Místní židovská komunita (praktikujících i sekulárních Židů) je tedy s muzeem automaticky spojována, což může dát za vznik plodné spolupráci na nejrůznějších úrovních nebo naopak způsobit tenze.

Například zřizovatelem ŽMP je Federace židovských obcí, zároveň se však nejedná o „pouhé“ komunitní muzeum (jako např. v Bratislavě),¹⁰² ale aktivní muzejní instituci

⁹⁷ ŽMP za rok 2016 evidovalo 131,1 zaměstnanců na plný úvazek a 196 pracovníků na mimo hlavní pracovní poměr. Ve výroční zprávě však není evidován počet osob, zapojených do dobrovolnického programu muzea. Viz *Výroční zpráva Židovského muzea v Praze za rok 2016*, s. 8.

⁹⁸ Ve výzkumu Brigitte Sion tyto instituce tvořily 18,8 %, počet zaměstnanců mezi 1–10 vykázalo 46,9 %, více než 10 vykázalo 21,9 % a zbylých 12,4 % neodpověděla. Viz Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 16.

⁹⁹ Tamtéž, s. 15–16.

¹⁰⁰ Přesto tyto instituce údajně zájem o vzájemnou spolupráci mají. Jednou z objektivních příčin slabšího kontaktu je však úzká profilace výstav na lokální témata. Viz Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 22.

¹⁰¹ Existují však i muzea přímo spravovaná místní židovskou komunitou, např. v Moskvě, v Bratislavě a ve své podstatě i v Praze.

¹⁰² Podle výzkumu Veroniky Mesnerové komunitní aspekt obstarává spíše samotná Židovská obec v Praze než ŽMP, primárně orientované na veřejnost. Viz Mesnerová, Veronika, *Muzeum jako komunitní centrum – na příkladu Muzea romské kultury a Židovského muzea v Praze* (Brno: Masarykova univerzita, 2009), s. 64–65.

evropského formátu, která zejména skrze programy pro veřejnost a školy propojuje majoritní obyvatelstvo s praktikujícími Židy i akademiky a odborníky. Na druhou stranu výběr témat a způsob zpracování je do určité míry ovlivněn faktem, že splývá vystavovatel a vystavovaný.¹⁰³

Spory s místní židovskou komunitou zmiňuje v souvislosti s židovským muzeem ve Vídni Abigail Gilman. Kritika podle ní byla vedena zejména v diskurzu prospěchu (z muzea) a jeho příjemce. Židovská komunita oponovala, že finance měly být použity spíše na vzdělání a ne na muzeum, určené nežidům.¹⁰⁴ Rozsáhlé neshody mají podle Feldmana boloňští Židé s místním židovským muzeem a zpochybňují jeho autoritu dokonce na základě toho, že instituce nezaměstnává osoby židovského vyznání či původu.¹⁰⁵ Na rozdíl od experimentální expozice ve Vídni, Boloňské muzeum využívá poměrně konzervativní prostředky muzejní prezentace, avšak jeho vedení Feldman označuje za „byrokracii kulturního dědictví (heritage bureaucrats), která valorizuje židovskou kulturu a zároveň je podezřívává k jejímu vlivu ve veřejném prostoru.“¹⁰⁶

Evropská židovská muzea spolupracují s lokálními židovskými komunitami na privatizaci problematicky nabytých sbírkových předmětů,¹⁰⁷ věnují jim speciální programy¹⁰⁸ či dávají prostor místním Židům přímo v expozici či výstavách.¹⁰⁹ Toto nastavení někteří odborníci srovnávají s širším fenoménem dekonstrukce sbírek a demonopolizujících kolaborativních expozic, které v současnosti organizují etnografická muzea.¹¹⁰ Feldman s odkazem na Ivana Karpa a Stevena D. Lavineho se o tomto posunu zmiňuje jako o „dialogu, který tvoří opozici k dominanci asociované s muzei jako s nástroji kolonizátorských národních států.“¹¹¹ Skrze tento proces se instituce vyrovnávají s problematickými akvizicemi, ale i

Diplomová práce. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie, obor Muzeologie. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/ek13c/Muzeum_jako_komunitni_centrum.pdf. Poslední přístup 27. 5. 2018.

¹⁰³ V Praze lze s tímto nastavením spojovat například absenci reflexe poválečné a současné židovské kultury v České republice, suplovanou jen malou expozicí současných antisemitik. Slavná minulost má zřetelně přednost před diskutabilním poválečným vývojem. Zároveň české židovské obce nejsou tak názorově vyhraněné jako ortodoxní hnutí Chabad, které stojí za kontroverzním židovským muzeem v Moskvě, viz s. 29 a poznámka 84.

¹⁰⁴ Gillman, Abigail, „Cultural Awakening and Historical Forgetting: The Architecture of Memory in the Jewish Museum of Vienna and in Rachel Whiteread’s ‚Nameless Library‘“, *New German Critique*, 93 (Durham: Duke University Press, 2004), s. 148.

¹⁰⁵ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 80–81.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. XIV, XVII.

¹⁰⁷ Viz podkapitola Sbírkové předměty a exponáty, s. 23–28.

¹⁰⁸ Berlínské židovské muzeum například mimo jiné organizuje o vánočních svátcích speciální programy pro osoby, které Vánoce neslaví. Viz Shandler, Jeffrey, „The Jewish Museum Effect“, *The Peoplehood Papers*, 18 (2016), s. 8. Dostupné z: <http://jpeoplehood.org/library-item/peoplehood-papers-18/>. Poslední přístup 15. 3. 2018.

¹⁰⁹ Viz podkapitola Reflexe moderních dějin v expozici, s. 33–35.

¹¹⁰ Lagerkvist, Cajsa, „Empowerment and anger: learning how to share ownership of the museum“, *Museum and society*, 4 (University of Leicester, 2006), č. 2, s. 53. Dostupné z: <https://www2.le.ac.uk/departments/museumstudies/museumsociety/documents/volumes/lagerkvist.pdf>. Poslední přístup 27. 7. 2018.

¹¹¹ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 122.

s politickou funkcí muzeí, která „aktivně spoluvytvářela ‚pravdu‘ o tom, co je primitivní, podřadné, a co naopak civilizované a hodnotné.“¹¹²

Elaine Heumann Gurian s tímto srovnáním etnografických a židovských muzeí pracuje rovněž, avšak zároveň upozorňuje i na úskalí, která toto nastavení doprovází. Domnívá se, že i v zapojení minorit je určitá míra romantických představ a i „autentický“ a „upřímný“ mluvčí etnické menšiny může vnést do muzejního prostoru neodborné a problematické prvky,¹¹³ což se projevuje i v některých židovských muzeích.¹¹⁴ Muzeum podle ní představuje (i přes kolaborativní přístup) stále příliš konzervativní rámec, určený k předávání jednostranného narativu. V obecné muzeologické diskuzi však již několik desítek let bývá vyzdvižována narace vícehlasá a problémová,¹¹⁵ která i muzea samotná klade do role partnera v dialogu a představuje opuštěný původního trendu vnímat muzeum jako instituci „nestrannou, objektivní (...), která prezentuje neměnnou Pravdu.“¹¹⁶ Což se dále projevuje v narativu expozic,¹¹⁷ pročež v opozici k náhledu Gurian na „omezenost“ muzejní instituce uvádí Cajs Lagerkvist, že muzea naopak jsou „prostorem, kde určitý typ dialogu lze uskutečnit. Tento dialog může zahrnovat rozličné interpretace a perspektivy a být zároveň vyvažován historickými srovnáními. Zohledníme-li tento potenciál, muzea mají unikátní roli a zodpovědnost k práci směřující k dosažení rovnoprávné společnosti.“¹¹⁸

2.5 Sbírkové předměty a exponáty

Některá židovská muzea, která figurují v průzkumu Brigitte Sion, považují vlastní budovu za hlavní a jediný artefakt, kterým disponují.¹¹⁹ Většina pak vlastní méně než tisíc sbírkových předmětů, oproti tomu sbírky 10,9 % židovských muzeí ze zkoumaného vzorku čítají přes 25 000 jednotek (např. Berlín, Praha, Amsterdam, Vídeň, Vilnius a Manchester).¹²⁰ Rozdíly ve

¹¹² Šobáňová, Petra, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014), s. 97.

¹¹³ Gurian zmiňuje například problematiku vzájemného vymezenování „autentických“ příslušníků skupiny. Nabízí se srovnání s židovským muzeem v Samarkandu, které zřídila skupina bukharských Židů, kteří z expozici zcela vypustili zmínky o aškenázských Židech, ačkoli ti v regionu tvořili podstatný čas většinu. Viz Gurian, Elaine Heumann, „A Jew among the Indians: How working outside of one’s culture works“, *Civilizing the Museum: The collected writings of Elaine Heumann Gurian* (Abingdon, New York: Routledge, 2006), s. 189–193; Levin, Zeev, „The Bukharan-Jewish Museum in Samarkand: memory preservation of a rapidly-diminishing community“ *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 308.

¹¹⁴ Viz podkapitola Definice židovské kultury v expozici Reflexe moderních dějin v expozici, s. 28–29.

¹¹⁵ Šobáňová, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl*, s. 74–75, 84–86.

¹¹⁶ Tamtéž, s. 85.

¹¹⁷ Viz podkapitola Způsob prezentace, narativ expozice Reflexe moderních dějin v expozici, s. 30–31.

¹¹⁸ Lagerkvist, „Empowerment and anger“, *Museum and society*, 4, č. 2, s. 64.

¹¹⁹ Uvedlo to například židovské muzeum v slovinském Mariboru a jičínská expozice z projektu Deset hvězd. Obě instituce jsou situované v historických synagogách.

¹²⁰ Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 14–15.

výstavních médiích jsou mezi muzei taktéž značné: od expozic postavených na textových panelech, exponátů se strohými popisky, přes expozice čistě fotografické, až po multimediální centra s projekcemi, interaktivními panely, digitálním „samočtoučím“ svítkem Tóry a 4D kinem.¹²¹

Mnozí kritici židovských muzeí však upozorňují na etickou stránku těchto sbírek, které jsou do velké míry tvořeny pozůstatostí obětí holokaustu, či přímo předměty konfiskovanými, které představují například podstatnou část sbírek židovského muzea v Berlíně¹²², Vídni¹²³ a Praze.¹²⁴ Expozice židovských muzeí v Evropě totiž bývají automaticky vnímány prizmatem holokaustu (zejména pak v post-socialistických státech, ze kterých velká část židovské populace emigrovala). Což mění sbírkové předměty židovské provenience na „relikty“ až „uctívané artefakty“.¹²⁵ Vyhraněný názor v této problematice zaujímá především Felicitas Heimann-Jelinek¹²⁶, která se domnívá, že židovská muzea v Evropě své sbírky v expozicích „nemohou vystavovat jako obyčejné muzejní předměty,“¹²⁷ ke kterým poskytnou informace pouze o jejich estetických, historických a etnografických kvalitách, leč musí informovat návštěvníka i o způsobu jejich nabytí. Za účelem toho mají vést výzkum, který v ideálním případě vyústí v restituci předmětu.¹²⁸ Pokud tak muzeum nečiní, není to z jeho strany jen „naivitou“, ale „vědomým cynismem,“¹²⁹

Tento pohled však zmírňuje poznámka o výstavě předmětů „uvězněných mezi životem a smrtí, požadujících buďto osvobození skrze jejich pohřeb či návrat do světa, ve kterém jejich krása může být znovu používána,“¹³⁰ kterou si zahraniční návštěvník židovského muzea v Praze udělal již na počátku 20. století (kdy muzeum ještě bylo navázáno na početnou židovskou komunitu). Primárně tedy nejde pouze o exponáty samotné, ale jejich roli v narativu expozice. Na příkladu Boloňského židovského muzea ukazuje Jeffrey Feldman, že i muzeum bez sbírkových předmětů může představovat židovskou kulturu jako „mrtvou“.¹³¹ Někteří odborníci

¹²¹ Poslední zmíněná expozice patří židovskému muzeu v Moskvě, které bylo prvním multimediálním ruským muzeem vůbec. Viz Gershenson, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 161.

¹²² Mathes, Bettina, „Teutonic Shifts, Jewish Voids: Remembering the Holocaust in post-Wall Germany“, *Third Text*, 26 (Abingdon: Taylor & Francis, 2012), č. 2, s. 174.

¹²³ Bunzl, „Of Holograms and Storage Areas“, *Cultural Anthropology*, 18, č. 4, s. 440.

¹²⁴ Deme, „From Restored Past to Unsettled Present“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 254.

¹²⁵ Gruber, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 114.

¹²⁶ Hlavní kurátorka židovského muzea ve Vídni v letech 1993–2011.

¹²⁷ Heimann-Jelinek, Felicitas, „Thoughts on the Role of a European Jewish Museum in the 21st Century“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 251.

¹²⁸ Tamtéž, s. 235–256.

¹²⁹ Tamtéž, s. 255–256.

¹³⁰ Gruber, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 115.

¹³¹ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. XVII.

se však domnívají, že problematické konotace nejsou vlastní jen muzeím poválečným, dokonce ani výlučně muzeím židovským.¹³²

Specifické kritiky za vystavování nadměrného množství problematických předmětů se dostalo židovskému muzeu v Berlíně. Situaci této instituce komplikuje skutečnost, že návrh její budovy vznikl dřív než koncepce muzea. „Architektonicky odvážný“ projekt Daniela Libeskinda navíc podstatnou měrou pracuje se symbolickým významem prázdna.¹³³ Následné „zaplnění“ tohoto prostoru expozicemi (mimo jiné i s nacistickými konfiskáty) bylo podle některých hlasů „zkažením aury budovy“, „neohrabaností“¹³⁴ a nedosažením korelace mezi budovou a expozicemi.¹³⁵ Metafora prázdna („absence“ evropského židovstva) je vzpomínána i v některých kritikách židovského muzea ve Varšavě. Jason Francisco mluví o expozici jako multimediálním „spektáklu“, který však vznikl kvůli „strachu z prázdných míst a očividné blízkosti zapomenutí všeho židovského.“¹³⁶ Ředitelka židovského muzea v Londýně zas ve své kritice varšavského muzea uvádí, že „muzeum by mělo spíše zdůrazňovat onu absenci než se ji snažit zakrýt. Možná že uprostřed budovy měl být otvor, kterým by bylo možné skutečně spatřit sutiny bývalého ghetta (na jehož místě muzeum stojí, pozn. autora).“¹³⁷

Práce se sbírkovými předměty židovských muzeích působí i další specifické komplikace. Většina konvenčních židovských muzeí vystavuje jako distinktivně židovské exponáty předměty liturgické a rituální,¹³⁸ často však s minimem kontextualizace a osvětlení jejich významu, historie a provenience.¹³⁹ Návštěvníkovi v těchto muzeích pak nezbude nic než posuzovat estetickou kvalitu objektů, které však nebyly určeny k veřejné prezentaci,¹⁴⁰ ale byly

¹³² Vyskytují se názory, že vyjmutím jakéhokoliv objektu z jeho historického a sociálního kontextu a umístěním do muzea tento předmět automaticky „tak trochu zemře“, a proto sbírky mohou působit jako památníky a muzea obecně nabývat „chmurné konotace“. Oren Baruch Stier píše, že všechna „tradiční muzea jsou podobná mauzoleím“ a jejich návštěvník představuje „voageura na pohřbu minulosti“, dovolávající se přitom na Theodora W. Adorna a Eugenia Donata. Viz Glogower, Abigail; Olin, Margaret, „Between Two Worlds: Ghost Stories under Glass in Vienna and Chicago“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 217, 238; Stier, Oren Baruch, „Virtual Memories: Mediating the Holocaust at the Simon Wiesenthal Center's Beit Hashoah – Museum of Tolerance“, *Journal of the American Academy of Religion*, 64 (Oxford: Oxford University Press, 1996), č. 4, s. 836, 839.

¹³³ Huyssen, „The Voids of Berlin“, *Critical Inquiry*, 24, č. 1, s. 76–80.

¹³⁴ Mathes, „Teutonic Shifts, Jewish Voids“, *Third Text*, 26, č. 2, s. 174.

¹³⁵ Kritika pracuje s pojetím architektury budovy berlínského muzea jako více „památníkové“ než muzejní. Viz Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 10, 15; Kendzia, Victoria Bishop, *Visitors to the House of Memory: Identity and Political Education at the Jewish Museum Berlin (Museums and Collections)*, (New York: Berghahn Books, 2017), s. 2–4.

¹³⁶ Francisco, Jason, „Polin“, *Jason Francisco*. Dostupné z: <http://jasonfrancisco.net/polin>. Poslední přístup 24. 3. 2018.

¹³⁷ Morris, Abigail, „The empty museum...“, *The Jewish Chronicle*, (2014). Dostupné z: <https://www.thejc.com/culture/features/the-empty-museum-1.62083>. Poslední přístup 24. 3. 2018

¹³⁸ Což Jefferey David Feldman vnímá jako svého druhu koncepční ustrnutí v konvencích expozic prvních židovských muzeí z přelomu 19. a 20. století. Viz Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 1–3.

¹³⁹ Manchin, „Staging Traumatic Memory“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 244.

¹⁴⁰ Glogower; Olin, „Between Two Worlds“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 234.

užitkovými předměty.¹⁴¹ Anna Manchin se domnívá, že expozice tvořena převážně ceremoniálními předměty může snadno vytvořit obraz židovství jako „bezčasého a poněkud izolovaného“.¹⁴²

Existují však různé způsoby, jak pracovat i s „problematickou“ sbírkou. V první řadě je to převzetí aktivní role ve výzkumu provenience jednotlivých předmětů a zasazení se o jejich navrácení (jak činí např. židovské muzeum v Praze, Amsterodamu a Vídni)¹⁴³, byť to není ve všech případech možné.¹⁴⁴ Dalším uskutečnitelným krokem je reflexe původu a charakteru sbírky v samotné expozici. Mnichovské¹⁴⁵ i berlínské¹⁴⁶ židovské muzeum věnovalo problematice konfiskátů ve svých sbírkách a procesu restitucí kritickou výstavu, vídeňské dokonce dvě,¹⁴⁷ v Praze a v Bratislavě v rámci výstav a expozic bylo reflektováno alespoň nabývání sbírkových předmětů po roce 1989.¹⁴⁸

Židovské muzeum ve Vídni pak přijalo problematičnost paměti jako své hlavní téma i ve stálé expozici. Vystavuje vědomě komponovaný i „otevřený depozitář“, strohé skladiště synagogálních předmětů, záměrně zcela neoznačených, čímž se snaží upomínat na holokaust, destrukci a konfiskace.¹⁴⁹ V další části muzea jsou vystaveny pouze hologramy¹⁵⁰, které jsou druhou „anti-expozicí“¹⁵¹, odporující klasickému pojetí muzea zaměřeného na objekty.¹⁵² Bez

¹⁴¹ Heimann-Jelinek, „Thoughts on the Role of a European Jewish Museum in the 21st Century“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 256.

¹⁴² Uvádí na příkladech své kritiky židovského muzea v Budapešti, ve které upozorňuje na praxi vystavování těchto předmětů bez dostatečných informací o jejich provenienci, a „širším ekonomickém, sociálním, politickém, a dokonce i náboženském kontextu.“ Viz Manchin, „Staging Traumatic Memory“ *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 244.

¹⁴³ Heimann-Jelinek, „Thoughts on the Role of a European Jewish Museum in the 21st Century“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 249.

¹⁴⁴ Jeffrey David Feldman nabízí srovnání těchto procesů s obdobnými tendencemi v muzeích etnografických v post-koloniální době. Viz Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 122.

¹⁴⁵ Purin, Bernhard, „A Jewish museum for Munich“, *Material Religion*, 4 (Abingdon: Routledge, 2008), č. 1, s. 115.

¹⁴⁶ Dasgupta, Gautam; Marranca, Bonnie, „Berlin’s New Jewish Museum: An Interview with Tom Freudenheim“, *PAJ: A Journal of Performance and Art*, 22 (Cambridge: The MIT Press, 2000), č. 2, s. 44.

¹⁴⁷ Heimann-Jelinek, „Thoughts on the Role of a European Jewish Museum in the 21st Century“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 249.

¹⁴⁸ V případě Prahy šlo o výstavu, židovské muzeum v Bratislavě zas ve své expozici u nově nabytých předmětů vystavuje i rozhovory s dárci. Katalin Deme se však domnívá, že židovské muzeum v Praze, Bratislavě a Budapešti (kterým věnovala svůj výzkum) musí dál „usilovat o větší konzistenci v konfrontování vlastní institucionální minulosti a původu svých sbírek.“ Viz Deme, „From Restored Past to Unsettled Present“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 254; Borský, Maroš, „When Orthodox synagogue meets museum: The New Jewish Community Museum in Bratislava“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 262.

¹⁴⁹ Bunzl, „Of Holograms and Storage Areas“, *Cultural Anthropology*, 18, č. 4, s. 439–440.

¹⁵⁰ Podle autorek kritické reflexe představují hologramy „vhodný prostředek pro vystavení absence.“ Viz Glogower; Olin, „Between Two Worlds“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 226.

¹⁵¹ Bunzl, „Of Holograms and Storage Areas“, *Cultural Anthropology*, 18, č. 4, s. 439.

¹⁵² Tamtéž, s. 436.

sbírky historických předmětů se obešlo i židovské muzeum v Krakově, jehož stálou expozici tvoří pouze současné fotografie.¹⁵³

Bez vlastní sbírky začalo také muzeum POLIN, které se s nedostatkem historických objektů vyrovnalo použitím grafik z historických ilustrací a fotografií, citací z primárních pramenů i zapojením hudby a moderních technologií do expozice. Mezi své diváčky nejděčnější exponáty řadí funkční tiskařský stroj (který mohou návštěvníci použít) a dřevěnou synagogu, která byla pro účely expozice postavena podle dokumentace již neexistující stavby za použití dobových řemeslných postupů.¹⁵⁴ Židovské muzeum v Moskvě se také obešlo bez rozsáhlejších sbírek a narativ expozice je formován především skrze moderní technologie a materiál fotografický a textový.¹⁵⁵

Určitý paradox v tématice židovských muzeí a problematičnosti jejich sbírek představuje muzeum v Boloni, jehož koncepce počítala se sbírkou, kterou se však instituci nepodařilo zajistit.¹⁵⁶ Jefferey David Feldman se domnívá, že kvůli tomuto vývoji a následným kontroverzím ono muzeum bez sbírkových předmětů ve výsledku „posiluje majetnické a individualistické pojetí etnických minorit.“¹⁵⁷ Proto zdůrazňuje, že zvláště pro židovská muzea je nutná otevřená reflexe problematičnosti sbírkových předmětů jako prostředku reprezentování kultury.¹⁵⁸

Evropská židovská muzea vystavují i předměty v nejužším slova smyslu umělecké. Historická i současná umělecká díla židovské provenience či s židovskou tematikou jsou vystavována jako součást kulturních dějin nebo formou samostatných krátkodobých výstav.¹⁵⁹ Specifikum je využívání uměleckých děl pro evokaci historických etap či dílčích aspektů v narativu expozice. Některá židovská muzea tímto způsobem zprostředkovávají téma holokaustu.¹⁶⁰ Poněkud kuriózním případem je expozice židovského muzea v Boloni, ve které

¹⁵³ Nowakowski, Jakub, „Galicia Jewish Museum: Re-defining the role of the Jewish museum in a post-communist Poland“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 302.

¹⁵⁴ Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 8–12.

¹⁵⁵ Gershenson, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 161.

¹⁵⁶ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. XVI.

¹⁵⁷ Tamtéž, s. X.

¹⁵⁸ Feldman se na základě výroků Daniela Liebeskinda domnívá, že by muzea měla zvnitřnit dualistický koncept židovské kultury jako „sesbíratelné i nesebíratelné“ (collectable and uncollectable). Viz Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 20.

¹⁵⁹ Viz Purin, „A Jewish museum for Munich“, *Material Religion*, 4, č. 1, s. 116; Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 16.

¹⁶⁰ Greenberg, Reesa, „The Jewish Museum, Vienna: A Holographic Paradigm for History and the Holocaust“ in: Hornstein, Shelley, Jacobowitz, Florence (eds.), *Image and Remembrance: Representation and the Holocaust*, (Bloomington: University of Indiana Press, 2003), s. 242. Dostupné z: http://www.yorku.ca/reerden/Publications/JEWISH/the_jewish_museum_vienna.html. Poslední přístup 12. 2. 2018.

současné malby představující dnešní ultraortodoxní Židy doprovází i panely věnované biblickým dějinám.¹⁶¹ Nelze tedy mluvit o korelaci mezi obsahovou stránkou expozice a doprovodnou vizuální složkou, která by ji měla ilustrovat.

2.6 Definice židovské kultury v expozici

Základním problémem některých židovských muzeí je nedostatečná práce s definováním židovství¹⁶² coby předmětu muzejní prezentace. Proto může docházet k redukci židovství pouze na jeho náboženskou stránku,¹⁶³ k prezentování židovské společnosti jako homogenní, bez vnitřní diverzity, a k redukci mezikulturní výměny mezi Židy a majoritou na izolaci a asimilaci.

Srovnatelný obecný trend je pozorován u etnografických muzeí, které se „do 20. století snažila představit homogenitu a konstantní tradičnost jednotlivých kultur, ovšem kultury a jejich společnosti nejsou, jak již bylo mnohokrát řečeno, statickou skutečností, ale proměnlivou entitou, ovlivňovanou neustálými kontakty a vlivy.“¹⁶⁴ Pieterse se dokonce domnívá, že jakékoliv pojetí kultury jako statické je součástí „přijatelné formy ‚intelektuálního rasismu‘ a tím slouží jako pojivo rasismu pouličního.“¹⁶⁵

Krom toho má situace židovských muzeí i vlastní specifické příčiny fenoménu vykreslování židovství jako homogenního, například výše zmíněná „problematičnost“ sbírkových předmětů. Vystavování ceremoniálních předmětů (při nedostatečné kurátorské práci) podporuje pojetí židovství v čistě náboženské rovině a evokuje „idealizovaný obraz jednoty a uniformity“ židovské populace jako celku.¹⁶⁶ Čemuž napomáhá i kombinování objektů různých proveniencí v expozici namísto vyzdvižení lokálních a časových specifík.¹⁶⁷ Zproštění exponátů významnějšího narativu a kontextualizace¹⁶⁸ způsobuje vnímání těchto

¹⁶¹ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 90–91.

¹⁶² K současným definicím židovské kultury například viz Satlow, Michael, *Creating Judaism: History, Tradition, Practice* (New York: Columbia University Press, 2006), s. 1–18; Biale, David, „Preface: Toward a Cultural History of the Jews“, in Biale, David (ed.), *Cultures of the Jews: A New History* (New York: Schocken Books, 2002), s. XVII–XXXIII.

¹⁶³ Tato kritika vychází z výzkumu expozic židovského muzea v Praze, Budapešti a Bratislavě, ve kterých údajně dochází k „vyobrazování židovství pouze jako náboženství a k opomíjení sekulárních sociálních a kulturních aspektů židovské historie a sebepojetí.“ Viz Deme, „From Restored Past to Unsettled Present“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 257.

¹⁶⁴ Štěpánová, Kateřina, *Antropologie exotických sbírkových předmětů* (Praha: Karolinum, 2016), s. 110.

¹⁶⁵ Pieterse, Jan Nederveen, „Multiculturalism and Museums: Discourse about Other in the Age of Globalization“, *Theory, culture & society*, 14 (Middlesbrough, Yorkshire: Theory, Culture and Society, 1997), č. 4, s. 128. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026327697014004006>. Poslední přístup 27. 7. 2018.

¹⁶⁶ Manchin, „Staging Traumatic Memory“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 244.

¹⁶⁷ Glogower; Olin, „Between Two Worlds“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 228.

¹⁶⁸ Felicitas Heimann-Jelinek se domnívá, že inscenovat kontext, ze kterého předmět pochází, je v muzejních podmínkách nemožný. Avšak některá muzea alespoň pracují se srovnáním jednotlivých zvyklostí napříč kulturami a náboženskými systémy (např. Židovské muzeum v Manchesteru a Berlíně). Viz Heimann-Jelinek,

předmětů jako „nevidaných, starodávných (...) exotických“, což posiluje stereotypní náhled na judaismus jako „zkostrnatělé náboženství“.¹⁶⁹

Mýtus homogenity podporují i lineární narativy expozic, které neobsahují dostatečné množství tematických vhladů, příběhů jednotlivých postav nebo prostor pro současné členy místní židovské komunity a jejich reflexe vlastní identity. Oproti tomu expozice londýnského židovského muzea přímo začíná nahrávkami osobních výpovědí současných židovských obyvatel Londýna o jejich sebepojetí.¹⁷⁰ Berlínské židovské muzeum tématu židovské identity věnovalo výstavu, do které byla „provokativně“ zařazena i otevřená vitrína, v níž se střídali dobrovolníci z místní židovské komunity, aby návštěvníkům odpovídali na dotazy.¹⁷¹

V neposlední řadě mohou obraz židovství v muzeu do určité míry ovlivňovat i zájmové skupiny, které se na vzniku a chodu instituce podílí. Přestože evropská muzea jsou typicky instituce státní, některé instituce tohoto typu jsou naopak úzce spjaty s konkrétní židovskou komunitou. Výrazným příkladem je moskevské židovské muzeum, založené ortodoxním hnutím Chabad, jehož expozice je kritizována pro zjednodušování a idealizování.¹⁷² Problematičnost plurality židovských identit (náboženských i sekulárních) opomíjí podle kritik i židovské muzeum v Bratislavě (provozované místní ortodoxní komunitou).¹⁷³ Avšak podoba současné náboženské komunity může expozici ovlivňovat v tomto ohledu i nepřímo.¹⁷⁴

Alespoň částečný důraz na problematiku židovské identity ve své stálé expozici podle kritik klade židovské muzeum v Berlíně,¹⁷⁵ Vídni¹⁷⁶ a Varšavě.¹⁷⁷ Kde dochází k reflexi různých náboženských odvětví judaismu (Karaité, ortodoxní, konzervativní a reformní hnutí) i židovské identity sekulární, kulturní či sionistické.

„Thoughts on the Role of a European Jewish Museum in the 21st Century“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 256; Kushner, Tony, „Looking back with nostalgia? The Jewish museums of England“, *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 6 (Abingdon: Routledge, 1987), č. 2, s. 206; Bertz, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 103.

¹⁶⁹ Bertz, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 105.

¹⁷⁰ Pieren, Kathrin, „The Jewish Museum of London“, *Material Religion*, 7 (Abingdon: Routledge, 2011), č. 2, s. 293.

¹⁷¹ Shandler, „The Jewish Museum Effect“, *The Peoplehood Papers*, 18, s. 7–8.

¹⁷² Gershenson, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 158–163.

¹⁷³ Deme, „From Restored Past to Unsettled Present“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 257.

¹⁷⁴ Anasthasia Felcher se domnívá, že definice židovské kultury v židovské muzeu v Kišiněvě je sice v souladu se sebepojetím současné lokální židovské komunity (tvořenou zahraničním judaistickým hnutím), ale v přímém rozporu s tím, jak se vnímali Židé v příslušném regionu v historii, včetně té recentní. Viz Felcher, „Small exhibits, major steps“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 317.

¹⁷⁵ Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 14–15.

¹⁷⁶ Bunzl, „Of Holograms and Storage Areas“, *Cultural Anthropology*, 18, č. 4, s. 435.

¹⁷⁷ Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 12–13.

2.7 Způsob prezentace, narativ expozice

Expozice židovských muzeí většinou představuje židovské svátky a zvyky i historii místní komunity. Rozdíl je ve způsobu podání,¹⁷⁸ ale i ve vyhrazení prostoru pro téma holokaustu, poválečného vývoje i současnosti.

Nejkonzervativněji pojaté expozice židovských muzeí jsou tvořeny rituálními předměty. Ty mají působit samotnou svou existencí (tj. onticky) při realizaci „umělecko-estetické prezentace“. Popřípadě je kladen podstatnější důraz i na jejich funkci a původ. Potom přichází ke slovu často řazení podle životního cyklu a jednotlivých kalendářních svátků. Toto pojetí lze označit za „antropologicko-historický“.¹⁷⁹ Oba tyto způsoby muzejní prezentace židovské kultury vznikly již v 19. století, avšak dosud tvoří důležitou součást lokálních expozic i velkých muzeí.¹⁸⁰ Lze mluvit jednak o tradici, ale i o určité „automaticnosti“, se kterou jsou voleny právě tyto druhy expozice či určitý kompromis mezi nimi. Poznámka Jeffreyho Feldmana, srovnávající malé expozice v synagogách a v kostelech, ukazuje nakolik tento typ expozic není nevyhnutelný.¹⁸¹ Pokud drobné „muzeum“ v kostele je typicky zaměřené na stavbu samotnou, její historii a architekturu, proč jeho obdoba v synagoze musí nutně zprostředkovávat zrovna životní a liturgický cyklus?

Představení rituálů a svátků skrze judaika dále mnohdy doprovází expozice věnovaná historii místní židovské komunity (dle Štěpánové „narrativní styl prezentace“¹⁸²), která v některých případech převažuje. Její záběr se odvíjí od velikosti muzea. Malé lokální instituce se zaměřují na historii regionální komunity. U muzeí umístěných v hlavních městech narativní historický narativ mnohdy zahrnuje celé dějiny Židů na území celého státu. Toto široké vymezení po stránce geografické i historické představuje dvojí riziko. Může dojít k přílišnému

¹⁷⁸ Barbara Kirshenblatt-Gimblett četným židovským muzeím vyčítá příliš oslavný tón, který je podle ní neslučitelný s profesionálním zprostředkováváním historie. Pro příklad uvádí zaměření muzeí na úspěchy Židů ve Spojených státech nebo moderním státě Izrael na úkor historie místních židovských komunit. Viz Kirshenblatt-Gimblett, „Why do Jewish Museums Matter?“, *AEJM Annual Conference London*, s. 1.

¹⁷⁹ Pojmy pochází z klasifikace Kateřiny Štěpánové, určené nikoliv primárně pro muzea židovská. Štěpánová kvalitativně jednotlivé přístupy neposuzuje, například upozorňuje že zdánlivě přežitá umělecko-estetická prezentace může teoreticky nabídnout neaxiologický přístup diváka k exotickému předmětu, představující odlišnou kulturu. Petra Šobánková se oproti tomu domnívá, že muzejní prezentace se nemůže „zakládat na pouhém ukazování muzeálií, ale spíše na předávání nového vědění a hodnot s muzeáliemi spojených.“ Viz Štěpánová, *Antropologie exotických sbírkových předmětů*, s. 74–95; Šobánková, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl*, s. 21–22.

¹⁸⁰ Viz Gruber, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 113; Glogower; Olin, „Between Two Worlds“, *Studies in contemporary Jewry*, 26, s. 218, 229.

¹⁸¹ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. 72–73.

¹⁸² Viz Štěpánová, *Antropologie exotických sbírkových předmětů*, s. 90–95.

zobecnění a zkreslení¹⁸³ nebo naopak k roztržštění jednotícího narativu nadbytečným množstvím detailních informací.¹⁸⁴

Úplné vypuštění dějinné linie je mezi židovskými muzei spíše nezvyklé.¹⁸⁵ Avšak využití individuálních příběhů, mikrohistorií a dílčích témat má větší potenciál blížít se zachycení historické reality a podle Very Grodzinski je tento přístup i divácky přístupnější.¹⁸⁶ Hanah Holtschneider se domnívá, že není nutné lineární historické narativy židovských muzeí opouštět, ale zapojit do nich některé prvky, které nabízí nová muzeologie a post-moderní výstavní techniky. Míjí tím zejména pluralitu interpretací historických událostí,¹⁸⁷ a to zvenčí i zevnitř komunity, kterou expozice představuje.¹⁸⁸ Výrazným představitelem nekonvenčního přístupu je židovské muzeum ve Vídni, jehož experimentální expozice¹⁸⁹ je podle kritiky Abigail Gilman určena nikoliv k „nalézání informací, ale spíš k vzbuzování reflexí, kontemplací a otázek.“¹⁹⁰

2.8 Role holokaustu v expozici

Židovská muzea v Evropě se s dědictvím holokaustu vyrovnávají různým způsobem.¹⁹¹ Kritická reflexe událostí druhé světové války sice zapříčinila rozvoj a rozšíření těchto institucí, avšak tento impuls zároveň značně limituje jejich koncepci. Holokaust je v dějinách evropských Židů natolik výrazným bodem, že se stal pro mnohé vykladače bodem ústředním. Tento „plačtivý“ přístup byl však razantně odsouzen klíčovou osobností oboru jewish studies historikem Salo Baronem jako zkreslující a anachronický.¹⁹²

¹⁸³ Celé dvě tisíciletí židovské přítomnosti na území Německa vyčítá berlínskému muzeu Vera Grodzinski jako dobu příliš dlouhou a komplexní pro jedinou expozici. Viz Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 9.

¹⁸⁴ Podle Lisy Bittel návštěvníkovi židovského muzea ve Varšavě hrozí „utonutí“ v přemíře dílčích faktů, nedostatečně propojených jednotčím příběhem expozice. Na přílišné množství obsažených informací, snižujících divácký komfort, upozorňuje i Jason Francisco (autor trvalé expozice židovského muzea v Krakově). Viz Bittel, Lisa, „We Remain: Polin, Museum of the History of Polish Jews“, *Los Angeles Review of Books*. Dostupné z: <https://lareviewofbooks.org/article/remain-polin-museum-history-polish-jews/>. Poslední přístup 24. 3. 2018; Francisco, „Polin“, *Jason Francisco*.

¹⁸⁵ Viz Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 22. Výjimku tvoří například jednotlivé expozice českého projektu „Deset hvězd“, viz s. 17.

¹⁸⁶ Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 9.

¹⁸⁷ Za moderní a vhodnou (zejména z hlediska muzea jako vzdělávací instituce) Petra Šobánová považuje (na úrovni obecné muzeologie) narace problémovou (kombinování protichůdných stanovisek) či pluralitní, postmoderní. Viz Šobánová, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl*, s. 74–75, 85.

¹⁸⁸ Holtschneider, *The Holocaust and Representations of Jews*, s. 5.

¹⁸⁹ O expozici vídeňského židovského muzea viz s. 26.

¹⁹⁰ Gillman, „Cultural Awakening and Historical Forgetting“, *New German Critique*, 93, s. 152.

¹⁹¹ Barbara Kirschenblatt-Gimblett se domnívá, že v percepci židovských muzeí v Evropě budou události druhé světové války vždy přítomny a že proto všechny tyto instituce jsou jen „jinak pojmenovaná muzea holokaustu“ Viz Kirschenblatt-Gimblett, „Why do Jewish Museums Matter?“, *AEJM Annual Conference London*, s. 2.

¹⁹² Bush, *Jewish Studies*, s. 56–57.

Na rozdíl od Spojených států totiž v Evropě nejsou běžná muzea věnovaná pouze holokaustu.¹⁹³ Židovská muzea v Evropě by tedy měla pokrývat vývoj judaismu, historii Židů příslušného státu, dějiny holokaustu a zároveň sloužit jako památník jeho obětí, přestože v USA se každému z těchto aspektů typicky věnuje dílčí instituce.¹⁹⁴ Jedná se totiž o svébytná a komplexní témata, která jsou navíc typicky spojena s jiným druhem muzejní prezentace. Muzea holokaustu často pracují s předáváním „lekce“ skrze zprostředkování emocionální „zkušenosti“,¹⁹⁵ protože je Holtschneider s odvoláním na Paula Williamse označuje za instituce na rozhraní muzea a památníku (memorial museums).¹⁹⁶ Toto rozestírání hranic mezi „pamětí, historií, památníkem a muzeem,“ vnímá Kirschenblatt-Gimblett jako neslučitelné s koncepcí „svého“ židovského muzea ve Varšavě, jehož poslání definuje ve snaze „vzdát čest zemřelým skrze připomínání toho, jak žili,“¹⁹⁷ obdobné instituce v Berlíně a ve Vídni se také odmítly definovat jako muzea holokaustu.¹⁹⁸ Ředitel židovského muzea v Mnichově dokonce mluví o postupné vnitřní rekonfiguraci v rámci které došlo „k transformaci židovských muzeí na místa, zaměřená, méně než na smrt, na život v jeho nejrůznějších aspektech.“¹⁹⁹

Danielle Spera upozorňuje, že židovská muzea od 80. let plnila pro evropskou společnost roli „fiktivního listu“ - pokrývala všechny problematické aspekty dějin druhé světové války, kterými se proto nemusela zabývat muzea historická.²⁰⁰ Bez ohledu na vlastní sebepojetí jednotlivých židovských muzeí v kritikách zaznívá, že tyto instituce jsou obligovány suplovat dějiny holokaustu i nadále. Jason Francisco se vyjádřil, že ve městě bez muzea holokaustu židovské muzeum de-facto jeho roli automaticky přebírá.²⁰¹ Mnozí kritici však ani nepracují s takovým typem argumentace a „zodpovědnost“ židovského muzea za obsažení kompletního příběhu holokaustu je pro ně automatická.²⁰² Přestože není jisté, že vyhrazení prostoru k diskuzi

¹⁹³ Typičtější jsou památníky spojené s malou expozicí nebo expozice v bývalých koncentračních táborech. Muzeum holokaustu v pravém slova smyslu se však nachází například v Budapešti a Římě.

¹⁹⁴ Spera, „Memorial or living place of encounter?“, in: Spera; Hanak-Lettner (eds.), *Jüdische Museen zwischen gestern und morgen*, (nečíslováno).

¹⁹⁵ Je však třeba reflektovat i fakt, že muzea holokaustu, jakožto převážně americké instituce, jsou také pod vlivem muzeologických tradic USA, a nikoliv těch evropských. Viz Šobáňová, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl*, s. 84.

¹⁹⁶ Holtschneider, *The Holocaust and Representations of Jews*, s. 10–11.

¹⁹⁷ Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 6.

¹⁹⁸ Dasgupta; Marranca, „Berlin’s New Jewish Museum“, *PAJ: A Journal of Performance and Art*, 22, č. 2, s. 40–42; Gillman, „Cultural Awakening and Historical Forgetting“, *New German Critique*, 93, s. 161.

¹⁹⁹ Purin, „A Jewish museum for Munich“, *Material Religion*, 4, č. 1, s. 116.

²⁰⁰ Spera, „Memorial or living place of encounter?“, in: Spera; Hanak-Lettner (eds.), *Jüdische Museen zwischen gestern und morgen*, (nečíslováno).

²⁰¹ Francisco, „Polin“, *Jason Francisco*.

²⁰² Viz například Morris, „The empty museum...“, *The Jewish Chronicle*; Mathes, „Teutonic Shifts, Jewish Voids“, *Third Text*, 26, č. 2, s. 165–175; Rothstein, „The Problem with Jewish Museums“, *Mosaic*.

o holokaustu v židovských muzeích může automaticky způsobit změnu v celospolečenském diskurzu.²⁰³

Úplné vynechání holokaustu je pro židovská muzea vzácné,²⁰⁴ ale přístupy k jeho zapojení jsou různé. Ve Varšavě je holokaust prezentován na dějinách povstání ve varšavském ghettu,²⁰⁵ čímž nedochází k úplnému vybočení z celkového narativu expozice. V londýnském židovském muzeu je holokaust přítomen jako pozadí mikrohistorie, v příbězích několika konkrétních přeživších.²⁰⁶ Berlínské židovské muzeum holokaustem začíná, čímž dochází k umístění tohoto tématu „mimo“ hlavní linii expozice (která však jeho příčiny i následky neopomíjí). Téma je artikulováno hlavně skrze sugestivní architekturu budovy. Jde vlastně o schéma dějinné expozice obsahující „památník“ holokaustu, které se ve zmenšené podobě²⁰⁷ vyskytuje u mnoha židovských muzeí včetně těch regionálních.²⁰⁸ Jako ne zcela šťastné lze hodnotit expozice, které holokaustu nevyhrazení prostor čistě pietní, ale pokoušejí se ho zapojit formálním způsobem do narativu expozice. Jde o pouhé zmínky, které má návštěvník rozklíčovat skrze vlastní předchozí znalost.²⁰⁹ Tyto „zmínky“ (např. textilní žluté hvězdy, dobové protižidovské dokumenty a antisemitika) často s minimem dalších informací jsou tedy v roli symbolů, a nikoliv exponátů a zdrojů informací. Takový způsob tedy praxi památníku a muzea směšuje a nikoliv odděluje.

2.9 *Reflexe moderních dějin v expozici*

Prezentace židovské kultury v poválečné Evropě (zejména v zemích s malou židovskou komunitou a v případech, kdy narativ končí holokaustem) může snadno působit příliš historizujícím dojmem. Proto jsou tyto instituce podle historika Philippa Bloma „v neustálém nebezpečí, že se stanou uskutečněním nacistického utopického plánu na vytvoření muzeí vyhynulé rasy.“²¹⁰ Byť přirovnání odkazuje spíše k legendě než historické skutečnosti,²¹¹ vyhnout se těmto nechtěným konotacím lze pouze skrze důslednou kurátorskou práci, ale i

²⁰³ Pochybuje o tom například Anastasia Felcher na základě svého výzkumu ve čtyřech post-sovětských muzeích. Viz Felcher, „Small exhibits, major steps“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 319.

²⁰⁴ K těmto výjimkám se řadí židovské muzeum v Mnichově a v Krakově.

²⁰⁵ Fracisco, „Polin“, *Jason Francisco*.

²⁰⁶ Pieren, „The Jewish Museum of London“, *Material Religion*, 7, č. 2, s. 294.

²⁰⁷ Časté bývá umístění pamětní desky nebo také používání uměleckých děl. Viz s. 27.

²⁰⁸ Tento přístup se týká i expozic Pražského židovského muzea, které se věnují jednotlivým historickým epochám a kulturním aspektům, ale holokaust není v narativu přítomen. Je mu však věnována prostor v Pinkasově synagoze, jejíž stěny jsou popsány jmény obětí holokaustu a v expozici dětských kreseb z Terezína. Obě expozice nemají narativní linii, slouží tedy spíše jako památník.

²⁰⁹ Viz např. Manchin, „Staging Traumatic Memory“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 245–246.

²¹⁰ Spera, „Memorial or living place of encounter?“, in: Spera; Hanak-Lettner (eds.), *Jüdische Museen zwischen gestern und morgen*, (nečíslováno).

²¹¹ Viz poznámka 47.

výběr témat. Slovy ředitelky vídeňského židovského muzea: „...je potřeba nalézt funkční rovnováhu mezi rozsáhlou, ale brutálně přerušenu minulostí a skromnou, ale mimořádně vitální současností.“²¹² Avšak prezentování současného stavu v kontextu dějin může do narativu muzea vnášet i problematické aspekty.²¹³

Barbara Kirschenblatt-Gimblett se ostře vymezuje vůči vnímání holokaustu jako konce židovských dějin. Ukázat „jak vypadá ‚židovství‘ po holokaustu, v poválečné, postkoloniální a postkomunistické Evropě,“ (a to nejen v USA a Izraeli, kde je židovská komunita viditelná i bez muzeí) pokládá za důležité poslání evropských židovských muzeí.²¹⁴ Téma moderních dějin a přítomnosti chybí zejména v regionálních (v mnohých menších městech židovská přítomnost totiž holokaustem fakticky končí), ale i v některých velkých židovských muzeích.²¹⁵ Vyskytují se i paradoxní situace jako v židovském muzeu ve Lvově, které se organizačně podílí na velkém festivalu židovské kultury, ale ve své „jednoznačně pesimistické“ expozici o tomto moderním probuzení zájmu o židovskou kulturu nereferuje.²¹⁶ Obdobně je za nerefluktování současné místní „pulzující židovské kultury“ kritizováno židovské muzeum v Budapešti, jehož expozice prakticky končí holokaustem a podle Anny Manchin v jejím celkovém vyznění tedy není „žádná naděje, žádné poučení a žádné náznaky budoucnosti.“²¹⁷

Zobrazování recentní a soudobé historie se do jisté míry vymyká tradičnímu muzejnímu úzu. Židovská muzea proto využívají například orální historii,²¹⁸ která umožňuje vyhnout se zobecňování a zároveň je bezprostředním vhladem do současné situace místní židovské komunity. Dalším možným způsobem zprostředkování soudobých dějin je využívání a kontextualizace tematických mediálních kauz. Zprávy z periodického tisku do expozice

²¹² Spera, „Memorial or living place of encounter?“, in: Spera; Hanak-Lettner (eds.), *Jüdische Museen zwischen gestern und morgen*, (nečíslováno).

²¹³ Expozici židovského muzea v Moskvě, která podle některých kritiků vykazuje nekritickou úctu k současné vládě, uzavírá video s Putinovým projevem, který naraci uzavírá v „triumfálním“ a „oslavném“ tónu. Viz Gershenson, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 164; Nathans, „Torahs, Tanks, and Tech“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 191.

²¹⁴ Kirshenblatt-Gimblett, „Why do Jewish Museums Matter?“, *AEJM Annual Conference London*, s. 7.

²¹⁵ Jde například o židovské muzeum v Bratislavě (státní), Budapešti i v Praze (kde jsou moderní dějiny zastoupeny jen prostřednictvím antisemitik z 90. let). Viz Borský, Maroš, „When Orthodox synagogue meets museum: The New Jewish Community Museum in Bratislava“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 261–263; Manchin, „Staging Traumatic Memory“ *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 244–246; Deme, „From Restored Past to Unsettled Present“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 254.

²¹⁶ Felcher, „Small exhibits, major steps“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 316.

²¹⁷ Manchin, „Staging Traumatic Memory“ *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 244, 246.

²¹⁸ Objevuje se například v židovských muzeích ve Varšavě, Londýně a Manchesteru. Viz Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 17; Pieren, „The Jewish Museum of London“, *Material Religion*, 7, č. 2., s. 293; Kushner, „Looking back with nostalgia?“, *Immigrants & Minorities*, 6, č. 2, s. 207.

zapojuje židovské muzeum v Berlíně, což umožňuje průběžné dotváření muzea a velkou míru aktuálnosti.²¹⁹

V otázce zařazení reálií moderního státu Izrael či tematiky emigrantů se přístupy židovských muzeí liší.²²⁰ Izrael může sloužit jako další ukázka židovské současnosti, avšak kulturní provázanost s židovskými komunitami v Evropě není jednoznačná. Osudy emigrantů mají potenciál přiblížit i realie geograficky a kulturně odlišného prostředí, a přitom zachovat sepětí s výchozí lokalitou. Přesto však některé instituce tuto tematiku programově vynechávají.²²¹

2.10 Dějiny Židů nebo vztahů?

Expozice židovských muzeí můžeme kriticky nahlížet i na základě toho, do jaké míry se věnuje exkluzivně „židovským dějinám“ či kolik prostoru je věnováno vztahům židovské minority s křesťanskou majoritou. Jan Nederveen Pieterse, který pohlíží poměrně skepticky na možnost transformace etnografických muzeí na post-koloniální otevřené pluralitní instituce, vnímá zachycení vztahů a vzájemného vnímání minority a majority jako součást jediné nosné cesty.²²²

Shrnutím historických událostí, které se týkají pouze židovské komunity, se muzea podle Irit Rogoff stávají „kompenzačními projekty“.²²³ Stejně jako ostatní muzea menšinových kultur i ta židovská v první řadě reagovala na to, že minority byly přehlíženy a jejich role ve společnosti i veřejném diskurzu marginalizovány. Toto „prázdné“ se paměťové instituce snažily „odčinit“ a „vyplnit“ alespoň symbolickým zpřítomněním. Pokud tento impuls však zůstal jedinou koncepcí, představovaná minoritní kultura byla pro účely prezentace mnohdy automaticky izolována od většinové společnosti. Rogoff se však domnívá, že muzeum kulturní odlišnosti musí zohledňovat vztah minorita-majorita, a ne pouze nahrazovat, co bylo ztraceno a marginalizováno. Cílem nabízeného řešení však není přenést na návštěvníka pocit viny, ale umožnit mu tento problematický vztah kriticky posoudit.²²⁴ Tendenci pouze zviditelnit přehlíženou skupinu, veřejně prezentovat minoritu, a přitom opomíjet roli majority na jejich osudu Rogoff vnímá jako „xenofilií“ a mylnou představu, že je možné docílit jiného stavu

²¹⁹ Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 16.

²²⁰ Například nekonvenční expozice židovského muzea ve Vídni tyto témata zahrnuje. Viz Gillman, „Cultural Awakening and Historical Forgetting“, *New German Critique*, 93, s. 159–160.

²²¹ Například židovské muzeum ve Varšavě a v Berlíně. Viz Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 12; Dasgupta; Marranca, „Berlin’s New Jewish Museum“, *PAJ: A Journal of Performance and Art*, 22, č. 2, s. 40.

²²² Pieterse, „Multiculturalism and Museums“, *Theory, culture & society*, 14, č. 4, s. 125, 135.

²²³ Rogoff, Irit, „Hit and Run: Museums and Cultural Difference“, *Art Journal*, 61 (New York: College Art Association, 2002), č. 3, s. 64.

²²⁴ Rogoff, „Hit and Run“, *Art Journal*, 61, č. 3, s. 69.

společnosti bez sebeobnažení. Namísto projektů „kompenzačních“ vyzdvihuje expozice, které označuje za „performativní“. Jejich cíl je v prezentování vztahové linie a prezentování faktu, že majorita „a všichni ‚druzí‘ jsou doopravdy neoddělitelně propleteni a propojeni, aniž by se uchýlovaly k poklesnutí k odděleným historiím.“²²⁵

Nedostatečný důraz na historii vzájemných vztahů vyčítá Vera Grodzinski židovskému muzeu v Berlíně. Domnívá se, že expozice by měla více „zdůrazňovat interakce a vzájemné propojení mezi Židy a Němci a tím pomoci integrovat německé Židy do dějin Berlína i širší německé historie.“²²⁶ Vrchní kurátorka židovského muzea ve Varšavě se na jednu stranu ostře vymezuje proti sebepojetí instituce jako muzea Polsko-židovských vztahů,²²⁷ na stranu druhou prý „její“ muzeum neopomíjí kontakt mezi Židy a Poláky v jeho nejrůznějších aspektech: „koexistenci, konflikt, spolupráci a soupeření, separaci i integraci.“²²⁸ Domnívá se však, že právě záměrnou konstrukcí oddělených židovských dějin lze ukázat Židy jako „jednatele vlastní historie a ne jako pouhé objekty, na které ostatní promítají své fantazie a strachy.“²²⁹

Židovské muzeum v Moskvě je z tohoto pohledu kritizováno pro konstruování obrazu izolované idealizované židovské předmoderní společnosti,²³⁰ ale i za neumělé propojení linie „židovské historie“ s nekriticky pojatým národním dějinným narativem (zejména událostí druhé světové války). Podle Olgy Gershenson jsou v expozici „Židé jednoduše přidáni do hrdinského příběhu Sovětského svazu.“²³¹

2.11 Sociální přesahy

„Drtivá většina z nich (židovských muzeí v Evropě, pozn. autora) již nejsou jen shromaždišti (collection spaces), ale nabízí řadu programů pro veřejnost od vzdělávacích prohlídek pro školy, akademické konference, koncerty a další umělecké vystoupení, aktivity pro rodiny, komunitní programy, ale i občerstvení, knihovnu, archiv nebo přístupné venkovní prostory,“²³² uvádí Brigitte Sion jako jeden z hlavních závěrů svého výzkumu. Obecný trend²³³ upouštění od

²²⁵ Rogoff, „Hit and Run“, *Art Journal*, 61, č. 3, s. 69.

²²⁶ Přesto Grodzinski na jiném místě pochvalně zmiňuje, že expozici se daří prezentovat židovské kontribuce majoritní německé kultuře. Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 9–10.

²²⁷ Kirshenblatt-Gimblett, „Curating between hope and despair“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 224.

²²⁸ Tamtéž, s. 226.

²²⁹ Tamtéž, s. 224.

²³⁰ Yalen, Deborah, „The shtetl in the museum: representing Jews in the eras of Stalin and Putin“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 179.

²³¹ Gershenson, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 167.

²³² Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 18.

²³³ Viz Šobáňová, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl*, s. 16–17.

koncepte muzea jako místa určeného pouze k soustředění sbírky a archivaci je reflektován i muzei židovskými²³⁴ a to od osmdesátých let minulého století.²³⁵

Sion se domnívá, že pro židovská muzea je tento přechod od „repozitářů“ k „víceúčelovým centrům“ zásadní pro jejich udržitelnost.²³⁶ Aktivní přístup k tomuto nastavení vyžaduje mapování publika a aktivní práci s různými diváckými skupinami (místní obyvatelstvo, zahraniční turisté, školní třídy, akademici). Instituce tak může sloužit širšímu spektru návštěvníků a má jim co nabídnou i při opakovaných návštěvách.²³⁷ Dynamické „víceúčelové centrum“ se podle Sion dále snadněji vyrovnává s několika problematickými aspekty, se kterými se konzervativní židovská muzea potýkají. Jde zejména o chmurné konotace a příliš historizující obraz, který evokuje vystavování pozůstatosti obětí holokaustu, zkreslující výpovědní hodnotu rituálních objektů vytržených z kontextu, jednohlasý autoritativní narativ expozice, ale i problémy s financováním (které široká nabídka programů, ale i muzejní obchod a kavárna mohou usnadnit). Sion nepopisuje tuto transformaci za samospásnou, ale uvažuje o ní jako o možné cestě od „vitríny na mrtvé Židy“ k moderní podobě židovského muzea, relevantního i pro 21. století.²³⁸

Přestože většinové obyvatelstvo v evropském kontextu je nežidovským, možnost přijmout židovskou kulturu jako součást kultury příslušného regionu rozhodně není vyloučená.²³⁹ Pracovat na komunitních aspektech židovských muzeí ve vztahu k nežidům je proto zcela na místě. Přestože v mnohých oblastech je židovská obec nepočetná nebo již zcela zaniklá, zařazení židovského elementu do kultury mikroregionu, který by regionální muzeum mělo pomáhat formovat,²⁴⁰ zůstává podstatným úkolem židovských muzeí.

²³⁴ Irit Rogoff uvádí koncepční posun od muzea jako „pokladnice“ přes pojetí expozice jako média formulující kanonizovaný narativ a později ke koncepci z přelomu 20. a 21. století, která pracuje s performativním „inscenováním“ historické paměti. V této práci však vycházím spíše z výzkumu Brigitte Sion, která židovská muzea se současnou dominující koncepcí označuje za „víceúčelová centra“. Viz Rogoff, „Hit and Run“, *Art Journal*, 61, č. 3, s. 64.

²³⁵ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. XV.

²³⁶ Jaroslava Šťastná k tomuto tématu trefně poznamenává, že komunitní charakter, občansko-společenská angažovanost a aktuálnost, které běžně hodnotíme jako „moderní“ trendy, byly vlastně s muzei v jejich počátcích neodmyslitelně spjaty. Viz Šťastná, Jaroslava, „Místní společenství – komunita – jako výchozí kontext aktivit muzea“, in: Brabcová, Alexandra (ed.), in: *Brána muzea otevřená* (Náchod: Juko, [2003]), s. 126–127.

²³⁷ Brigitte Sion uvádí, že většina návštěvníků se do židovských muzeí opakovaně nevrací. Viz Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 5.

²³⁸ Viz Sion, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17, č. 3, s. 4–6; Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 18–19.

²³⁹ O vztahu výchozí tradice návštěvníka etnografických muzeí a subjektu interkulturního vzdělání více viz Kužel, Stanislav „Interkulturní vzdělávání v etnografickém muzeu“, in: Brabcová, Alexandra (ed.), in: *Brána muzea otevřená* (Náchod: Juko, [2003]), s. 86–111.

²⁴⁰ Ve smyslu, ve kterém tuto roli na obecné rovině regionálních muzeí popisuje Irena Bukačová. Těm přisuzuje potenciál ve formování identity a sebevědomí regionu. Viz Bukačová, Irena, „Zdroje a funkce identity regionálních společenství na prahu 3. tisíciletí“, in: Brabcová, Alexandra (ed.), in: *Brána muzea otevřená* (Náchod: Juko, [2003]), s. 114–121.

Fenomén proměny židovských muzeí se dotýká jak velkých institucí v prominentních turistických centrech,²⁴¹ tak menších a méně známých muzeí.²⁴² Z výzkumu Brigitte Sion vyplývá, že 85 % muzeí má vzdělávací programy pro děti, 52 % disponuje nabídkou kulturních, uměleckých akcí a přednášek, výrazně menší množství institucí pak nabízí i specializované programy pro odbornou veřejnost (25 %) a rodiny (20 %).

Muzejní obchod má 44 % institucí a muzejní kavárny, restaurace a občerstvení jsou menšinovou záležitostí.²⁴³ Tendence muzeí „komercializovat svůj charakter“²⁴⁴ tedy zatím v této oblasti spíše nehrozí.

²⁴¹ Vera Grodzinsky ve své kritice považuje za největší úspěch Berlínského židovského muzea jeho statut „pulzujícího židovského kulturního centra s širokou škálou křesťů knih, literárních čtení, koncertů, dětských programů, divadelní produkce, uměleckých a fotografických výstav i konferencí, navštěvovaných významnými akademiky z celého světa.“ Viz Grodzinski, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49, č. 4, s. 16.

²⁴² Felcher, „Small exhibits, major steps“, *East European Jewish Affairs*, 45, č. 2–3, s. 318.

²⁴³ Sion, *A Survey of Jewish Museums in Europe*, s. 20.

²⁴⁴ Výběr z mezinárodní muzejní kritiky na téma „disneyfikace“ muzeí a jejich proměny v „kulturní multiplexy“ přinesla Kateřina Štěpánová, která jako prevenci a řešení navrhuje jasné oddělení komerční složky instituce od vzdělávací. Viz Štěpánová, *Antropologie exotických sbírkových předmětů*, s. 95–96.

3 Prezentace židovské kultury v Třebíči

Město Třebíč disponuje od roku 2003 jedinou památkou UNESCO spojenou s židovskou kulturou mimo území moderního státu Izrael. Zápis však zahrnuje krom mimořádně zachovalé bývalé židovské čtvrti, dvou synagog a židovského hřbitova i blízký benediktinský klášter. Oceněné památky se staly hlavní atrakcí města, přitahují české i zahraniční turisty a zároveň postupně transformují charakter a identitu lokality. Původně průmyslové město se mění na centrum kultury a historie s rozsáhlou nabídkou volnočasových služeb. Tato proměna je zatím nejpatrnější právě v turisticky atraktivní bývalé židovské čtvrti.²⁴⁵

3.1 Instituce

Prezentací židovské kultury v Třebíči se zabývá vedení turistických a informačních center, které působí pod obecní příspěvkovou organizací Městské kulturní středisko Třebíč (dále jen MKS). MKS prostřednictvím infocentra u Zadní synagogy (dále jen infocentrum) zajišťuje průvodcovské služby, spravuje a iniciuje jednotlivé expozice, produkci informačních materiálů a kulturních akcí. Na expozicích MKS spolupracuje s Fondem Třebíč (o. p. s. za revitalizaci kulturního a přírodního dědictví regionu), Muzeem Vysočiny Třebíč a ŽMP. Vlastní prezentační činnost infocentrum pak konzultuje s místními historiky, zaměstnanci archivu i brněnskou židovskou obcí.²⁴⁶ Cílem instituce je zprostředkování obecných informací o městě a jeho památkách, představení historie bývalé židovské čtvrti a jejích obyvatel, ale i informování o judaismu jako takovém. Prezentační činnost nemá univerzalistické ambice skrze židovskou zkušenost zprostředkovávat informace o dalších marginalizovaných skupinách.²⁴⁷

Infocentrum zaměstnává 4 stálé zaměstnance na plný úvazek a 6 brigádníků. Rozpočet spravuje MKS a sestává se ze zdrojů města, dotací kraje i sponzorských darů (převážně na kulturní program). Přístup na hřbitov a do bývalého ghetta je volný, zpoplatněny jsou expozice i interiér Zadní synagogy a průvodcovské služby. Na výnosu se dále podílí prodej

²⁴⁵ V analýze Ministerstva pro místní rozvoj je mezi slabými stránkami Třebíče (s ohledem na její turistický potenciál) uvedena nevyhovující úroveň a vzhled autobusového nádraží, nedostatečný mobiliář města, nízká atraktivita hlavního náměstí, neudržované nábřeží a pasáž vedoucí do židovské čtvrti nebo špatný stav a nedostatečná propagace pamětihodností města ležících mimo zónu památek UNESCO. Dokument dále navrhuje větší využití židovských témat: židovské pokrmy do restaurací nebo městské sochy odkazující na židovskou tematiku. Viz Fatková, Jitka a kol., „Projekt cestovního ruchu ‚S dětmi do Třebíče‘“ (2010), s. 10. Dostupné z: <https://www.uur.cz/images/3-cestovni-ruch/projekt-cestovniho-ruchu/studie-cr-projekt-trebic.pdf>. *Poslední přístup: 15. 4. 2018.*

²⁴⁶ Jedná se však o využívání sítě neformálních kontaktů, infocentrum ze své institucionální povahy neudrzuje žádnou oficiální skupinu pro odborné poradenství.

²⁴⁷ Juráňová, Dagmar; Poullová, Renata, ústní sdělení. 20. 4. 2018, Třebíč.

upomínkových předmětů a knih s židovskou tematikou, prodej drobného občerstvení a provoz penzionu u synagogy.

Pobočka infocentra v bývalé židovské čtvrti je nejnavštěvovanějším městským informačním centrem v Třebíči,²⁴⁸ její roční průměr přesahuje 37 tisíc návštěvníků.²⁴⁹ Instrukce eviduje zahraniční turisty (12,5 % za rok 2017) a žáky základních škol (4 % za rok 2017), o zbytku návštěvníků cíleně data neshromažďuje.²⁵⁰ Převážnou většinu návštěvníků pak tvoří nežidovské rodiny, mnohdy i s dětmi. Publikum není mapováno, jediná forma evaluace je návštěvní kniha, případně osobní sdělení.

Pro školní zájezdy a dětského návštěvníka infocentrum nenabízí speciální program, průvodci pouze poskytují lehce modifikovanou prohlídku, více zaměřenou na aktivizaci návštěvníka a s využitím metody „hands-on“. K dispozici jsou také dva pracovní listy, které vyhotovila krajská příspěvková organizace Vysočina Tourism. Jedná se však pouze o dvě verze jakéhosi testu na reálie obsažené ve výkladu. Pro rodiny s dětmi je také víceméně určená naučná stezka „Po stopách opatů a rabínů“ (vyhotovená MKS), která se sestává z brožury s mapou a stručnými informacemi k jednotlivým objektům. Informace však nejsou nijak přizpůsobeny dětskému divákovi, jediným „atraktivním“ prvkem je sbírání razítek směnitelných v cíli za avizované „malé překvapení“.²⁵¹

Celá expozice věnovaná židovské kultuře i informační materiály jsou v české i anglické verzi.²⁵² Infocentrum dále poskytuje informační texty k expozici a Zadní synagoze samotné v třinácti světových jazycích a Braillově písmu.²⁵³ Prohlídku s průvodcem pak lze objednat v češtině, angličtině a němčině. Městský turistický server²⁵⁴ je ve čtyřech jazykových variantách, web festivalu židovské kultury pořádaného MKS má i anglickou mutaci,²⁵⁵ facebookový profil a internetové stránky infocentra jsou pouze v češtině.

MKS komunikuje s návštěvníky i skrze zaslání e-mailových newsletterů, která vypracovává jednou měsíčně a zahrnují veškeré kulturní akce instituce, nejen ty spojené s

²⁴⁸ Druhé turistické informační centrum v Třebíči se nachází v areálu zámku a baziliky, třetí pak na hlavním náměstí.

²⁴⁹ Jedná se o průměrný počet všech návštěvníků infocentra v intervalu let 2012–2017, s ohledem na neměnný stav expozic v tomto období. Data dostupná z: https://www.mkstrebic.cz/data_5/soubory/95.pdf. *Poslední přístup: 15. 4. 2018.*

²⁵⁰ Evidují se pouze prodané vstupenky podle cenových kategorií, ve kterých ale například splývají důchodci a žáci středních a vysokých škol.

²⁵¹ Viz <https://www.mkstrebic.cz/po-stopach-opatu-a-rabinu/>. *Poslední přístup: 28. 4. 2018.*

²⁵² Digitální panel u modelu ghetta obsahuje navíc jazykové mutace v němčině, francouzštině a moderní hebrejštině. Naopak nejnovější expozice o Antonínu Kalinovi má v anglické mutaci pouze popisky exponátů, nikoliv texty na panelech.

²⁵³ Jde o angličtinu, němčinu, holandštinu, moderní hebrejštinu, španělštinu, italštinu, slovenštinu, italštinu, japonštinu čínštinu (ve dvou variantách), francouzštinu, maďarštinu a polštinu.

²⁵⁴ Viz <https://www.visittrebic.eu>. *Poslední přístup: 15. 4. 2018.*

²⁵⁵ Viz <https://www.samajim.cz/>. *Poslední přístup: 15. 4. 2018.*

židovskou kulturou. Samotné infocentrum pak aktivně využívá sociální sítě,²⁵⁶ avšak reflexe návštěvníků na internetu (blogy, turistické servery) cíleně nesleduje.

Propagaci instituce a jednotlivých akcí zajišťuje MKS (případně přímo město) na webu i formou plakátů v Třebíči. MKS se dále účastní veletrhů zaměřených na turistiku a volnočasové aktivity. Návštěvníkům poskytuje „městskou kartu“ pouze v letní sezóně (pod názvem Prázdninová vstupenka), jinak se vstup do všech památek a muzeí se platí zvlášť. Výjimku představuje pouze kombinace vstupů do památek a plavby po Dalešické přehradě, kterou lze pořídit celoročně. MKS však spolupracuje s agenturou Czech Jewish experience,²⁵⁷ která poskytuje turistické „balíčky“ zahrnující prohlídku s průvodcem v objektech MKS i stravování, degustaci vína a výuku židovských tanců.

3.2 Budovy a objekty

Infocentrum tvoří výchozí bod k návštěvě bývalé židovské čtvrti a Zadní synagogy, ale i druhé dnes již bývalé synagogy zvané Přední (od 50. let využívané Církví československou husitskou) a veřejně přístupného židovského hřbitova, který je ve správě Židovské obce Brno. Všechny tyto objekty lze navštívit s průvodcem anebo v rámci naučné stezky „Po stopách opatů a rabínů“ (pouze exteriéry a hřbitov). Samostatným prohlídkám židovské čtvrti slouží i digitální panel před infocentrem a několik informačních plakátů, které zajistilo město Třebíč v roce 2003.

Zadní synagoga²⁵⁸ je ve vlastnictví města, od roku 1968 má status kulturní památky,²⁵⁹ avšak její rekonstrukce probíhala až od konce osmdesátých let do roku 1997, kdy byl objekt otevřen veřejnosti jako koncertní a výstavní sál. Infocentrum sídlí od roku 2003 v budově přímo propojené se synagogou. Součástí se pak stala i budova čp. 43 v Subakově ulici, kde MKS Třebíč provozuje další výstavní sály a penzion. Od roku 2012 je součástí komplexu i dům čp. 77 v Blahoslavově ulici (tzv. Dům Seligmanna Bauera), vykoupený městem, ve kterém se

²⁵⁶ Jedná se o dva facebookové profily, první s názvem „Židovská čtvrť Třebíč/ Jewish Quarter Třebíč“ vystavuje několik příspěvků za týden, informuje zejména o akcích MKS a vystavuje fotoreportáže, ale referuje i o dalších akcích spjatých s židovskou a izraelskou kulturou v Čechách, zároveň sdílí tématické články, videa a hudbu, připomínky svátků ale i příspěvky dalších institucí sídlících v bývalém trebičském ghettu. Úžeji navázaný pouze na činnost MKS je druhý profil s názvem „ŠAMAJIM Třebíč – festival židovské kultury/SHAMAYIM Jewish Culture Festival“.

²⁵⁷ Viz <http://czechjewishexperience.eu>. Poslední přístup: 15. 4. 2018.

²⁵⁸ Zadní synagoga sloužila bohoslužebným účelům do první světové války, poté byla využívána jako sklad – nejprve koželužské firmy židovské rodiny Subaků a po válce národnímu podniku Zelenina Třebíč. Viz Veselá, Milena, *Historie židovské obce v Třebíči* (Praha: 1994) Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Evangelická teologická fakulta, s. 81.

²⁵⁹ Původní evidenční list kulturní památky z roku 1968 popisuje špatný stav budovy způsobený „nevhodným využitím“, který vyžaduje opravu. Viz *Třebíč, synagoga zadní, stará. Evidenční list kulturní památky – původní*, 1968, Národní památkový ústav, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, G0485705. Dostupné z: http://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=1206425. Poslední přístup: 13. 4. 2018.

nachází část expozice, přednáškový sál a funkční kuchyně vhodná pro přípravu košer pokrmů.²⁶⁰

Obr. 1 Celkový pohled do výstavních prostor bývalé ženské galerie Zadní synagogy

Stálá expozice „Památky židovské obce v Třebíči“ na ženské galerii Zadní synagogy pochází z roku 1999. Sestává se z deseti textových panelů s fotografiemi a kopiemi archiválií. Na projektu spolupracovali kurátor ŽMP Arno Pařík a architekt Jaroslav Klenovský, autoři mnoha publikací o židovských památkách Čech a Moravy. Jejich expozice zůstala dodnes bez aktualizací. S panely tematicky souvisí interaktivní model zachycující stav židovské čtvrti z roku 1850, který je v synagoze vystaven od roku 2006.²⁶¹

Druhou část původní expozice tvořila nezávislá linie věnovaná životnímu cyklu v judaismu. Tu v roce 2012 nahradila expozice nová s názvem „Místo života – Makom Chajim“. Spolupracovalo na ní Muzeum Vysočiny Třebíč a ŽMP a tvoří ji exponáty spojené s praxí judaismu s informační popisky.

Další změnou roku 2012 bylo rozšíření výstavního prostoru o „Dům Seligmanna Bauera“. V tomto objektu, propojeném se synagogou, se nachází expozice představující

²⁶⁰ Pro více informací o projektu viz Juráňová, Dagmar, *Historie a stavební obnova Domu Seligmanna Bauera v židovské čtvrti v Třebíči a jeho současné využití pro potřeby muzea* (Brno: Masarykova univerzita, 2014). Bakalářská práce. Filozofická fakulta. Ústav hudební vědy, obor Sdružená uměnovědná studia. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/u3bwk/Historie_a_stavebni_obnova_Domu_Seligmanna_Bauera.pdf. Poslední přístup 27. 7. 2018.

²⁶¹ Na financování modelu s digitálním panelem se podílela řada donátorů z místních firem a soukromníků.

židovskou domácnost a hokynářství v meziválečném období. K ní bylo přiřčeno ještě „Košer řeznictví“, expozice v přístavku na vnitřním dvorku domu čp. 77. Celá tato část je zařízená spíše jako skanzen, exponáty nejsou opatřeny popiskami (pouze v přístavku jsou umístěny texty, které vytvořilo infocentrum a stručné popisky jednotlivých exponátů). Na rozdíl od ženské galerie synagogy je dům Seligmanna Bauera i řeznictví určeno pouze k prohlídkám s průvodcem.

Poslední novinkou je Pamětní síň Antonína Kaliny (realizovaná MKS) otevřená v roce 2017 v budově čp. 43 v Subakově ulici. Malá expozice kombinující textové panely i exponáty připomíná třebíčského zachránce dětí z koncentračního tábora. Další dva výstavní sály objektu (Galerie Ladislava Nováka) nejsou tematicky spojené s židovskou kulturou.

V hlavním sále zadní synagogy se ještě nachází rituální kamenné umyvadlo, přenesené ze hřbitova, památník místním obětem holokaustu, dvě tematické plastiky Pavly Pokorné a několik uměleckých keramických objektů Margit Subakové, které městu darovali potomci místní židovské rodiny. Objekt dále hostil krátkodobé výstavy v prostorách hlavního sálu Zadní synagogy. Jednalo se zejména o umělecké výstavy, zřídka kdy tematicky spojené s židovskou kulturou. V posledních letech však od výstav v synagoze částečně upouští.²⁶²

Zaměstnanci infocentra jsou autory výkladu průvodce, který průběžně rozšiřují. Jejich produktem je i informační karta pro samostatné prohlídky synagogy, brožura o stravovacích předpisech judaismu, brožura o Antonínu Kalinovi i recept na tradiční židovské cukroví. Tyto texty doplňují informační materiály od MKS (které mají spíše reprezentativní charakter, než že by sloužily návštěvníkům za průvodce) a jsou distribuovány zdarma mezi návštěvníky všech infocenter, hoteliéry a pro další propagaci např. na veletrzích.

Infocentrum ze své institucionální povahy nespravuje muzejní sbírku. V expozicích a pro další edukační programy však využívá malé množství vlastních předmětů: původní třebíčskou synagogální oponu, historické předměty denní potřeby darované obyvateli Třebíče a potom rituální předměty současné produkce zakoupené v Izraeli. Ostatní exponáty jsou zapůjčené z Fondu Třebíč, Muzea Vysočiny Třebíč nebo ŽMP.

Do budoucna instituce plánuje novou stálou expozici, která nahradí panely z roku 1999 a expozici „Místo života – Makom Chajim“. Dále hodlá přeměnit jeden z výstavních sálů Galerie Ladislava Nováka na expozici věnovanou osudům dětí zachráněných Antonínem

²⁶² Výstavy se omezují pouze na dobu konání festivalu Šamajim (kde je podmínkou židovská tematika). Jednou ročně pak synagoga hostí výstavu spojenou s tematikou UNESCO památek. Juráňová, Dagmar; Poulová, Renata, ústní sdělení. 20. 4. 2018, Třebíč.

Kalinou a vyhotovit vlastní lektorské programy pro studenty základních škol (napojené na témata rámcových vzdělávacích programů).²⁶³

3.3 Analýza expozic a průvodcovských služeb

Přestože v objektech spravovaných MKS dochází ke kombinaci expozic, vznikajících v širším časovém rozmezí, lze v jejich rámci rozlišovat určité tematické linie. Expozice „Památky židovské obce v Třebíči“ v kombinaci s modelem židovské čtvrti tvoří linii deskriptivního popisu hmotných památek. Oproti tomu většina expozice „Místo života – Makom Chajim“ spolu s domem Seligmanna Bauera a košer řeznictvím je spíše expozicí etnologickou, věnovanou „obecné“ židovské kultuře, jejím zvyklostem, tradicím a svátkům. Tyto dvě hlavní linie nejsou vzájemně propojeny. Poněkud volná je i jejich provázanost s historií lokální židovské komunity, která má v expozici překvapivě málo prostoru.²⁶⁴ Hlavním reprezentantem této linie je narativ expozice pamětní síně Antonína Kaliny. Mimo tyto rámce pak stojí

keramika Margit Subakové a památník holokaustu, které vystupují jako izolované prvky.

Tématem expozice z roku 1999 jsou místní hmotné památky spojené s židovskou kulturou. V centru tedy stojí objekt, jeho izolovaná historie a specifika, nikoliv však interpretace a kontextualizace. V tomto ohledu je expozice převážně deskriptivní, popisuje jednotlivosti a neprovazuje je jednotícím narativem. Divákovi je tak znesnadněno nalézání vztahu mezi zakládáním synagog, rozšiřováním hřbitova a kulturně hospodářským vývojem židovské obce. Části expozice tak spíše připomínají informační tabule, který by mohly být umístěné přímo v jednotlivých lokacích.

Obr. 2 Panel expozice „Památky židovské obce v Třebíči“

²⁶³ Juráňová, Dagmar; Poulová, Renata, ústní sdělení. 20. 4. 2018, Třebíč.

²⁶⁴ O historii trebičských Židů totiž navzdory historickému významu této komunity dosud neexistuje dostatek prací. Vyjimku tvoří pouze dvě knihy Rudolfa Fišera. Viz Fišer, Rudolf, *Třebíč: osudy židovských domů (1724–1850)* (Třebíč: FiBox, 2005); Fišer, Rudolf, *Třebíč: příběhy židovských familiantů* (Třebíč: FiBox, 2012).

Tento dojem posiluje zpřítomňování jednotlivých objektů fotografiemi. Vyobrazené jsou totiž zejména exteriéry a vnější části budov (oproti běžně nepřístupným architektonicky cenným historickým jádrům domů bývalého ghetta).²⁶⁵ Dochází tedy ke konstrukci jakési virtuální procházky židovskou čtvrtí. Potenciál expozičního prostoru k edukaci,²⁶⁶ ke zprostředkování kulturních a sociálních dějin židovských obyvatel, které by poskytly návštěvníkům klíč k interpretaci a propojení jednotlivých památek, tedy nebyl zcela naplněn.

Překvapivě narativní charakter získala závěrečná část pojednávající o záchraně třebečské židovské čtvrti před asanací a její následné rehabilitaci i soudobém kulturním využití. Jde však převážně opět o příběh staveb. Expozice však nepojednává o osudech přeživších holokaustu a emigrantů, ani o nežidovských obyvatelích židovské čtvrti, díky kterým byl v průběhu 20. století zachován specifický ráz ghetta.

Kromě zmíněných současných fotografií panely obsahují i historické kresby a snímky, které mají větší výpovědní hodnotu. Za nejasné však považuji využití kopií archivního spisového materiálu. Jejich prostřednictvím není návštěvníkovi sdělována žádná informace než jakési symbolické doložení toho, že text panelů vychází i ze studia pramenů. Jedná se buď o nepřeložené texty v cizích jazycích (hebrejšтина, němčina), titulní listy obecních knih, půdorysy synagog²⁶⁷ nebo třeba nečitelný historický soupis domů židovské čtvrti, tedy o materiál, jehož divácký potenciál nepovažuji za vysoký. Přitom by archiválie mohly sloužit jako zdroje čistě grafických prvků nebo citací, které hojně využívá např. židovské muzeum v Krakově.²⁶⁸

Tato linie expozice naráží na problémy, které Feldman pozoruje u Boloňského muzea: nedostatek dochovaných a dosažitelných sbírkových předmětů působí problémy, pokud nedojde k opuštění konzervativního rámce expozice postavené na exponátech (a nikoliv na narativu, dílčích tematických vhladech a mikrohistoriích).²⁶⁹ V tomto případě „exponáty“ čili jednotlivé budovy citelně chybí, a proto jsou virtuálně zpřítomňovány, přestože je od expozice doslova dělí jen pár kroků. Informace v textech jsou zhuštěny do těžko interpretovatelných výčtů jednotlivých faktů s množstvím dat i specializovaných pojmů, avšak mnohdy bez kontextualizace a problematizování. Expozice tak neinformuje o důvodech a průběhu využívání dvou synagog najednou, ani proč přestala být Zadní synagoga využívána k bohoslužbám a

²⁶⁵ Expozice obsahuje 38 současných fotografií, z nichž pouze čtyři zachycují běžně nepřístupná místa (interiéry objektů).

²⁶⁶ Vycházím zde z požadavku Petry Šobáňové na interpretaci muzeálií, odhalování podstaty a smyslu exponátů. Viz Šobáňová, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl*, s. 55.

²⁶⁷ Na panelu o Přední synagoze se nachází dokonce tři různé půdorysy stavby.

²⁶⁸ Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 9–10.

²⁶⁹ Feldman, *Museum Without a Collection*, s. X–XVI.

zároveň zcela opomíjí, že první firmou, která budovu začala využívat jako sklad, byla koželužská firma židovské rodiny Subaků.²⁷⁰

Samotné historii třebíčské židovské obce se věnuje jen jediný panel, který v krátkém textu shrnuje celé dějiny židovské přítomnosti od jejích počátků po druhou světovou válku. Nejde ani o konstruování izolovaných židovských dějin,²⁷¹ spíše zhuštěný sled událostí s nejasnou výpovědní hodnotou. Dějinný výčet lze však spojovat s „plačtivým“ pojetím židovských dějin²⁷² – historie komunity je shrnuta do perzekucí, živelných katastrof, krátkého „uvolnění z těsných středověkých podmínek“ v moderní době až po její „vyvraždění nacisty.“²⁷³

Výstavní linie věnovaná židovským památkám tedy historii místní židovské komunity zprostředkovává jen okrajově. Její vymezení je převážně „materialistické“: představuje pouze současné a hmotné, což je koncepce, která vlastně židovské obyvatelstvo vylučuje. Komunita již fyzicky přítomná není, předměty jejich denní potřeby podlely konfiskacím nebo jsou v soukromých sbírkách a „zodpovědnost za nemateriální dědictví“²⁷⁴ komunity expozice nepřebírá.

Jediným exponátem této linie je současný model židovské čtvrti, zachycující její podobu z roku 1850. Model obsahuje interaktivní digitální panel, který informuje návštěvníky o jednotlivých budovách a institucích ghetta. Podle zadané volby na panelu se příslušná budova rozsvítí a zazní mluvený komentář, který se zároveň v textové podobě objeví na obrazovce, spolu s fotografiemi, čímž je umožněno srovnání mezi současným a historickým stavem. Popisky jsou stručné a věcné, uživatelsky přístupnější než na panelech z roku 1999. Celkově se jedná o technicky precizní a divácky působivý prvek, který efektivně zastupuje podstatnou část expozice „Památky židovské obce v Třebíči“.

Linie expozice věnovaná památkám na jednu stranu rozeznává (za socialismu marginalizovaný) význam židovské společnosti v kulturní dějinách. Jde však pouze o „kompenzační projekt“²⁷⁵: expozice jde do velké míry pouhý popisem „pozůstalosti“, který nezkrývá vzájemné vztahy skupiny marginalizované a marginalizující a může tak umocňovat současnou absenci židovské komunity.

²⁷⁰ Poslední zmíněný fakt oproti expozici průvodci zmiňují a uvádí ho (byť bez většího tématizování) i informační text o Zadní synagoze, který dostávají návštěvníci v rámci samostatné prohlídky objektu bez průvodce.

²⁷¹ Kritizované Irit Rogoff, viz: Rogoff, „Hit and Run“, *Art Journal*, 61, č. 3, s. 64.

²⁷² Bush, *Jewish Studies*, s. 56–57.

²⁷³ Pařík, Arno; Klenovský, Jaroslav, „Památky židovské obce v Třebíči“, *Zadní synagoga Třebíč* (2009). Citace z panelu expozice.

²⁷⁴ Garbowski, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum“, *The Polish Review*, 61, č. 2, s. 9.

²⁷⁵ Rogoff, „Hit and Run“, *Art Journal*, 61, č. 3, s. 64–69.

Určitý protipól pak představuje expozice „Místo života – Makom Chajim“, která i svým názvem manifestuje, že v jejím centru stojí život komunity, a ne jeho pozůstatky. Expozici tvoří dvě vitríny s rituálními předměty (třetí je koncepčně odlišná, viz níže), které jsou doplněny poměrně kvalitními texty, popisujícími funkci předmětu, způsob jeho užívání a propojení s konkrétním biblickým veršem (pokud užívání předmětu či s ním spojený svátek předepisuje) nebo naopak upozorňuje na příkladu jarmulky, že součástí náboženské kultury je i zvykovost. Pro názornost je přiložen i nákres přibližující užívání dekorací a textilií spojených se svitkem Tóry či fotografie muže s modlitebními řemínky (čímž dochází alespoň virtuálnímu návratu objektu do jeho původního kontextu). Je třeba vyzdvihnout, že jsou odděleny rituální předměty soukromé a synagogální i to, že jejich počet není přemrštěný.

Obr. 3 Expozice „Místo života – Makom Chajim“, pohled do jedné z vitrín

Jednotlivé exponáty však figurují spíše v roli ilustrativního materiálu (exempel). Informace o době a místě jejich vzniku jsou neúplné a z většiny zcela chybí, expozice tak nepřináší výpověď o historických a lokálních kulturních specifikách. Místo toho se jedná o etnologickou prezentaci obecné náboženské kultury judaismu. Pro regionální expozici by se však spíše nabízelo představení specifik lokální produkce judaik²⁷⁶ či vystavit předměty, které byly v místě užívány. Stávající koncepce byla však nejspíše zvolena pro nedostatek autentických předmětů i z hlediska konvence, kterou popisuje Feldman.²⁷⁷

²⁷⁶ V narativu expozice je například opomenut světoznámý třebíčský písař Moses Jehuda Leib ben Wolf Broda, autor „snad nejslavnějšího ilustrovaného hebrejského rukopisu 18. století“ (Viz <http://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/bc/b-0222#annotations>. *Poslední přístup: 27. 7. 2018.*). Oproti tomu je vystaven generický pražský tisk biblického textu z počátku 20. století bez vazeb na Třebíč.

²⁷⁷ Viz podkapitola Způsob prezentace, narativ expozice *Reflexe moderních dějin v expozici*, s. 30–31.

Pouze třetí vitrína expozice „Místo života – Makom Chajim“ se věnuje distinktivně lokálnímu tématu – nálezu historicky hodnotného rukopisu, který učinil místní obecní rabín v 19. století. Texty s fotografiemi přibližují samotný rukopis, jeho obsah i způsob užívání, okolnosti nálezů i nedávného restaurování. Součástí expozice jsou ještě dva izolované objekty: symbol Desatera²⁷⁸ umístěný ve výklenku zdi (bez popisku) a synagogální opona, jejíž popiska věcně informuje o okolnostech jejího vzniku a obsahuje překlad donačního nápisu, avšak opomíjí, že jde o textilii místní proveniencí, a tedy jeden z nejvýznamnějších exponátů v expozici. Zcela bez popisku je také mohutné rituální hřbitovní umyvadlo z 18. století v hlavním sále synagogy.

Nedostatky expozice do velké míry vyvažují (až suplují) komentované prohlídky.²⁷⁹ Průvodci pracují s úctyhodným množstvím informací nad rámec expozice a jejich největší přínos tkví ve schopnosti propojit izolované exponáty a neprostupující linie expozice (též spíše nenarativní) do širšího narativu (čili doplnění převážně seriálního kódu expozice kódem integrovaným)²⁸⁰. Výklad tak přímo „v terénu“ ilustruje, jak se obecné rysy judaismu specificky projeví v místní architektuře a klade o něco podstatnější důraz na linii dějin místní komunity, která v expozici příliš prostoru nemá.²⁸¹ Neopomenutelným přínosem je pak přímá interakce s návštěvníky, zodpovídání dotazů a možnost upřesnit nejasná místa expozice (např. doplnit chybějící informace o provenienci exponátů). Prohlídka s průvodcem panelu z roku 1999 prakticky přeskakuje a věnuje se jen některým exponátům z etnologické části, na předměty spojené s místní komunitou (rituální umyvadlo, synagogální opona, vitrína věnovaná třebečskému machzoru) však neklade obvykle velký důraz. Nastavení expozice však nadále výklad tematicky limituje a neposkytuje mu dostatečnou oporu pro lokálně významná témata.

Distinktivním rysem instituce je expozice „Dům Seligmanna Bauera“. Využití objektu je zajímavé z hlediska původní faktické souvislosti se synagogou (skrže soukromý dům vedly schody na ženskou galerii synagogy). Ambiciozní expozice má za cíl představit život v židovské čtvrti skrže „rekonstrukcí“ fiktivní domácnosti. Vybavení domu aranžované jako kuchyň s jídelnou, ložnice, hokynářství a řeznictví má navozovat atmosféru zařízeného obydlí židovské rodiny z meziválečného období. Historický nábytek doplňují prvky specificky

²⁷⁸ Moderní dílo s čistě dekorativní funkcí.

²⁷⁹ Do nabídky průvodcovských služeb spadá prohlídka Zadní synagogy a domu Seligmanna Bauera nebo dvě varianty okruhu bývalou židovskou čtvrtí, zahrnující návštěvu Přední synagogy a případně i židovského hřbitova.

²⁸⁰ Integrovaný kód (přesah) v muzejní edukaci však podle Šobáňové nelze realizovat bez spojení s obsahem (často právě řazeným v kódu seriálním). Viz Šobáňová, „Problém vzdělávacího obsahu v kontextu muzejní pedagogiky“, in: Šobáňová (a kol.), *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci*, s. 16–20.

²⁸¹ Tato tendence se projevuje i v informačním textu o Zadní synagoze, který dostávají návštěvníci v rámci samostatné prohlídky objektu bez průvodce.

Obr. 4 Zákoutí v expozici „Dům Seligmanna Bauera“

židovské (chanukový svícen, šabatová sváteční tabule, váleček na macesy, mezuzá), na kterých průvodce staví výklad o náboženských předpisech a svátcích judaismu. V tomto ohledu expozice navazuje na etnologickou linii ze Zadní synagogy se všemi jejími nedostatky.

Podstatným přínosem této expozice je však určitá míra kontextualizace (kolem jednotlivých užitkových předmětů je inscenován kontext) a především možnost identifikace návštěvníka. Vybavení domácnosti je mnohým českým návštěvníkům povědomé (na což upozorňují)²⁸² a tak je větší pravděpodobnost, že snadněji porozumí některým drobným

odlišnostem, které „židovský dům“ přináší. Dnem odpočinku zde není křesťanská neděle ale židovský šabat – sobota, místo Vánoc se slaví Chanuka a místo masopustu veselý svátek Purim.²⁸³ Výběr svátků sice není z hlediska vnitřní logiky judaismu reprezentativní (kromě šabatu jsou nejpodstatnějšími svátky Roš ha-šana a Jom kipur, které expozice nezmiňuje), avšak umožňuje využívaný paralelismus se známými reáliemi, který hodnotím jako přínosný. Naopak Stanislav Kužel tento typ „bezpečné dávky kulturní diverzity“ považuje za nedostatečný pro konfrontování etnocentrismu a exotizace (což ovšem není cílem této konkrétní expozice).²⁸⁴

Avšak tato expozice je nejdálčenější místním partikulárním dějinám židovské komunity. Jde do velké míry pouze o vytváření iluzorního „svérázového“ kontextu, ve kterém se předávají etnologické informace o obecných rysech judaismu bez vazeb na konkrétní místo.²⁸⁵ Velkorysé vybavení je v rozporu s tím, že v historii byly židovské domy rozděleny na

²⁸² Juráňová, Dagmar; Poulová, Renata, ústní sdělení. 20. 4. 2018, Třebíč.

²⁸³ Stranou kontextualizace však bohužel stojí stravovací normy judaismu (košer).

²⁸⁴ Kužel, „Interkulturní vzdělávání v etnografickém muzeu“, in: Brabcová (ed.), in: *Brána muzea otevřená*, s. 105.

²⁸⁵ Blíž lokálním dějinám je drobná expozice o stravovacích předpisech v přístavku na dvoře domu Seligmanna Bauera. V ní se nachází čtyři textové panely, z nichž jeden přínosně pojednává o osudech židovských řezníků v Třebíči, zbylé tři pak velmi dopodrobna rozebírají obecné náboženské předpisy judaismu ohledně stravování.

několik dílů obývaných více rodinami najednou a v přístavku na dvorku domu řeznictví nikdy nebylo (na což však průvodci upozorňují).

Obr. 5 Kostýmovaná prohlídka v expozici „Dům Seligmanna Bauera“ v režii divadelního souboru Ampulka

Že „Bauerova domácnost“ je spíše kulisami než muzejní expozicí, dokreslují i divácky velmi oblíbené kostýmované prohlídky, které několikrát do roka realizuje třebíčský divadelní soubor Ampulka. Na regionální instituci jde o mimořádný počín – představitelé rodiny Seligmanna Bauera nejen vedou neotřelý výklad, ale i rozehrávají vlastní divadelní zápletku a diváky (představující hosty na návštěvě) dále vtahují do děje a zapojují je do přípitku a zpěvu. Divadelní prohlídka je mimořádně originální způsob prezentace a přiblížení židovské kultury, který plně využívá potenciál expozice.²⁸⁶

Za v současnosti nejzajímavější část expozice hodnotím pamětní síň Antonína Kaliny. Technicky jde o kombinaci panelů a hmotných exponátů, ilustrativních i autentických.

²⁸⁶ Avšak podle ředitelky MKS Třebíč Jaromíry Hanáčkové má tato část expozice i účel pietní a absenci židovského obyvatelstva má právě zdůrazňovat. Viz Vobůrková, Michaela, *Památky UNESCO města Třebíče se zaměřením na stavby v židovské čtvrti* (Brno: Masarykova univerzita, 2014), s. 41. Diplomová práce. Filozofická fakulta. Ústav hudební vědy, obor Sdružená uměnovědná studia. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/eaq2g/bakalarska_prace.pdf. Poslední přístup 23. 7. 2018.

Expozice má lineární, srozumitelný narativ, který líčí příběh konkrétního třebíčského rodáka. Jde o svérázný dílčí vhled skrze originální postavu (Kalina byl vězněn v koncentračním táboře coby přesvědčený komunista a to, že odtamtud zachránil 900 dětí, po válce nikomu nepověděl), ilustrující velké dějiny a přirozeně propojující lokální specifika, širší židovské dějiny, Izrael i současnost.

3.4 Obraz židovské kultury

Obr. 6 Socha v expozici „Dům Seligmanna Bauera“

Expozice a materiály MKS Třebíč Židy, jakožto předmět prezentace, nijak nedefinují. Přitom texty na panelech zmiňují řadu osobností, jejichž sebeidentifikace se značně liší. Zahrnutí konzervativního rabína, sionisty, univerzitního profesora, revolucionáře, podnikatele i marxisty (který si navíc změnil židovské jméno na méně příznakové) do kategorie „židovské osobnosti“ je tak značně zkreslující. Tyto osoby, které v expozici figurují, navíc všechny působily na přelomu 19. a 20. století, a tak by bylo možné jejich odlišné přístupy k vlastnímu pojetí židovské identity snadno porovnat. Místo toho však expozice evokuje židovství jako uniformní a homogenní, byť na iluzornost

tohoto pojetí zároveň sama naráží.²⁸⁷

²⁸⁷ Za značně zkreslený (a zároveň zcela postradatelný) hodnotím závěr popisky vystavené jarmulky. V textu jsou po výčtu užívaných materiálů uvedeny jarmulky háčkované (hebrejsky nazývané *kippa sruga*) jako „populární (...) po roce 1948 mezi nábožensky angažovanou mládeží.“ Popiska je zavádějící: nevysvětluje, že ve zmíněném roce byl založen moderní stát Izrael, zároveň opomíjí, že háčkované jarmulky jsou distinktivním symbolem, spojeným s konkrétní skupinou moderní židovské společnosti (často nazývané právě přímo *kippa sruga*, podle příznakové pokrývky hlavy). Nejedná se o hnutí mládeže, ale širší myšlenkový proud význačný silným podílem na veřejném životě v sekulární společnosti a sionistickou politickou orientací. Viz Sobel, Zvi; Beit-Hallahmi, *Tradition, innovation, conflict: Jewishness and Judaism in contemporary Israel* (Albany: State University of New York Press, 1991), s. 72–73; Lipka, Michael; Theodorou, Angelina E., „What different styles of head coverings say about Israeli Jewish men“, Pew Research Center (2016). Dostupné z: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/04/20/what-different-styles-of-head-coverings-say-about-israeli-jewish-men/>. Poslední přístup 25. 7. 2018.

Vystavené exponáty (téměř bez informací o provenienci) působí jako určitá suma bezčasových „židovských atributů“, které v nezměněné podobě prostupují biblickou Svatou zemí, Třebíčí středověku i 19. století až po současný stát Izrael. Kontextualizace skrze inscenované „přirozené prostředí“ v domě Seligmanna Bauera sice slibuje jednotu místa a času, avšak i tam jsou nakombinovány předměty historické i moderní (zejména vystavená judaika), málokdy fakticky související s Třebíčí. Historickou přesnost nevylepšují ani kostýmy divadelního spolku, který zajišťuje dramatizované prohlídky, vycházející spíše z oděvů současné izraelské ultra-ortodoxie než ze střeoevropské meziválečné módy.

Zatímco etnologická linie expozice se odehrává v bezčasi, panely z roku 1999 se do jisté míry dějinným vývojem zabývají. Tento narativ však končí holokaustem, přeživšími jednotlivci a emigranty se nezabývá. Přesto jsou v synagoze vystaveny umělecká díla, které vytvořila v emigraci Margit Subak, pocházející z místní židovské rodiny. Díla však s narativní linií expozice nejsou provázána, byť průvodce (a informační materiál pro samostatnou prohlídku) na ně upozorňuje. Panely expozice „Památky židovské obce v Třebíči“ sice symbolicky končí kulturním využitím bývalé židovské čtvrti, avšak jde o reflexi stavu v 90. letech – okolnosti získání unikátního statusu památky UNESCO nebo fakt, že Třebíč je dnes turisticky vyhledávaná výhradně ve spojení právě s židovskou kulturou, kterou představuje i skrze rozsáhlý kulturní program, expozice nereflektuje.

Expozice však nelze jednoznačně kategorizovat jako historizující. Popisky o užívání rituálních předmětů jsou v přítomném čase, který je dodržován i ve výkladu průvodce, který také odkazuje na současnou praxi judaismu v oblastech s početnou židovskou komunitou. Ke zpřístupnění a aktualizaci židovské kultury pak notnou mírou přispívá bohatý kulturní program.

3.5 Kulturní činnost

MKS nabízí širokou nabídku kulturních programů spojených se zpřístupňováním židovské kultury. Mimo jednorázové akce k nim každoročně patří dva letní festivaly, oslavy svátků Purim a Chanuka, i pietní akt.

Víkendový festival Oživené židovské město si klade za cíl evokovat atmosféru období první republiky. Jeho součástí jsou koncerty, taneční vystoupení, divadelní představení, projekce historických filmů, kulinářské show, vzdělávací akce a kostýmované prohlídky. Jde o pouliční městskou festivitu s prodejními stánky, nepřetržitou hudební produkci a kostýmy. V oblasti kulturních akcí spojených s židovskou kulturou se jedná o unikátní fenomén, neboť festival se pokouší navodit atmosféru doby, kdy židovský element byl součástí městského veřejného prostoru. Toto propojení programu obecně nostalgického (flašinetáři, četníci, swing)

a židovského (kolové tance, klezmer), evokuje onu vzájemnou propletenost kultur, po které v expozicích židovských muzeí volá Irit Rogoff a Vera Grodzinski,²⁸⁸ a to formou, která je přístupná široké veřejnosti (většina programu je navíc zdarma). Zároveň skrze toto inscenování minulosti městské čtvrti je pro návštěvníka festivalu židovská kultura přibližována skrze zážitek – hudbu, tanec, pokrmy židovské kuchyně a košer víno. Dochází tak k prezentaci židovské kultury jako vitální, srozumitelné, blízké a neodmyslitelně spjaté s kulturním životem lokality.

Obr. 7 Festival Oživené židovské město – vystoupení kapely Mackie Messer Klezmer Band

Druhý letní festival nese hebrejské jméno Šamajim a je spjat přímo s židovskou a izraelskou kulturou. Trvá celý týden a sestává se z odpoledních a večerních programových bloků, které zahrnují opět bohatý kulturní a vzdělávací program. Oproti Oživenému židovskému městu je zde větší prostor pro přednášky a besedy s publicisty, odbornou veřejností i praktikujícími Židy. Přestože některé subjekty a témata se naopak objevují na obou festivalech, dochází zároveň i na témata, která se pro výše popisovaný nostalgický festival nehodí (např. bojové umění krav-maga, izraelská kuchyně). To přináší rozměr propojování židovské minulosti Třebíče se současnou realitou židovské kultury ve světě, která v regionální

²⁸⁸ Viz podkapitola Definice židovské kultury v expozici, strana 28–29.

expozici jinak těžko nalézá své místo, ale zároveň má potenciál návštěvníkům ukázat, že židovská zkušenost nekončí holokaustem.

Obr. 8 Festival Šamajim – vystoupení tanečního souboru Yocheved

Obdobně jako Oživené židovské město jsou i oslavy svátků určeny převážně rodinám s dětmi. Součástí akcí pořádaných k příležitosti židovských svátků Purim a Chanuka je vždy program pro děti (divadlo, tvořivá dílna, soutěž) i dospělé (koncert, degustace). Zároveň je vždy představen příslušný svátek a jeho zvyky. Na Purim tak například probíhá divadelní inscenace biblického příběhu nebo pečení purimového cukroví, na Chanuku se zas vyrábí tradiční chanuková hračka drejdl nebo zapaluje chanukový svícen. Obě akce jsou ojedinělé tím, že svátek je „slaven“, přestože většinou nejsou přítomni praktikující Židé, ale zároveň zpravidla nedochází k odkazování na místní historii.²⁸⁹ Jde o akce, které historii explicitně nepřipomínají, ale jsou performativními akty v jejím symbolickém pokračování.

Konzervativnější je „Vzpomínková akce k uctění obětí holokaustu“, pořádaná na výročí třebíčských květnových transportů v roce 1942. Program ale kromě proslovů pamětníků,

²⁸⁹ Je zde samozřejmě vědomí, že dotyčné svátky se v Třebíči slavily za židovské přítomnosti. Avšak akce nejsou využívány např. k přednáškám o tom, jak takové slavení probíhalo v historii.

představitelů brněnské židovské obce či města Třebíč vždy obsahuje i kulturní část: hudební nebo divadelní vystoupení.

Infocentrum má i širokou nabídku upomínkových předmětů a knih s židovskou tematikou. Zároveň poskytuje nabídku nápojů (mimo jiné košer vína) a prostor k posezení s bezdrátovým internetem zdarma. Infocentrum je i recepcí blízkého městského penzionu.

3.6 Závěry analýzy

Za slabé stránky prezentace židovské kultury v Třebíči považuji, že dosud nebyla vyměněna technicky i obsahově zastaralá expozice z roku 1999, nevhodně zaměřená pouze na deskriptivní popis jednotlivých památek. Tu dosud jen doplnily „přidavné“ expozice, které však vytvářejí paralelní informační rovinu, zaměřenou na představení obecných rysů judaismu. Byť obsahují kvalitní popisky uvozující funkci jednotlivých předmětů, zásadně chybí důraz na původ exponátů. Předměty tak nemohou vypovídat o lokálních a časových specifikách, které jim propůjčily partikulární podobu, ba dokonce u většiny z nich nejsou základní údaje o provenienci uvedeny vůbec. Ve výsledku samotná expozice paradoxně vypovídá jen minimálně o židovské komunitě dané lokality a její historii. Zdárnou výjimkou je jen vitrína o nálezu trebičského machzoru a podnětná expozice o Antonínu Kalinovi. Větší důraz na komunitu místních obyvatel by také bylo možné rozšířit nejen na historii, ale i na současné rezidenty.²⁹⁰

Expozicím citelně chybí odborné a institucionální zázemí muzea, naopak MKS naplno a v ojedinělé míře využívá další cesty, jak expozici i celou čtvrť animovat. Výše uvedené slabé stránky vyvažuje kvalitní průvodcovská činnost pokrývající nejen expozici, ale veškeré židovské památky Třebíče. Fundovaný výklad do určité míry sjednocuje roztržitý narativ expozic, ale hlavně umožňuje upozorňovat na specifika jednotlivých památek přímo „v terénu“. I produkce vlastních informačních materiálů, částí expozic a rozšiřováním výkladu průvodce skrze vlastní konzultace je velkým vkladem nad rámec institucionálních limitů. Organizační rozhraní ale naopak umožňuje popularizaci historie majoritního a minoritního obyvatelstva v rámci jediné instituce (MKS), což je významné v ohledu na kritizované vydělování židovských témat.²⁹¹

²⁹⁰ Otázky na současné obyvatele čtvrti patří k častým dotazům návštěvníků. Otevřít téma dnešních rezidentů (nově příchozí, starousedlíci, Romové...) by mohlo i napomoci návštěvníkům porozumět současnému stavu lokality, která kombinuje příkladně zrekonstruované objekty využívané k podnikání, ale i nepřilíš udržované obytné domy, jejichž „zanedbanost“ patří k obvyklým výtkám návštěvníků. Pozornost by si toto téma zasloužilo i s ohledem na historii čtvrtě, která si zachovala svůj specifický ráz právě kvůli sociálně slabší vrstvě, která jí obývala velkou část 20. století. Juráňová, Dagmar; Poulová, Renata, ústní sdělení. 20. 4. 2018, Třebíč.

²⁹¹ Viz Dolák, „Muzejní dokumentace menšin doma i ve světě“, in: Veselská (ed.), *Tezaurace a prezentace kulturního dědictví minorit ve sbírkových a výstavních programech muzeí a galerií*, s. 25.

Největším přínosem instituce je pak produkce kulturního obsahu spojeného s židovskou kulturou, který nemá na úrovni českých regionů srovnání. Jde o pravidelné (Šamajim) i mimořádné kulturně vzdělávací akce (besedy, přednášky), na kterých účinkují odborníci, publicisté, lektori ŽMP i představitelé židovské obce. Dochází tak k propojování veřejnosti s badateli, akademiky i praktikujícími Židy, kteří vnášejí do problematiky židovské kultury vlastní vhledy a aktuálnost. Vzdělávací aspekt je zároveň úzce propojen s kulturním.

Skrze festivaly a kulturní akce MKS opouští konzervativní muzeální rámec a rozšiřuje svůj dopad nad rámec zájemců o židovskou kulturu i nad rámec osob, které by navštívily muzejní expozici. Kostýmované prohlídky, oslavy židovských svátků a víkendový pouliční festival (Oživené židovské město) přinášejí do prostoru bývalého ghetta židovské zvykosloví, hudbu, tanec a gastronomii, která je „znovuvytvářena“ v místě, do kterého historicky patří. Obdobně (byť samozřejmě ve větším měřítku) se pracuje s židovským odkazem v bývalé židovské čtvrti Kazimierz v Krakově, jejíž analýzou se zabývá Saxonberg a Waligórska. Podle jejich výzkumu tento typ virtuální (ale přesto živé) kultury diváky prokazatelně „nutí k reflexi vlastní identity, prohlubuje zájem o židovskou kulturu, historii a náboženství, konfrontuje s tématy židovsko-polských vztahů a antisemitismu.“²⁹² Domnívám se, že obdobný dopad má i bohatý kulturní program v Třebíči.

²⁹² Saxonberg; Waligórska, „Klezmer in Kraków“, *Ethnomusicology*, 50, č. 3, s. 435.

4 Návrh naučné stezky

4.1 Východiska projektu

K židovskému hřbitovu v Třebíči existují kvalitně zpracované zdroje²⁹³ a jedná se o památku divácky atraktivní a vyhledávanou. Informace o ní jsou však pro návštěvníky těžko dostupné – poskytuje je pouze průvodce, leč okruh zahrnující hřbitov se však musí objednat dva dny předem. Na rozdíl od Zadní synagogy a židovské čtvrti ke hřbitovu neexistuje takové množství informačních materiálů; stávající turistický prospekt má spíše propagační funkci: obsahuje pouze stručný výčet historie areálu a fotografie.

Předkládaný návrh je inspirovaný teorií „interpretace místního dědictví“ Freemana Tildena. Interpretací Tilden rozumí „vzdělávací aktivitu, která odkrývá hlubší smysl a vztahy za pomocí původních objektů, přímé zkušenosti a ilustrativních prostředků, spíše než předáváním pouhých faktických informací,“²⁹⁴ a je pro něj metodou k přibližování přírodních i kulturních památek ať už skrze průvodcovské služby, informační panely nebo publikace. Tato popularizační teorie dále klade důraz na aktivizaci diváka (interpretace by měla „vybízet k aktivitě, spíše než instruovat“²⁹⁵) a propojování prezentovaných informací s životní zkušeností návštěvníka. Příprava projektu vycházela nejen z Tildenova poněkud filozofujícího díla, ale i z příručky plánování a tvorby interpretačního projektů, vycházejících z Tildenovy koncepce.²⁹⁶

Struktura stezky vychází ze stávajícího průvodcovského okruhu, který je však modifikován. Přidaná témata vycházejí z konzultací s odborníky, kteří se historií místa zabývali,²⁹⁷ některé aspekty navštěvování židovského hřbitova byly konzultovány s představiteli brněnské židovské komunity, pod jejíž správu areál spadá.

²⁹³ Polakovič, Daniel, Pasport židovského hřbitova v Třebíči (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/index.php>. *Poslední přístup 30. 6. 2017*; Šedinová, Jiřina; Hamáčková, Jiřina, „The jewish cemetery in Třebíč“, *Judaica Bohemiae*, XXVII (Praha: Židovské muzeum v Praze, 1991), č. 1–2, s. 82–91; Čech, Pavel, *Židovský hřbitov v Třebíči*. Dostupné z: <http://mujweb.cz/shadai/>. *Poslední přístup 27. 4. 2018*.

²⁹⁴ Tilden, Freeman, *Interpreting Our Heritage* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1977), s. 8. Zdroj překladu: Medek, Michal, *Interpretace jako protnutí zájmů ochrany přírody a návštěvníka – zahraniční zkušenosti a tuzemské začátky se systematickým přístupem (Rekreace a ochrana přírody)*. Dostupné z: <http://dobrainterpretace.cz/dobra-praxe/tvorba-prezentace/94>. *Poslední přístup 27. 4. 2018*.

²⁹⁵ Tilden, *Interpreting Our Heritage*, s. 9.

²⁹⁶ Carter, James (ed.), *A Sense of Place: An interpretative planning handbook* (Inverness: Tourism and Environment Initiative, 2001).

²⁹⁷ Konzultace byly vedeny s Mgr. Danielem Polakovičem, s doc. PhDr. Jiřinou Šedinovou, CSc. a s Mgr. Pavlem Čechem, Ph.D.

Vývoj projektu ovlivnily i poznatky z veřejného testování naučné stezky v rámci festivalu Šamajim v Třebíči.²⁹⁸ Informace z obsahu stezky byly zakomponovány do průvodcované prohlídky, které se zúčastnilo cca 30 návštěvníků festivalu. Výsledná podoba projektu byla ovlivněna na základě přímé interakce v průběhu tohoto výkladu i v rámci závěrečné neformální zpětné vazby s diváky.

4.2 Popis projektu a jeho cíle

Navrhovanou formou je brožura, propojená s popiskami v terénu označujícími jednotlivá zastavení. Fyzicky přítomné panely by byly problematičtější s ohledem na pietní charakter místa i komplikovanější na realizaci a údržbu. Součástí brožury by měla být dále mapa hřbitova s vyznačenými zastávkami stezky i popisem jednotlivých částí hřbitova.²⁹⁹

Cílová skupina projektu je určena pro většinového návštěvníka židovské čtvrti do té míry, do jaké to mapování publika infocentra umožňuje. Primárně se tedy jedná o české turisty, osoby nežidovského vyznání. Projekt by dále měl mít jazykové mutace ve srovnatelném rozsahu jako další materiály MKS, které by zohledňovaly i odlišnou kulturní zkušenost. Hypotetickým rozšířením by pak mohl být pracovní list pro dětské návštěvníky nebo lektorský program pro školy. Naučná stezka je primárně určena k samostatné návštěvě, ale může být i doplněním pro prohlídky s průvodcem.

Projekt je situován přímo v prostoru historického hřbitova, který tedy není nutné virtuálně zpřítomňovat. Obrazová složka brožury by tedy měla být složena z ilustrací, doplňujících narativ nebo z fotografií, které by byly použity jako součást grafiky. Naučná stezka by měla sloužit jako interpretační klíč konkrétního místa, nikoliv jako samostatná publikace.

Použitá příručka plánování interpretačních projektů klade důraz na stanovení hlavního tématu projektu a jednovětou formulaci s ním spojené hlavní myšlenky,³⁰⁰ která je vlastně do určité míry obsahem, který si návštěvník osvojí (tj. rezulátová forma obsahu)³⁰¹, dílčí fakta a informace by ji v rámci projektu měly jen umocnit, nikoliv nahradit.

Jako téma tohoto projektu byly stanoveny symboly. Naučná stezka by měla ukázat, že symboly židovského hřbitova nejsou jen magická znamení, ale i praktické zkratky nebo naopak „pouhé“ ozdoby. Projekt by se tedy měl vyrovnávat s určitou mírou mytizace a romantizace,

²⁹⁸ Viz Mahel, „Taje židovského hřbitova v Třebíči odkrývá naučná stezka“, *Třebíčský deník*.

²⁹⁹ Pro přehlednost je v rámci návrhu plán hřbitova rozdělen na dvě části, viz s. 60 a 66.

³⁰⁰ Viz Carter (ed.), *A Sense of Place*, s. 6–7.

³⁰¹ Viz Šobáňová, „Problém vzdělávacího obsahu v kontextu muzejní pedagogiky“, in: Šobáňová (a kol.), *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci*, s. 30.

kteřá bývá židovským hřbitovům přisuzována. Ukázat návštěvníkům, že symboly jsou v tomto prostředí používány nejen v konotacích magična a esoterična, ale zejména zcela prakticky, jako nositelé či indikátory konkrétní informace anebo naopak, jako čistě estetické prvky, které cestují i mezikulturami a dokreslují jejich vzájemné vztahy. Naučná stezka by měla divákovi umožnit i proniknout do textu náhrobků, aby tato „exotizace židovských symbolů“ byla dále zpochybněna skrze pochopení vnitřní informační logiky náhrobku.

Projekt nemá univerzalistické ambice. Klade si za cíl představit návštěvníkovi v první řadě specifika konkrétního místa a jeho využívání, byť dochází k jejich kontextualizaci i v širším rámci židovské kultury, je-li to nutné pro jejich pochopení. Naučná stezka by neměla být jen deskriptivním popisem památky a její historie, ale vzhledem do souvislostí (interkulturních i mezikulturních), který by umožnil prohloubit divácký zážitek, sebeidentifikaci se zástupci prezentované kultury a předání hlavní myšlenky. Oproti tomu byla snaha omezit holé izolované fakty a syrové informace, které jsou z hlediska muzejní edukace podle Šobáňové „pro návštěvníka v zásadě bezcenné.“³⁰²

Pro texty jednotlivých zastavení jsem zvolil formu otázky a odpovědi,³⁰³ která by mohla navozovat určitou formu dialogičnosti a bezprostřednosti. Pro témata zastavení jsem vybíral, pokud možno praktické a viditelné aspekty, distinktivní pro židovské hřbitovy a místní dějiny. Samotné sepulkrální téma je automaticky historizující a není ideálním východiskem pro prezentování židovské kultury jako vitální. Pokusil jsem se však volit alespoň přístupný sloh (didaktická redukce)³⁰⁴ a využívat současné či mezikulturní paralely pro větší možnost sebeidentifikace návštěvníka s představovanou kulturou. Narativ netematizuje holokaust (být upozorňuje na přítomný památník obětem) a naopak je dán prostor současným dějinám místa a jeho využívání.

³⁰² Šobáňová, *Muzejní expozice jako edukační médium*, 1. díl, s. 51.

³⁰³ Inspirací mi byla publikace o pohřebních zvyklostech a hřbitovech v židovském kontextu, která je z části komponovaná právě formou modelových otázek a odpovědí. Viz Menachemson, Nolan, *A practical guide to Jewish cemeteries* (Bergenfiels: Avotaynu, 2007).

³⁰⁴ Viz Skřivanová, Věra Uhl, „Problematika didaktické redukce, transformace a rekonstrukce vzdělávacího obsahu v díce německé obecné didaktiky a oborové didaktiky umění“, in: Šobáňová, Petra (a kol.), *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015), s. 41–42.

4.3 „Tanceva: znamení, znaky a ozdoby židovského hřbitova v Třebíči“ (text návrhu)

4.3.1 Plán zastavení naučné stezky

Obr. 9 Plán zastavení naučné stezky

4.3.2 Úvodní text

Už jste někdy navštívili hřbitov kde se pohřbívá už 400 let? V celé Evropě nenajdete tak staré hřbitovy, jako jsou ty židovské. Křesťanská pohřebiště se nacházela u každého kostela, většina z nich však byla zrušena ze zdravotních důvodů na konci 18. století. Avšak Židé své hřbitovy mívali dál od obytných čtvrtí, a tak je mohli zachovat. Když už nebylo kam pohřbívát, areál buď rozšířili nebo zavezli zeminou, náhrobky znovu rozestavěli a pohřbívali v dalším patře. Kvůli tomu tu dnes stojí úctyhodné 3 tisíce náhrobků, ale hrobů se zde skrývá skoro čtyřikrát tolik. Celková rozloha 12 tisíc m² (představte si 60 tenisových kurtů) pak toto místo řadí mezi největší židovské hřbitovy v Česku.

Dnes už se zde nepohřbívá, ale hřbitov dál přitahuje místní i přespolní návštěvníky, kteří si lámou hlavu nad tajuplnými znaky na náhrobcích. Vydejte se s námi na cestu, která vám umožní rozkrýt všechna tajemství tohoto místa!

4.3.3 Jak se navštěvuje židovský hřbitov?

1. zastavení: vstup na hřbitov

Jako čtenáři těchto řádků nejspíš patříte k hostům, kteří přišli brankou po svých. Čest použit portál honosné obřadní síně z roku 1903 se totiž dostává převážně osobám zesnulým. Tak či onak, pro vstup na hřbitov je podle náboženských zvyklostí judaismu důležitá rituální čistota. K očistě těl nebožtíků před jejich poslední cestou sloužila právě obřadní síň. Oproti tomu vodovodní kohoutek (původní umyvadlo z roku 1716 dnes naleznete v Zadní synagoze) je určen zbožným Židům, kteří hřbitov pouze navštěvují. Ti by si měli při příchodu a odchodu symbolicky omýt obě ruce. Pokud však židovskou víru nevyznáváte, povinné to pro vás není. Z důvodu tradice by však mužští návštěvníci měli na hřbitov vstupovat, pokud možno, s pokrývkou hlavy. A svého psa nechte raději venku, pro judaismus (ale třeba i islám) je totiž považován za zvíře nečisté. Můžete si však na cestu vzít kamínek – ten totiž Židé mají ve zvyku dávat na hroby místo květin.

4.3.4 Co je to „tanceva“?

2. zastavení: památník židovským padlým za první světové války a památník obětem holokaustu

Třebíčský hřbitov vypovídá o tom, jak Židé vzdávali čest svým zesnulým v průběhu čtyř století. Najdete zde prosté stély i zdobné náhrobky, hroby moderní i starodávné. Hrobky jednotlivců i rodin nebo památníky obětí světových válek, před kterými právě stojíte. Přesto je tu prvek, který náhrobky spojuje: hebrejský nápis „thé nišmato crura be-cror ha-chajim“, jehož zkratka (תנצבה) se obvykle čte slovem „tanceva“. Tato formule znamená „necht’ je jeho/její duše svázána do svazku živých“. Židovský hřbitov je totiž tradičně vnímán jako přestupní stanice mezi životem a opětovným vzkříšením v lepším světě, který započne příchodem Mesiáše (ten má sjednotit židovský lid a završit nápravu světa).³⁰⁵ Tanceva je hebrejskou obdobou anglického R.I.P (Rest in peace) či německého F.S.A./F.I.A. (Friede seiner/ihrer Asche) a jistě ji dokážete najít i na dalších náhrobcích.

4.3.5 Proč jsou některé hroby obráceně?

3. zastavení: hrob rabína Joachima Pollaka (1798–1879)

Nacházíte se na rozhraní staré a nově části hřbitova. Tato „hlavní třída“ byla využívána k pohřbům nejvýznamnějších členů obce: rabínských učenců a znalců náboženského práva.

³⁰⁵ Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), „DEATH“, *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007) č. 5 s. 511.

Hroby dvou generací obecních rabínů Joachima Pollaka a jeho syna a nástupce Samuela jsou oproti náhrobku situovány opačně než v nové části hřbitova. Jde o způsob považovaný za tradičnější. Sám Joachim Pollak však spíše stál na rozhraní moderního a tradičního světa: byl uznávaný rabínský učenec, ale zároveň osvícený vzdělanec. Zajímal se totiž o historii, geografii, filozofii i poezii, což bylo do té doby mezi rabíny nevídané.

Rabín Pollak spočívá po boku své ženy Fanny (1804–1891). Za nimi leží i jejich syn Samuel Pollak (1842–1906) se svou manželkou Babette (1850–1932), který se mimojiné zapřičinil o vybudování hřbitovní obřadní síně.

4.3.6 Co znamenají symboly na náhrobcích?

4. zastavení: hrob Samuela Schwaba (zesnulého 1715) a náhrobky se symboly

Nenechte se zmást, ne každý obrázek je hned magické znamení! Některé symboly ve výzdobě náhrobků mají konkrétní význam (spojený se jménem či povoláním zesnulého), jiné jsou čistě dekorativní.

O náhrobku se srdíčkem, před kterým stojíte se vypráví, že patří dvěma nešťastně zamilovaným, kteří se nechali oddat až na smrtelné loži. Ve skutečnosti zde však odpočívá pan Samuel Schwab, z jehož života se žádné romantické drama nedochovalo. Jeho náhrobek však patří mezi nejzdobnější na třebíčském hřbitově. Takovému náhrobku, který pochází z 18. století, je bohatý na kudrlinky, kytičky a srdíčka se říká jihomoravský typ. Svůj název tento oblíbený styl obdržel, protože nápadně připomíná moravskou lidovou malovanou výzdobu.

Někteří Židé si však na náhrobek nechali vytesat symbol, který značí biblický rod, ze kterého jeho rodina odvozuje původ. Ne každý samozřejmě uměl vyjmenovat všechny praprababičky až do biblických dob! Tento původ se však určoval podle příjmení.

Dlaně (symbol žehnajících rukou) – příslušnost k rodu biblických veleknězů (potomků Árona), zvaných kohenové – příjmení Kohn, Cohen, Katz aj.

Konvička (symbol rituální čistoty) – příslušnost k rodu řadových biblických knězů (potomků Léviho), zvaných levité – příjmení Levi, Segal aj.

Medvěd – příslušnost k rodu biblického praotce Isachara – příjmení Bär, Dov aj.

Jelen – příslušnost k rodu biblického praotce Naftaliho – příjmení Cvi, Hirsch, Jelínek aj.

Lev – příslušnost k rodu biblického praotce Jehudy – příjmení Leib, Libermean, Löw aj.³⁰⁶

³⁰⁶ Nedvídková, Klára, *Ikonografie židovských náhrobků* (Praha: Univerzita Karlova, 2016), s. 17–18. Bakalářská práce. Husitská teologická fakulta. Dostupné z: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130188722>. Poslední přístup 27. 7. 2018.

4.3.7 Jak se pozná „nejvznešenější lidumil“?

5. zastavení: hrob Simona Schuschnyho (1820–1890)

V židovské komunitě se velmi cenila dobročinnost, pomoc chudým a nemocným, tyto ctnosti jsou také často vyzdvihovány v textech místních náhrobků. Za „nejvznešenějšího lidumila“ byl v epitafu označen i doktor Simon Schuschny, před jehož hrobem právě stojíte. Tento muž stál v čele nemocnice, která byla v židovské čtvrti otevřena v roce 1852. Za jeho činnost mu bylo uděleno i státní vyznamenání – zlatý kříž za zásluhy.³⁰⁷ Nemocnice navázala na špitál, který neposkytoval jen zdravotní pomoc ale i přístřeší chudým a nemohoucím v židovské čtvrti již ve středověku.³⁰⁸

Ještě než se vydáte dál, všimněte si nakloněného náhrobku, který vykukuje spoza hrobu doktora Schuchnyho. Až na nápis je navlas stejný jako stéla pana Schwaba z minulého zastavení. Náhrobky zkrátka byly módní záležitostí. Není tedy divu, že přesně takhle vyvedený náhrobek potkáte například i v Mikulově.

4.3.8 Odpočívají zde pouze Židé z Třebíče?

6. zastavení: hrob Herzela Schustera (zesnulého 1837)

Obecní hřbitovy sloužily i menším usedlostem, které pod židovskou komunitu příslušného města spadaly. Proto jsou v Třebíči pochováni mimo jiné i Židé z nedaleké Náměšti nad Oslavou, ale i Židé vypovězení z Vídně nebo uprchlíci z Haliče.

Podle náboženských předpisů by Žid měl být pohřben co nejdříve od jeho úmrtí. Pan Herzel Schuster, u jehož hrobu právě stojíte, Třebíč patrně jen navštívil, možná z obchodních důvodů. Ale jelikož zde skonal, místní komunita mu tady vystrojila i pohřeb, přestože šlo o „cizího muže bez rodiny,“ jak to stojí v knize hrobů.³⁰⁹

4.3.9 Co se píše na náhrobky?

7. zastavení: hrob Reginy Neuner (1806–1904)

Stojíte před náhrobkem Reginy Neuner (1806–1904). Nápis je sice stručný, ale má strukturu typickou pro židovský epitaf.

ו“ד

³⁰⁷ Polakovič, Daniel, „Náhrobek Simona Schuschnyho, lokační číslo 573“ in: *Pasport židovského hřbitova v Třebíči* (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/ost/pomniky/pomniky/index.php?frame&CISLO=1876>. Poslední přístup 24. 7. 2018.

³⁰⁸ Veselá, Milena, *Historie židovské obce v Třebíči* (Praha: 1994) Disertační práce. Univerzita Karlova v Praze. Evangelická teologická fakulta, s. 61.

³⁰⁹ Polakovič, Daniel, „Náhrobek Herzela Schustera, lokační číslo 139“ in: *Pasport židovského hřbitova v Třebíči* (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/ost/pomniky/pomniky/index.php?frame&CISLO=613>. Poslední přístup 24. 7. 2018.

אשה יקרה מרת
רבקה
אשת כ"ה שלמה ניינער ע"ה
י"ג ביום א' דר"ח אדר תרס"ד לפ"ק
תנצב"ה³¹⁰

Zde leží

Drahá žena, paní

Rebeka

Žena váženého pana Salomona Neunera, mír s ním

Její svíce vzplála v neděli, první den měsíce adaru, roku 664 malého letopočtu (tj. 5664)

Nechť je její duše započtena do svazku živých

Všimněte si, že:

- hebrejšтина je úsporná: nezapisuje samohlásky a často používá zkratky (ty zde označujeme kurzívou).

- paní Neunerová měla dvě jména! Její občanské jméno znělo Regina, avšak pro náboženský život používala hebrejské jméno Rebeka.

- hebrejské varianty náhrobků uvádí datum podle židovského kalendáře. Ten má odlišné názvy měsíců a nepočítá roky od narození Ježíše, nýbrž od stvoření světa (které klade do roku 3760 před naším letopočtem).

4.3.10 Čí hrob leží tak stranou?

8. zastavení: symbolický hrob Rafaela

Podle legendy propukla v 17. století epidemie, která sužovala židovskou obec. Modlitby nepomáhaly, a tak se jistý pan Rafael (jehož jméno v hebrejštině znamená „Bůh uzdravuje“) rozhodl za záchranu svých sousedů obětovat vlastní život.³¹¹ Příběh tohoto mučedníka vypráví symbolická náhrobní deska.³¹² Nakolik je příběh pravdivý už dnes stěží zjistíme. Je však nutno

³¹⁰ Polakovič, Daniel, „Náhrobek Reginy Neuner, lokační číslo 65“ in: *Pasport židovského hřbitova v Třebíči* (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/ost/pomniky/pomniky/index.php?frame&CISLO=700>. *Poslední přístup 24. 7. 2018.*

³¹¹ Kořátek, Jakob, „Geschichte der Juden in Trebitsch“ in: Gold, Hugo (ed.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens un Vergangenheit und Gegenwart* (Brno: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929), s. 528.

³¹² Šedinová; Hamáčková, „The jewish cemetery in Třebíč“, *Judaica Bohemiae*, XXVII, č. 1–2, s. 89.

podotknout, že sebevrahům se většinou vyhrazoval vzdálený roh hřbitova,³¹³ jako je právě tento...

4.3.11 Co je to kamenný archiv?

9. zastavení: hrob Herrmanna Sofera (1811–1883)

Starodávný židovský náhrobek sice působí tajuplně a magicky, jeho text však mnohdy obsahuje spoustu zcela praktických informací. Náhrobní nápisy zmiňují původ zesnulého, jeho nejbližší příbuzné, jaké vzdělání dotyčný nabyl, jaké povolání zastával i jestli zemřel přirozenou smrtí. Proto se židovským hřbitovům někdy přezdívá „kamenné archivy“.

Židovská čtvrť fungovala v mnoha ohledech jako malé soběstačné město ve městě, jehož obyvatelé se proto museli ohánět. Nepřekvapí nás tedy, že zde pohřbený Herrmann Sofer pracoval podle svého epitafu jako profesionální písař hebrejštiny, řezník i učitel.³¹⁴

4.3.12 Jakou řečí mluví náhrobky?

10. zastavení: hrob Sary Glasnerové (1811–1865) a Michaela Glasnera (zesnulého 1865)

Přestože hebrejštinou od starověku nikdo nemluvil, užívala se jako jazyk bohoslužby a náboženských spisů, podobně jako latina mezi křesťany. Proto si i Židé na Moravě nechávali náhrobky psát v hebrejštině i když do založení první republiky mluvili převážně německy. Němčina přicházela ke slovu až v 19. století a z meziválečného období zde máme i náhrobky české. Ale pozor, některé nápisy totiž pod hebrejským písmem skrývají text v němčině! V takzvané judendeutsch neboli jidiš je i veršovaný epitaf manželů Sáry a Michaela Glasnerových. Přečtěte si alespoň jeho český překlad:

*Tento hrob skrývá věrnou dvojici,
vždy pevně a svědomitě ve cti stojící.
Pro své děti měli jen péči a lásku ryzí,
na potíže nevěřili a lakota jim byla cizí.
Ruku v ruce spolu životem kráčeli,
protivenství i bolesti hrdě snášeli.
Jen na chvíli smrt toto pouto přetřala,*

³¹³ Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), „CEMETERY“, *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007) č. 4 s. 539.

³¹⁴ Polakovič, Daniel, „Náhrobek Herrmanna Sofera, lokační číslo 230“ in: *Pasport židovského hřbitova v Třebíči* (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/ost/pomniky/pomniky/index.php?frame&CISLO=2329>. Poslední přístup 24. 7. 2018.

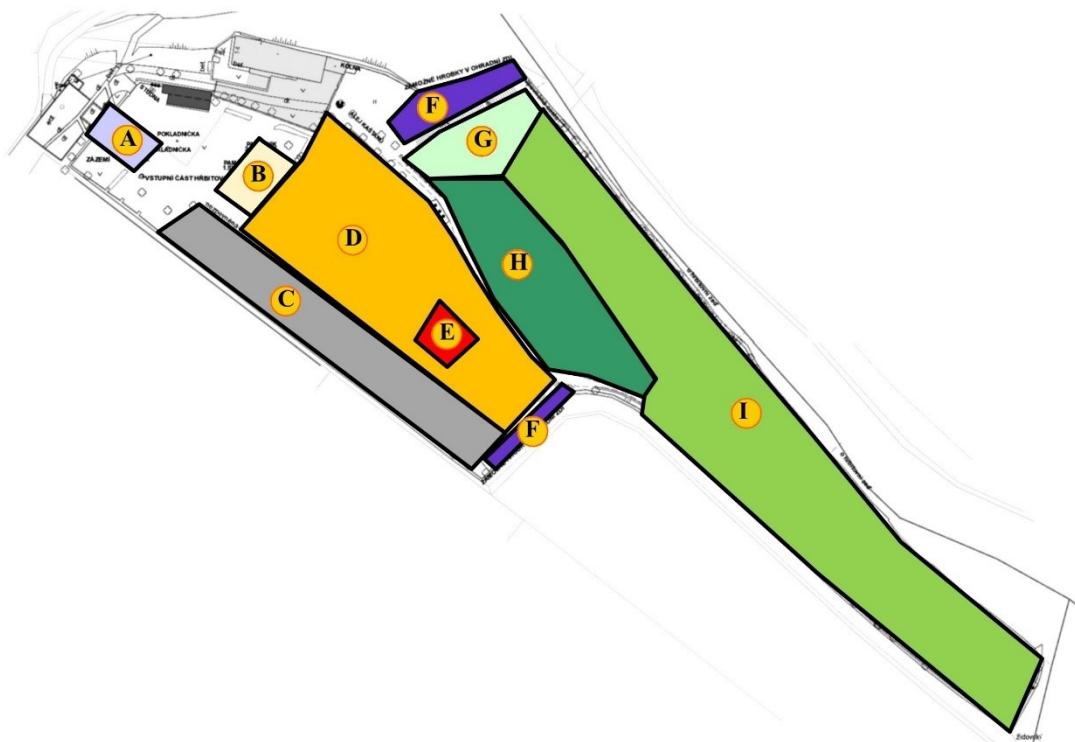
*aby se jejich srdce v lepším světě znovu setkala.*³¹⁵

4.3.13 Kam se poděly židovské hvězdy?

11. zastavení: hrob Chajima, syna Jonase (zesnulého 1711)

Zatímco křesťanský hřbitov spolehlivě poznáme podle křížů, s tím židovským to tak jednoduché není. Šesticípá hvězda byla oblíbeným symbolem napříč kulturami: najdeme ji ve spisech alchymistů i v arabských mozaikách. Ve středověké Evropě se jí říkalo Davidův štít nebo Šalamounova pečeť. Hvězda s šesti cípy byla také dlouho doma v Praze, tamní židovská obec ji měla ve znaku od dob Karla IV. Avšak univerzálním symbolem židovství se stala až na počátku 19. století.³¹⁶ Nalezneme ji proto spíše na moderních hrobech, ale ve staré části hřbitova se téměř nevyskytuje. Jednou z výjimek je hrob Chajima, syna Jonáše, z roku 1711. Jestli rodina pana Chajima pocházela z Prahy, odvozovala svůj původ od biblického královského rodu, nebo používala symbol jen tak pro štěstí, však nevíme.

4.3.14 Mapa hřbitova

Obr. 10 Mapa židovského hřbitova v Třebíči

³¹⁵ Polakovič, Daniel, „Náhrobek Michaela a Sary Glasnerových, lokační číslo 985“ in: *Pasport židovského hřbitova v Třebíči* (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/ost/pomniky/pomniky/index.php?frame&CISLO=1436>. Poslední přístup 24. 7. 2018.

³¹⁶ Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), „MAGEN DAVID“, *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007) č. 13 s. 336–339.

- A – vstupní brána
- B – památníky světových válek
- C – plošná rezerva hřbitova
- D – nové pohřebiště
- E – hroby haličských uprchlíků
- F – hroby zámožných rodin
- G – dětské hroby
- H – rabínský okrsek
- I – staré pohřebiště

Závěr

Tato práce obsahuje stručný přehled fenoménu evropských židovských muzeí. Shrnuje problematiku definice židovského muzea, stručné dějiny těchto institucí s důrazem na jejich kulturně-politický kontext a rozměr. V této části kladu důraz na funkci muzea jako komunitního projektu určenému k posílení vnitřní skupinové identity, ale i jako nástroje k emancipaci v transformující se společnosti. Tyto aspekty pak nabývají specifických podob v průběhu dějinného vývoje 19.-20. století, zejména pak v období přelomu 30. a 40. let. Zdůrazňuji konceptuální i organizační změny, které v židovských muzeích proběhly po druhé světové válce: židovská muzea byla najednou zakládána nežidovským obyvatelstvem a jemu i primárně určeny, do středu narativu expozic se dostala tematika holokaustu a sbírky naplnily konfiskáty a pozůstalost po obětech války a nacistických zločinů. Hlavní „boom“ židovských muzeí v Evropě však přišel v 90. letech, což kladu do souvislosti s redefinováním hodnot jednotlivých států po pádu tzv. železné opony.

V druhé části jsem nastínil některé aspekty, které charakterizují židovská muzea v Evropě. Zabýval jsem se tím, jak židovská muzea definují své poslání a nakolik je jejich cíl partikulární (zvýšit povědomí o židovské kultuře, prevence antisemitismu) či univerzalistický (obecný boj s rasismem, xenofobií). Popsal jsem rozdíly židovských muzeí v návštěvnosti a skladbě publika, ale i v počtu zaměstnanců, financování a institucionálním zázemí. Snažil jsem se postihnout jakým způsobem židovská muzea pracují s místní židovskou komunitou, jaké specifické komplikace nastávají a nakolik jsou vztahy zdrojové komunity židovské a muzea srovnatelné s modelem, který přijímají etnografická muzea v post-koloniálním světě.

Zásadním aspektem jsou pak sbírky, které u některých multimediálních a důrazně narativních muzeí téměř absentují, jinde naopak tvoří až svého druhu břímě, stigmatizované událostmi druhé světové války. Jeví se však, že nikoliv existence sbírky, ale přístup k ní formuje vyznění expozice. Zejména u problematiky sbírkových předmětů často dochází k ostrým diskuzím rozkrývajícím specifické nároky odborné, židovské či obecné veřejnosti na židovská muzea. Lze používat objekty konfiskované nacisty jako běžné exponáty? Lze vystavovat pozůstalost židovských komunit a nepůsobit chmurné konotace? S tématem exponátů i úzce souvisí definice židovské kultury, kterou muzeum formuje a zvolený způsob prezentace. Nedostatečná kurátorská práce i určitý exotismus v zaměření na rituální předměty podle některých odborníků snadno vytvoří zkreslený obraz homogenní, bezčasé, izolované a zkosnatělé společnosti. V některých institucích však v centru stojí vztah židovské menšiny s většinovým obyvatelstvem (které naopak v mnohých expozicích nefiguruje vůbec) a je

představena každodenní interakce, vzájemné vnímání, kompetice, nevraživost i oboustranné kulturní obohacení. Ne všechna muzea však jsou připravena na postmoderní vícehlasou pluralitní naraci. Ukazuje se však, že nejproblematictější je opět zejména nekoncepčnost, automaticnost a přehnaně konzervativní přístup.

Velmi citlivým aspektem je vztah židovských muzeí k tématice holokaustu. Mnohdy je těmto institucím přiřknuta zodpovědnost za komplexní zpracování holokaustu v expozici, s čímž se některé vyrovnávají se ctí, jiné formalisticky, některé se kvůli tomu dostávají na rozhraní památníku a muzea. Pro některá muzea je holokaust koncem židovských dějin, jiná jsou schopna narativ ukončit zapojením moderních dějin, osudy židovských emigrantů nebo příběhem obrody zájmu o židovskou kulturu, které jsou vlastně ona muzea důkazem. Mnohá židovská muzea jsou totiž zároveň centry sociálního a kulturního života, pořádají přednášky pro veřejnost, vzdělávací a komunitní akce, workshopy, koncerty. Tento obrat od depozitáře ke kulturním centrům někteří odborníci hodnotí jako zásadní pro udržení relevantnosti v veřejném prostoru i jako jedno z možných řešení výše zmíněných problematických aspektů muzejní prezentace židovské kultury v poválečné Evropě.

Na základě rámce výzkumu evropských židovských muzeí Brigitte Sion, doplněného o další témata a poznatky, jsem kriticky hodnotil prezentaci židovské kultury v Třebíči. Tou se zabývá příspěvková organizace města skrze infocentrum, která spravuje expozice, galerii a zajišťuje průvodcovské služby ve výstavních prostorách i celé bývalé židovské čtvrti. Kvůli jedinečnému certifikátu památky UNESCO je Třebíč vyhledávána právě pro židovskou tematiku, která se stala hlavní turistickým lákadlem oblasti.

Její nejnovější projekt z roku 2017, pamětní síň Antonína Kaliny vnímám jako mimořádně zdařilý, propojující místní dějiny s makrohistorií a rozkrávající vztah židovských i nežidovských aktérů historie. Hlavní část stálé expozice v Zadní snygoze je však zastaralá (z roku 1999) a příliš deskriptivní. Do velké míry je navíc již zastoupená informačními cedulemi, které s jednotlivými památkami (téma expozice) seznamují návštěvníky přímo „in situ“, ale i zdařilým a divácky vděčným interaktivním modelem historické podoby židovské čtvrti, který je mladším přírůstkem expozice. Výstavní prostor je poněkud kuriózně protknut druhou, mladší expozicí „Místo života – Makom Chajim“ (2012), která představuje rituální předměty judaismu s poměrně kvalitními texty, které stručně informují o praktickém využití jednotlivých objektů. Původ exponátů je však značen neúplně nebo zcela vynechán a jedná se o nereprezentativní výběr historických i zcela současných judaik, z nichž provenience většiny z nich je mimo-moravská.

Ze roku 2012 pochází i rozšíření expozice z prostor synagogy do vedlejšího domu, kde se rozkládá expozice „Dům Seligmanna Bauera“, která má představovat typickou židovskou domácnost na počátku 20. století. Tento prostor je určen pouze k prohlídce s průvodcem a neobsahuje žádné popisky. Výklad je však postaven opět na tématice židovských svátků, rituálních předpisů a zvykovosti. Obě mladší expozice dohromady tvoří linii etnologickou, která představuje „univerzální“ židovskou kulturu. Expozice tím pádem vypovídá jen naprosté minimum o dějinách třebíčské židovské obce, dílčích tématech a osudech jednotlivých osobností. „Rekonstrukce“ domácnosti opět trpí na kombinování současných a historických objektů z různých oblastí, ale i na zcela základní dispoziční nepoměr (dům je velkoryse zařízen pro jednu rodinu, byť v místní židovské čtvrti bylo v jedné budově typicky vždy několik bytů).

Přes tuto koncepci, která v kontextu současných oborových trendů neobstojí, celkové vyznění expozice významně posouvá výklad průvodce. Ten významně překračuje limity institucionálního rozhraní (absence sbírek a odborníků) a zaměstnanci infocentra ho neustále rozvíjí skrze vlastní kontakty na badatele i židovské obce. Výklad umožní propojit jinak oddělené linie expozic, nefunkční části opomenout a zdůraznit nejrůznější aspekty přímo v terénu. Velké množství nedostatků ve vyznění expozice, zejména zkrácený obraz židovství jako uniformní, homogenní a bezčasé skupiny, krom kvalitních průvodcovských služeb vyvažuje i bohatá kulturní činnost MKS. To organizuje každoročně (krom pietního aktu) kulturní akce k příležitosti dvou židovských svátků (Chanuka a Purim) a dva vícedenní festivaly spojené s židovskou kulturou (Oživené židovské město, Šamajim). Touto formou dochází k bezprostřednímu prezentování židovství jako vitálního elementu, pevně spjatého a propleteného s místními dějinami a kulturou (městská festivita Oživené židovské město je věnována obecně meziválečné Třebíči, kde však velký prostor dostává židovský prvek jako její přirozená součást). Židé jsou zpřístupňováni skrze hudbu, tanec, gastronomii, vizuální umění, divadlo, ale i četné populárně naučné přednášky a besedy odborníků i praktikujících Židů. Tyto akce ve svém dosahu také významně přesahují skupinu typických návštěvníků muzeí. Zvláště v tomto ohledu se domnívám, že činnost MKS Třebíč je v zpřístupňování židovské kultury regionu na evropské úrovni, některým expozicím navzdory.

Závěr práce obsahuje východiska projektu naučné stezky po židovském hřbitově v Třebíči, který předkládám jako možné rozšíření stávajících edukačních programů. Předmět zájmu byl zvolen zejména kvůli tomu, že hřbitov lze navštívit s průvodcem pouze pro předchozím objednáním a pro samostatného návštěvníka neexistuje kvalitní materiál, který by mu umožnil porozumět tomuto místu, které však má velký potenciál. Stezka je zamýšlena

formou brožury, tištěného průvodce s plánkem, který návštěvníka provede areálem. Forma vychází z teorie interpretace místního dědictví Freemana Tildena, usiluje tedy o přiblížení míst návštěvníkovi na základě přímé zkušenosti „in situ“ tak, aby byl aktivizován, aby mu byla ozřejmena vnitřní logika reálií, kontext a vzájemná spojitost. Hlavním tématem byly určeny symboly. Ty by měly být návštěvníkovi odkouzleny a rozklíčovány, aby pochopil, že některé z nich mají velice prostý praktický význam, jiné zas čistě estetický. Snahou bylo prohloubit divácký zážitek z konkrétního místa a minimalizovat informace o obecných zákonitostech, jejichž konkrétní realizace není v místě patrná.

Seznam použité literatury a pramenů

Prameny tištěné a elektronické

Fatková, Jitka a kol., „Projekt cestovního ruchu ‚S dětmi do Třebíče‘“ (2010), s. 10. Dostupné z: <https://www.uur.cz/images/3-cestovni-ruch/projekt-cestovniho-ruchu/studie-cr-projekt-trebic.pdf>. *Poslední přístup: 15. 4. 2018.*

Polakovič, Daniel, Pasport židovského hřbitova v Třebíči (MěÚ Třebíč). Dostupné z: <http://gis1.trebic.cz/index.php>. *Poslední přístup 30. 6. 2017*

Třebíč, synagoga zadní, stará. Evidenční list kulturní památky – původní, 1968, Národní památkový ústav, Krajské středisko státní památkové péče a ochrany přírody v Brně, G0485705. Dostupné z: http://iispp.npu.cz/mis_public/documentDetail.htm?id=1206425. *Poslední přístup: 13. 4. 2018.*

Výroční zpráva Židovského muzea v Praze za rok 2009. Dostupné z: <https://c.jewishmuseum.cz/files/obsah/vyrocnizpravy/czvz09.pdf>. *Poslední přístup 26. 5. 2018.*

Informátoři

Juráňová, Dagmar (vedoucí turistických a informačních center), Třebíč, 20. 4. 2018.

Poulová, Renata (průvodkyně turistického informačního centra u Zadní synagogy), Třebíč, 20. 4. 2018.

Sekundární literatura (monografie, sborníky, encyklopedie)

Berger, Natalia, *The Jewish museum: history and memory, identity and art from Vienna to the Bezalel National Museum, Jerusalem* (Leiden; Boston: Brill, 2018).

- Biale, David (ed.), *Cultures of the Jews: A New History* (New York: Schocken Books, 2002).
- Brabcová, Alexandra (ed.), in: *Brána muzea otevřená* (Náchod: Juko, [2003]).
- Bush, Andrew, *Jewish Studies: A Theoretical Introduction* (New Brunswick; New Jersey; London: Rutgers University Press, 2011).
- Carter, James (ed.), *A Sense of Place: An interpretative planning handbook* (Inverness: Tourism and Environment Initiative, 2001).
- Fišer, Rudolf, *Třebíč: osudy židovských domů (1724 - 1850)* (Třebíč: FiBox, 2005).
- Fišer, Rudolf, *Třebíč: příběhy židovských familiantů* (Třebíč: FiBox, 2012).
- Frankl, Michal, *Emancipace od židů: Český antisemitismus na konci 19. století* (Praha; Litomyšl: Paseka, 2007).
- Gold, Hugo (ed.), *Die Juden und Judengemeinden Mährens un Vergangenheit und Gegenwart* (Brno: Jüdischer Buch- und Kunstverlag, 1929).
- Holtschneider, Hanah, *The Holocaust and Representations of Jews: History and identity in the museum* (New York: Routledge, 2011).
- Kendzia, Victoria Bishop, *Visitors to the House of Memory: Identity and Political Education at the Jewish Museum Berlin (Museums and Collections)*, (New York: Berghahn Books, 2017).
- Menachemson, Nolan, *A practical guide to Jewish cemeteries* (Bergenfiels: Avotaynu, 2007).
- Satlow, Michael, *Creating Judaism: History, Tradition, Practice* (New York: Columbia University Press, 2006).
- Skolnik, Fred; Berenbaum, Michael (eds.), *Encyclopaedia Judaica* (Detroit: Macmillan, Reference USA, 2007).

Sobel, Zvi; Beit-Hallahmi, *Tradition, innovation, conflict: Jewishness and Judaism in contemporary Israel* (Albany: State University of New York Press, 1991).

Spera, Danielle; Hanak-Lettner, Werner (eds.), *Jüdische Museen zwischen gestern und morgen: Reflexionen mit involvierter Außenperspektive / Jewish Museums Past and Future: Reflections - From the Outside Looking In* (Innsbruck, Wien, Bozen: Studien Verlag, 2014), (nečíslováno).

Strobach, Vít, *Židé: národ, rasa, třída: Sociální hnutí a „židovská otázka“ v českých zemích 1861–1921* (Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2015).

Šobáňová, Petra, *Muzejní expozice jako edukační médium, 1. díl* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2014).

Šobáňová, Petra (a kol.), *Vzdělávací obsah v muzejní edukaci* (Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2015).

Štěpánová, Kateřina, *Antropologie exotických sbírkových předmětů* (Praha: Karolinum, 2016).

Tilden, Freeman, *Interpreting Our Heritage* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1977).

Veselská, Magda, *Archa paměti: Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím* (Praha: Academia, Židovské muzeum v Praze, 2012)

Veselská, Dana (ed.), *Tezaurace a prezentace kulturního dědictví minorit ve sbírkových a výstavních programech muzeí a galerií*, (Praha: Židovské muzeum v Praze, 2006).

Sekundární literatura (články, příspěvky a pojednání)

Appelbaum, Diana Muir, „Why Are There So Many Jewish Museums?“, *Mosaic* (2016).
Dostupné z: <http://mosaicmagazine.com/response/2016/02/why-are-there-so-many-jewish-museums/>. Poslední přístup 12. 2. 2018.

Bertz, Inka, „Jewish Museums in the Federal Republic of Germany“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 80–112.

Bittel, Lisa, „We Remain: Polin, Museum of the History of Polish Jews“, *Los Angeles Review of Books*. Dostupné z: <https://lareviewofbooks.org/article/remain-polin-museum-history-polish-jews/>. *Poslední přístup* 24. 3. 2018.

Bunzl, Matti, „Of Holograms and Storage Areas: Modernity and Postmodernity at Vienna’s Jewish Museum“, *Cultural Anthropology*, 18 (Hoboken: Wiley, 2003), č. 4, s. 435–468.

Cohen, Richard I., „The Visual Revolution in Jewish Life – An Overview“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 3–24.

Čech, Pavel; Sládek, Pavel, „Transliterace a transkripce hebrejštiny: základní problémy a návrhy jejich řešení“, *Listy filologické*, 132 (2009), č. 3–4, s. 305–339. Dostupné z: <http://www.jstor.org/stable/23468635>. *Poslední přístup* 30. 6. 2017.

Čech, Pavel, *Židovský hřbitov v Třebíči*. Dostupné z: <http://mujweb.cz/shadai/>. *Poslední přístup* 27. 4. 2018.

Dasgupta, Gautam; Marranca, Bonnie, „Berlin’s New Jewish Museum: An Interview with Tom Freudenheim“, *PAJ: A Journal of Performance and Art*, 22 (Cambridge: The MIT Press, 2000), č. 2, s. 39–47.

Deme, Katalin, „From Restored Past to Unsettled Present: New Challenges for Jewish Museums in East Central Europe“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 252–260.

Felcher, Anastasia, „Small exhibits, major steps: four post-Soviet Jewish museums“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 312–320.

Francisco, Jason, „Polin“, *Jason Francisco*. Dostupné z: <http://jasonfrancisco.net/polin>. *Poslední přístup* 24. 3. 2018

Garbowski, Christopher, „Polin: From a ‚Here You Shall Rest‘ Covenant to the Creation of a Polish Jewish History Museum. An interview with Barbara Kirshenblatt-Gimblett“, *The Polish Review*, 61 (Champaign: University of Illinois Press, 2016), č. 2, s. 3–17.

Gershenson, Olga, „The Jewish Museum and Tolerance Center in Moscow: Judaism for the masses“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 158–173.

Gershenson, Olga – Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, „Introduction: New Jewish museums in post-communist Europe“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 153–157.

Gillman, Abigail, „Cultural Awakening and Historical Forgetting: The Architecture of Memory in the Jewish Museum of Vienna and in Rachel Whiteread’s ‚Nameless Library‘“, *New German Critique*, 93 (Durham: Duke University Press, 2004), s. 145–173.

Glogower, Abigail; Olin, Margaret, „Between Two Worlds: Ghost Stories under Glass in Vienna and Chicago“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 217–242.

Greenberg, Reesa, „The Jewish Museum, Vienna: A Holographic Paradigm for History and the Holocaust“ in: Hornstein, Shelley, Jacobowitz, Florence (eds.), *Image and Remembrance: Representation and the Holocaust*, (Bloomington: University of Indiana Press, 2003), s. 236–250.

Dostupné z:

http://www.yorku.ca/reerden/Publications/JEWISH/the_jewish_museum_vienna.html.

Poslední přístup 12. 2. 2018.

Grodzinski, Vera, „2,000 Years of German Jewish History“, *Jewish Quarterly*, 49 (Abingdon: Taylor & Francis, 2002), č. 4, s. 9–16.

Gruber, Ruth Ellen, „Beyond Prague’s ‚Precious Legacy‘: post-communist Jewish exhibits and synagogue restorations in the Czech Republic“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 264–278.

Gruber, Ruth Ellen, „Post-trauma ‚Precious Legacies‘: Jewish Museums in Eastern Europe after the Holocaust and before the Fall of Communism“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 113–132.

Gurian, Elaine Heumann, „A Jew among the Indians: How working outside of one’s culture works“, *Civilizing the Museum: The collected writings of Elaine Heumann Gurian* (Abingdon, New York: Routledge, 2006), s. 189–193.

Heimann-Jelinek, Felicitas, „Thoughts on the Role of a European Jewish Museum in the 21st Century“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 243–257.

Hoare, Liam, „European Jewish Museums: Universal or Particular?“, *eJewish Philanthropy* (2016). Dostupné z: <http://ejewishphilanthropy.com/european-jewish-museums-universal-or-particular/>. Poslední přístup 16. 2. 2018.

Huysen, Andreas „The Voids of Berlin“, *Critical Inquiry*, 24 (Chicago: The University of Chicago Press, 1997), č. 1, s. 57–81.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara „Curating between hope and despair: POLIN Museum of the History of Polish Jews“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 215–235.

Kirshenblatt-Gimblett, Barbara, „Why do Jewish Museums Matter? An International Perspective“, *AEJM Annual Conference London* (2011). Dostupné z: http://www.aejm.org/site/assets/uploads/2014/07/Barbara-Kirshenblatt-Gimblett_Why-Do-Jewish-Museums-Matter-An-International-Perspective_Keynote-2011.pdf. Poslední přístup 12. 2. 2018.

Korey, Michael, „Displaying Judaica in 18th-Century Europe: A Non-Jewish Curiosity“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 25–54.

Krejčová, Helena, „Lederer, Eduard“, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Dostupné z:

http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Lederer_Eduard. *Poslední přístup* 20. 5. 2018.

Kushner, Tony, „Looking back with nostalgia? The Jewish museums of England“, *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*, 6 (Abingdon: Routledge, 1987), č. 2, s. 200–211.

Lagerkvist, Cajsa, „Empowerment and anger: learning how to share ownership of the museum“, *Museum and society*, 4 (University of Leicester, 2006), č. 2, s. 52–68. Dostupné z: <https://www2.le.ac.uk/departments/museumstudies/museumsociety/documents/volumes/lagerkvist.pdf>. *Poslední přístup* 27. 7. 2018.

Levin, Zeev, „The Bukharan-Jewish Museum in Samarkand: memory preservation of a rapidly-diminishing community“ *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 305–311.

Lipka, Michael; Theodorou, Angelina E., „What different styles of head coverings say about Israeli Jewish men“, Pew Research Center (2016). Dostupné z: <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/04/20/what-different-styles-of-head-coverings-say-about-israeli-jewish-men/>. *Poslední přístup* 25. 7. 2018.

Litvak, Olga, „Museums and Exhibitions“, *YIVO Encyclopedia of Jews in Eastern Europe*. Dostupné z: http://www.yivoencyclopedia.org/article.aspx/Museums_and_Exhibitions. *Poslední přístup* 20. 5. 2018.

Mahel, Luděk, „Taje židovského hřbitova v Třebíči odkrývá naučná stezka“, *Třebíčský deník* (Třebíč: VLTAVA LABE MEDIA, 2017). Dostupné z: https://trebicky.denik.cz/zpravy_region/video-taje-zidovskeho-hrbitova-odkryva-naucna-stezka-20170730.html. *Poslední přístup* 23. 4. 2018.

Manchin, Anna, „Staging Traumatic Memory: Competing Narratives of State Violence in Post-Communist Hungarian Museums“ *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 236–251.

Mathes, Bettina, „Teutonic Shifts, Jewish Voids: Remembering the Holocaust in post-Wall Germany“, *Third Text*, 26 (Abingdon: Taylor & Francis, 2012), č. 2, s. 165–175.

Medek, Michal, *Interpretace jako protnutí zájmů ochrany přírody a návštěvníka – zahraniční zkušenosti a tuzemské začátky se systematickým přístupem (Rekreace a ochrana přírody)*. Dostupné z: <http://dobrainterpretace.cz/dobra-praxe/tvorba-prezentace/94>. Poslední přístup 27. 4. 2018.

Metzler, Tobias, „Collecting Community: The Berlin Jewish Museum as Narrator between Past and Present, 1906–1939“, *Studies in contemporary Jewry*, 26 (Oxford: Oxford University Press, 2012), s. 55–79.

Morris, Abigail, „The empty museum...“, *The Jewish Chronicle*, (2014). Dostupné z: <https://www.thejc.com/culture/features/the-empty-museum-1.62083>. Poslední přístup 24. 3. 2018.

Nathans, Benjamin „Torahs, Tanks, and Tech: Moscow’s Jewish Museum and Tolerance Center“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 190–199.

Nowakowski, Jakub, „Galicia Jewish Museum: Re-defining the role of the Jewish museum in a post-communist Poland“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 302–304.

Ostow, Rubin, „Review: Of Germans, Jews, and Dinosaurs“, *German Critique*, 81 (Durham: Duke University Press, 2000), s. 189–191.

Pařík, Arno; Klenovský, Jaroslav, „Památky židovské obce v Třebíči“, *Zadní synagoga Třebíč* (2009). Expozice.

Pieren, Kathrin, „The Jewish Museum of London“, *Material Religion*, 7 (Abingdon: Routledge, 2011), č. 2, s. 292–295.

Pieterse, Jan Nederveen, „Multiculturalism and Museums: Discourse about Other in the Age of Globalization“, *Theory, culture & society*, 14 (Middlesbrough, Yorkshire: Theory, Culture and

Society, 1997), č. 4, s. 123–146. Dostupné z: <http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/026327697014004006>. Poslední přístup 27. 7. 2018.

Purin, Bernhard, „A Jewish museum for Munich“, *Material Religion*, 4 (Abingdon: Routledge, 2008), č. 1, s. 114–117.

Rogoff, Irit, „Hit and Run: Museums and Cultural Difference“, *Art Journal*, 61 (New York: College Art Association, 2002), č. 3, s. 63–73.

Rothstein, Edward, „The Problem with Jewish Museums“, *Mosaic* (2016). Dostupné z: <https://mosaicmagazine.com/essay/2016/02/the-problem-with-jewish-museums/>. Poslední přístup 16. 2. 2018.

Saxonberg, Steven; Waligórska, Magdalena, „Klezmer in Kraków: Kitsch, or Catharsis for Poles?“, *Ethnomusicology*, 50 (Champaign: University of Illinois Press, 2006), č. 3, s. 433–451.

Shandler, Jeffrey, „The Jewish Museum Effect“, *The Peoplehood Papers*, 18 (2016), s. 6–9. Dostupné z: <http://jpeoplehood.org/library-item/peoplehood-papers-18/>. Poslední přístup 15. 3. 2018.

Sion, Brigitte, *A Survey of Jewish Museums in Europe* (The Rothschild Foundation ‚Hanadiv‘ Europe, 2016), s. 28. Dostupné z: <http://archive.jpr.org.uk/download?id=3041>. Poslední přístup 14. 2. 2018.

Sion, Brigitte, „European Jewish Museums at a Turning Point“, *Contact*, 17 (New York: The Steinhardt Foundation for Jewish Life, 2016), č. 3, s. 3–6. Dostupné z: <http://www.steinhardtoundation.org/wp-install/wp-content/uploads/2016/10/summer2016.pdf>. Poslední přístup 28. 7. 2018.

Stier, Oren Baruch, „Virtual Memories: Mediating the Holocaust at the Simon Wiesenthal Center’s Beit Hashoah – Museum of Tolerance“, *Journal of the American Academy of Religion*, 64 (Oxford: Oxford University Press, 1996), č. 4, s. 831–851.

Šedinová, Jiřina; Hamáčková, Jiřina, „The jewish cemetery in Třebíč“, *Judaica Bohemiae*, XXVII (Praha: Židovské muzeum v Praze, 1991), č. 1–2, s. 82–91.

Weyman, Jillian, „Universalism in Jewish Museums Yields More Similarity to Jewish Communal Life, Not Difference“, *eJewish Philanthropy* (2016). Dostupné z: <http://ejewishphilanthropy.com/universalism-in-jewish-museums-yields-more-similarity-to-jewish-communal-life-not-difference/>. Poslední přístup 16. 2. 2018.

Yalen, Deborah, „The shtetl in the museum: representing Jews in the eras of Stalin and Putin“, *East European Jewish Affairs*, 45 (Abingdon: Routledge, 2015), č. 2–3, s. 174–189.

Sekundární literatura (kvalifikační práce)

Feldman, Jefferey David, *Museum Without a Collection: Jewish Culture in the New Italian Multiculturalism* (Charlottesville: University of Virginia, 2002), s. XIV. Disertační práce. Department of Anthropology.

Juráňová, Dagmar, *Historie a stavební obnova Domu Seligmanna Bauera v židovské čtvrti v Třebíči a jeho současné využití pro potřeby muzea* (Brno: Masarykova univerzita, 2014). Bakalářská práce. Filozofická fakulta. Ústav hudební vědy, obor Sdružená uměnovědná studia. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/u3bwk/Historie_a_stavebni_obnova_Domu_Seligmanna_Bauera.pdf. Poslední přístup 27. 7. 2018.

Mesnerová, Veronika, *Muzeum jako komunitní centrum – na příkladu Muzea romské kultury a Židovského muzea v Praze* (Brno: Masarykova univerzita, 2009). Diplomová práce. Filozofická fakulta. Ústav archeologie a muzeologie, obor Muzeologie. Dostupné z: https://is.muni.cz/th/ek13c/Muzeum_jako_komunitni_centrum.pdf. Poslední přístup 27. 5. 2018.

Nedvídková, Klára, *Ikonografie židovských náhrobků* (Praha: Univerzita Karlova, 2016).
Bakalářská práce. Husitská teologická fakulta. Dostupné z:
<https://is.cuni.cz/webapps/zzp/download/130188722>. Poslední přístup 27. 7. 2018.

Veselá, Milena, *Historie židovské obce v Třebíči* (Praha: 1994) Disertační práce. Univerzita
Karlova v Praze. Evangelická teologická fakulta.

Vobůrková, Michaela, *Památky UNESCO města Třebíče se zaměřením na stavby v židovské
čtvrti* (Brno: Masarykova univerzita, 2014), s. 41. Diplomová práce. Filozofická fakulta. Ústav
hudební vědy, obor Sdružená uměnovědná studia. Dostupné z:
https://is.muni.cz/th/eaq2g/bakalarska_prace.pdf. Poslední přístup 23. 7. 2018

Ostatní internetové zdroje

<http://czechjewishexperience.eu>. Poslední přístup: 15. 4. 2018

<http://www.e-codices.unifr.ch/en/list/one/bc/b-0222#annotations>. Poslední přístup: 27. 7.
2018.

https://www.mkstrebic.cz/data_5/soubory/95.pdf. Poslední přístup: 15. 4. 2018.

<https://www.mkstrebic.cz/po-stopach-opatu-a-rabinu/>. Poslední přístup: 28. 4. 2018.

<https://www.praguecard.com/index.php?lang=cz>. Poslední přístup 14. 2. 2018.

<https://www.samajim.cz/>. Poslední přístup: 15. 4. 2018.

<https://www.visittrebic.eu>. Poslední přístup: 15. 4. 2018.

Seznam obrázků

Obr. 1 Celkový pohled do výstavních prostor bývalé ženské galerie Zadní synagogy (OKPPCR, <http://www.region-vysocina.cz/zadni-synagoga-trebic-cx418>)

Obr. 2 Panel expozice „Památky židovské obce v Třebíči“ (archiv autora)

Obr. 3 Expozice „Místo života – Makom Chajim“, pohled do jedné z vitrín (archiv autora)

Obr. 4 Zákoutí v expozici „Dům Seligmanna Bauera“ (archiv autora)

Obr. 5 Kostýmovaná prohlídka v expozici „Dům Seligmanna Bauera“ v režii divadelního souboru Ampulka (HAsíková, Michaela <https://www.denik.cz/cestovani/v-synagoze-se-uskutecni-oslava-zidovskeho-svatku-chanuka-20161213.html>)

Obr. 6 Socha v expozici „Dům Seligmanna Bauera“ (Fischleinová, Klára <https://www.novinky.cz/cestovani/tipy-na-vylety/338211-dum-seligmanna-bauera-staricky-poklad-na-brehu-reky-jihlavy.html>)

Obr. 7 Festival Oživené židovské město – vystoupení kapely Mackie Messer Klezmer Band (<http://www.magni.cz/blog/pamatky/ozivene-zidovske-mesto1.html>)

Obr. 8 Festival Šamajim – vystoupení tanečního souboru Yocheved (<http://www.magni.cz/blog/pamatky/ozivene-zidovske-mesto1.html>)

Obr. 9 Plán zastavení naučné stezky (archiv autora, vytvořeno na základě mapových podkladů pasportu hřbitova <http://gis.trebic.cz/flexviewer36/index.html?config=apps/config-trebic-hrbitov.xml>)

Obr. 10 Mapa židovského hřbitova v Třebíči (archiv autora, vytvořeno na základě mapových podkladů pasportu hřbitova <http://gis.trebic.cz/flexviewer36/index.html?config=apps/config-trebic-hrbitov.xml>)